FRANCISCI BALDVINI
J. C.
COMMENTARIVS
AD
EDICTA
VETERVM PRINCIPVM
ROMANORVM
DE
CHRISTIANIS.

EDITIO NOVA

CVM INDICE RERVM ET VERBORVM.

Biblioteca Vittorio Scialoja

LIPSIAE ET HALAE,
APVD ERNEST. GOTTL. GRVGIVM.
MDCCXXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

CLARISS. VIRO

D. CASP. à NYDPRVG,

IVRISC. ET SENATORI REGIO,

FR. BALDVINVS S.

CVM anno ſuperiori deſcriptum ex noſtris Eccleſiaſticarum civiliumque rerum Commentariis Conſtantinum edidiſſem, rogarunt me multi harum rerum ſtudioſi, ecqua ante illum in orbe Romano conditione annis prope trecentis vixiſſent maiores illi noſtri Chriſtiani: & vero, quæ olim Rom. Imp. de iis leges fuiſſent. Quod cum & ad Conſtantini imperium illuſtrandum, & ad earum antiquitatum, quarum ſtudioſum eſſe me non diſſimulo, memoriam pertinere intelligerem, & huius ætatis intereſſe putarem, id

Digitized by Google

non latere: facile nunc paſſus ſum in publicum dari, quam earum legum hiſtoriam iisdem meis Commentariis privatim incluſeram. Nam etſi iam V. viris Magdeburgenſib. qui hiſtoriæ Eccleſiæ conſcribendæ provinciam ſuſceperunt, curam hanc lubenter reliquerim, & expoſito illis meo, quod rogabant, conſilio, aliis me ſcriptionibus dediderim: tamen quicquid illud eſt, quod antea de illis legibus annotaveram, cum aliis communicare non recuſavi. Imo vero Apologeticos veterum Chriſtianorum libellos Annotationibus explicatos adiungere inſtitueram. Sed Athenagoræ vetuſtiſſimam huius generis ἀπολογίαν expecto, quam brevi ſpero in lucem editum iri. Interea quod nunc edo, ad te ut referrem, res profecto ipſa me ſtatim non ſolum monuit, ſed etiam impulit: cum eum eſſe te ſciam, qui ad harum antiquitatum inquiſitionem me non ſolum literis, ſed & exemplo tuo cohorteris: & hanc Iurisprudentiæ nobiliſſimam partem, quam alii, nimium profecto profani homines, quia ignorant, contemnunt, unus ex ordine Iurisconſultorum religioſe & perite colas: & vero poſſis maximos in hoc Imperio principes, quorum conſiliis præes, ſapienter monere, ſi quam moderationis & temperantiæ legem

legem hic eſſe putabis, quam illi audire debeant. Ego quidem certe Maximilianum Regem & Principem opt. max. lubentius compellabo, ubi Theodoſium, quem in manibus habeo, delineatum illi offerre potero. Interea vir clariſſ. pignus hoc habeto animi erga te mei: & hanc ſtudiorum noſtrorum partem magis atque magis excitato. Quid enim? Si olim Iudæi tam valde laborarunt, ut unum aliquod Cyri, de ſui templi inſtauratione edictum, quod in regios Commentarios relatum latebat, ab extremis usque Ecbatanis repeterent, ex quo Darius de Iudæorum cauſa iudicaret: & hoc exemplo Chriſtiani tam magnam operam olim quoque dederunt, ut Adriani Imp. reſcriptum, quod adverſarii ſuppreſſerant, rurſum ederent, & per Iuſtinum ſuum Antonino Imp. offerrent: certe pati non debemus, quæ ad nos non minus pertinent monumenta huius generis, in tenebris ſepulta iacere. Vale.

Heidelb. Cal. Aug.

AD EDICTA PRINCIPVM DE CHRISTIANIS

PRÆFATIO.

VT Iuriſprudentia eſſe dicitur divinarum atque humanarum rerum notitia: ſic eos dicere ſoleo, qui illi nomen dederunt, Eccleſiaſticarum atque civilium rerum ſtudioſos eſſe oportere: & cum utriusque iuris, divini nempe & humani, tum vero hiſtoriæ veteris, & quidem hiſtoriæ utriusque, hoc eſt, Eccleſiaſticæ & civilis, cognitionem coniungere debere. Laudo equidem Romanarum antiquitatum commentarios, quales nunc ſcribunt homines quidam eruditi: ſed antiquitatibus Chriſtianis nullam eos operam dare, non ſolum miror, ſed etiam doleo. Nam ſi illarum magno deſiderio tenemur, ut tenemur: qui poſſumus harum, quæ illis etiam immixtæ plerumque ſunt, memoriam, qua nihil nobis antiquius eſſe deberet, faſtidioſe negligere, quin ſtudia literarum, profanæ cuiusdam vanitatis ſtudia eſſe flagitioſe ſignificemus? Hanc ego labem (nulla enim tetrior barbaries eſt) abs Iurisprudentia procul abeſſe iampridem cupio: fremat licet improborum quorundam leguleiorum impietas

quædam tecta, quæ vult tamen vel aſtuta vel erudita videri. Hæc enim etſi in tẽnebris audax ſit, quia tamen in luce trepidat, non valde me terret. Quid igitur? Ut in Iuriſprudentiæ Romanæ ſtudiis, ius ab hiſtoria tanquam facto diſcernendum eſt, ſic eſt etiam utrumque coniungendum: ut & in iure Romano hiſtoriam, & in hiſtoria ius ipſum obſervemus: neque ipſius ſolum Reip. ſed & Eccleſiæ cauſam atque conditionem conſideremus. Nam & ubi hæc coniunguntur antiquitatum monumenta, multo ſunt illuſtriora. Quid in hoc genere deſiderem, quid velim, quid inſtituam, pluribus non dicam. Sed ſane iuvat, cum in veteris Reip. vel Imperii Rom. ſtatu cognoſcendo, eiusque iure explicando verſor: quales etiam de noſtra religione leges tulerint illi legumlatores, & qualis in orbe Romano Eccleſiæ ſtatus, maiorumque noſtrorum conditio fuerit, non ignorare. Immanis profecto in hoc genere fuit, illius Imperii, iuſtitiæ alioqui & humanitatis laude florentis, ac prope incredibilis barbaries: ſi quid, quantumque religioni, hoc eſt, Deo debeatur, cogitemus; ſed fuit rurſus admirabilis quædam, in illorum temporum intemperie, quorundam principum temperantia in hac cauſa: ſi qualis alioqui, quantaque impiorum hominum rabies ſit, odio & furore inflammata, cogitemus. Itane vero hic terrarum orbis, qui non ſtaret (ſic enim Prophetæ docent) niſi ſi in extremo ſaltem eius aliquo angulo, Eccleſia, ut appellatur, hæreret: hanc tamen ferre non poteſt, hoſpitis minime ingratæ hoſpes nimium profecto ferus?

Atqui neceſſe eſt, in hoc mundo illa aliquod habeat, ſi non domicilium, in quo tanquam civis habitet: at diverſorium ſaltem, ubi peregrina commoretur. Horribilis eſt illa ſane apud Danielem pictura regnorum atque imperiorum; quæ quid hæc aliquando molirentur prædixit. Sed modum tamen aliquem, & finem horum malorum illa promittit. Ac poſtremo quidem Romanos notare videtur, cum principem quendam populum exoriturum eſſe ſignificat, qui Chriſti regnum depopuletur. Verum huius quoque populi, qui orbi terrarum leges poſtremo dedit, non eadem profecto ſemper ſententia fuit: ut neque fuit perpetua aliorum principum conditio impietatis. Ante Chriſti ætatem, Iudæorum reſp. fuit etiam, dicique potuit, Eccleſia. Quid vero de illa ſtatuunt Monarchæ? Reges Perſici tres, publicis edictis iuſſere, ut & immunis & libera eſſet: ipſiusque etiam templi ſacroſancti inſtaurationem liberaliter adiuvant: cum tamen aliarum gentium templa & fana omnia Perſæ diruerent, nullaque ferre poſſent. Alexander Macedo, ſi quomodo ſe geſſerit Hieroſolymis meminerimus, alter in hac cauſa quidam Cyrus videri poſſet. Sed & cum Alexandriam conderet, Iudæos cives allegit. Succeſſores reliquit varios, qui hanc quoque gentem varie afflixerunt: ſed ſubinde tamen, ut illa reſpiraret, ſeſe cohibuerunt: & nonnunquam amiciſs. fuerunt. Quam enim valde & amicus & religioſus fuit Ptolemæus Philadelphus? Quam non adverſarius Nicanor Syriæ rex, qui ius civium in ſuis civitatibus Iudæis dedit? Quam in hac cauſa

ſa bonus & æquus Antiochus magnus? certe non minus placidus erat, quam crudelis paulo poſt & impius fuit Antiochus Epiphanes. Edicta quæ dixi de Iudæis, Perſica, Macedonica, Ægyptia, Syriaca, ex Ioſephi & Eſræ commentariis repeti facile poſſunt. Et ea ſunt, quæ cum Romanis in ſimili cauſa legibus conferri atque comparari valde velim. Venio ad Romanos: nam de eorum edictis in hoc genere magis nunc quæritur. Ac in primis quidem mihi occurrit, quod Tertullianus in Apolog. capite 26. Iudææ (inquit) & Deum victimis, & templum donis, & gentem fœderibus aliquando Romani honoraſtis. Certe colonias Iudæorum toto orbe Romano multas iam olim fuiſſe conſtat. Pompeius, Cicerone & Antonio Coſs. urbem Hieroſolymorum, templumque ipſum expugnavit: ſed eius tamen religionem ſartam tectam reliquit, ac ne templum quidem ſpoliare auſus eſt. Iudæos iuſſit eſſe tributarios. Interea tamen eorum templo ſuas etiam provincias veluti eſſe tributarias Romani paſſi ſunt, & Iudaicorum ſacrorum libertatem quodam privilegio communitam reliquerunt: etſi varia de iis iam inde ab initio Romæ iudicia profecto fuerint. Operæ pretium vero eſt Ciceronis pro L. Flacco orationem, que huius plane loci eſt: audire. Cum (inquit) aurum Iudæorum nomine, quotannis ex Italia, & ex omnibus veſtris provinciis Hieroſolymam exportari ſoleret: Flaccus ſanxit edicto, ne ex Aſia exportari liceret. Quis eſt, Iudices, qui hoc non vere laudare poſſit? Exportari aurum non

„non oportere, cum ſæpe antea Senatus, tum me „Conſule graviſſime iudicavit. Huic autem barba- „ræ ſuperſtitioni reſiſtere, ſeveritatis: multitudi- „nem Iudæorum flagrantem nonnunquam in con- „cionibus pro Rep. contemnere, gravitatis ſummæ „fuit. At Cn. Pompeius captis Hieroſolymis, victor „ex illo fano nihil attigit. In primis hoc, ut multa „alia ſapienter, quod in tam ſuſpitioſa ac maledica „civitate, locum ſermoni obtrectatorum non re- „liquit. Non enim credo religionem & Iudæo- „rum & hoſtium, impedimento præſtantiſſimo „Imperatori, ſed pudorem fuiſſe, &c. Sua cuique „civitati religio Læli eſt, noſtra nobis. Stantibus „Hieroſolymis, pacatisque Iudæis, tamen iſtorum „religio ſacrorum, a ſplendore huius Imperii, gra- „vitate nominis noſtri, maiorum inſtitutis abhorre- „bat: nunc vero hoc magis, quod illa gens, quid de „Imperio noſtro ſentiret, oſtendit armis: quam ca- „ra diis immortalibus eſſet, docuit, quod eſt victa, „quod elocata, quod ſervata.

Defendat profanus orator Flacci ſui edictum, ſi poſſit. Utut autem & de Iudæis, quas alibi ait natos eſſe ſervituti, & de Pompeio, loquatur, quem alio loco vocat Hieroſolymarium: non impetravit tamen Conſul, quod voluiſſe videtur, ut gens il- la, in qua adhuc erat Eccleſia, exſcinderetur. Io- ſephus libro ſecundo contra Appionem narrat, Apollonium Molonem adverſus Iudæos turpiſſi- me multa nefaria ſcripſiſſe: eos appellaſſe atheos: Moſem ut magum & impoſtorem, eiusque le- ges ut impias & iniuſtas, multis convitiis calu- mniis.

mniisque oneraſſe. Si is tam fuiſſet, Romæ legislator, quam erat aut Grammaticus aut Rhetor, dira de iis exterminandis edicta credo compoſuiſſet. Fuit autem hic Apollonius, Ciceronis & Cæſaris præceptor. Magiſtrum ergo in hac cauſa ſuum ſecutus Cicero eſſe videtur, & ex illius ſchola in forum Senatumque Rom. impias de Moſaica religione ſententias attulit. Quid autem Iulius Cæſar? Certe in hoc genere fuit ſuo & præceptore & condiſcipulo temperantior. Imo vero cum rerum potitus eſſet; pro Hyrcano Iudæorum pontifice, & in huius gratiam pro Iudæis ecquid non fecit, edixit, ſtatuit, decrevit? neque ſolum per omnes provincias, ſed & in Capitolio ipſo, Romanis Græcisque literis in æs inciſa ſua de Iudæis privilegia æquiſſima fixit: quæ & deinde Ioſephus, ne quando ſupprimerentur, collegit, & ad omnem poſteritatis memoriam commentariis ſuis incluſa iterum veluti promulgavit, libro Antiquit. 14. Ac illa quidem etiam mortuo Cæſare, Antonio & Dolabella Coſs. S. C. confirmata ſunt: ipſeque rurſus Dolabella, cui Syria provincia obvenerat, ſuis ad Epheſios magiſtratus literis magis atque magis rata eſſe iuſſit. Sed & complura huius generis alia veterum Ro. ad provinciarum præſides & Proconſules mandata & reſcripta fuiſſe, teſtis eſt Ioſephus: quæ quidem eo præcipue pertinebant, ut Iudæi libere ſuis ſacris operam dare poſſent, & in religionis cauſa ſuis legibus uterentur, Romanis non tenerentur: neque tam unius Cæſaris,

quam

quam S. P. Q. R. beneficia hæc erant, eſſeque dicebantur.

Secutus eſt Auguſtus, qui illa etiam auxit. Suetonius quidem ſcribit, eum veteres Romanorum, receptasque ceremonias coluiſſe: novas vero atque peregrinas ita contempſiſſe, ut nec in peragranda Ægypto paululum deflectere ad viſendum Apin voluerit. Sed tanto eſt admirabilius, quod in Iudæorum cauſa ſingulariter fecit. Certe cum multi in provinciis paſsim adverſarii Iudæis adhuc obſtarent, nec paterentur, eos iure ſuo uti frui (ut difficilius ſemper fuit adverſus vim multitudinis, & præſidum invidiam, libertatem religionis veræ tueri, quam abs profanis etiam principibus eam impetrare) nihil antiquius habuiſſe dicitur, nihil feciſſe diligentius, quam ut iterum ius Iudæis relictum confirmaret, & eorum templum ornaret. Nam & utebatur Marci Agrippæ conſilio, qui iniuſtiſſimum eſſe iudicabat, illorum religionem, quorum & templum tam auguſtum viderat, & ceremonias etſi non intelligeret, admirabatur, crudelibus edictis aut diſturbare, aut peſſundare, ut oſtendit Philo *περὶ πρεσβ.* Decreta Auguſti de Iudæis repeti poſſunt ex Ioſephi libro 16. Antiquit. & digna profecto ſunt, quæ in legum Romanarum album referantur. Addo quod ex eodem Philonis libro *περὶ πρεσβ.* didici, Auguſtum non ſolum (quod tamen Cicero tam valde olim vituperabat) mandaſſe, ut aurum ex omnibus provinciis Hieroſolymam, ſacrorum cauſa, de more poſſet exportari: ſed & de ſuo fiſco liberali-

raliter multa donaſſe, & victimas, quæ in templo Hieroſolymitano mactarentur, quotannis miſiſſe. Adderem & illud, quod idem Philo in Flaccum narrat: Auguſtum conſtituiſſe quendam Iudæorum Senatum, quo magis eorum Rempub. ſtabiliret. Sed hanc profecto nimium labefactavit, cum Herodis, qui & Synedrion ipſum ſuſtulit, regnum confirmavit: nec eius incredibilem in Iudæos tyrannidem aliquando repreſſit. Quid immanius illo Herodis edicto, de trucidandis omnibus pueris bimulis & minoribus? Auguſtus id tamen, quaſi ludicrum aliquid eſſet, toleravit. Paulo ante quam Auguſtus naſceretur, propter quoddam prodigium Senatus cenſuerat, ne quis eo anno genitus educaretur. Sed hoc S. C. ad ærarium non fuit delatum. Cur magis receptum fuit Herodis decretum? quid igitur? Si ut Auguſti tempore natus CHRISTVS eſt, Chriſtiana quoque Eccleſia adoleviſſet, an hunc eſſe alium principem ſenſiſſet, quam Tiberium, Caligulam, Claudium, Neronem, Domitianum ſenſit? Equidem de eo reſpondere non poſſum. Sed ſi Mecœnatis, quem de Rep. adminiſtranda Conſuluit, reſponſum & conſilium audivit, probavitque, ut probaſſe videtur: vereor, ne Nero potius quiſpiam, quam Tiberius in hac cauſa fuiſſet. Age vero, recitetur illa Mecœnatis ſententia, quæ, quale Romanæ ſapientiæ de noſtra religione tunc iudicium fuiſſet, veluti prædicit: & ad id quod nunc agimus, quærimusque, in primis conducit. Extat apud Dionem libro quinquageſimo ſecundo, in hæc verba: τὸ θεῖον

πάν-

πάντη πάντως αὐτός τε σέβου κατὰ τὰ πάτρια, καὶ τοὺς ἄλλους τιμᾶν ἀνάγκαζε· τοὺς δὲ δὴ ξενίζοντάς τε περὶ αὐτὸ, καὶ μίσει καὶ κόλαζε, μὴ μόνον τῶν θεῶν ἕνεκα, ὧν καταφρονήσας, οὐδ᾽ ἄλλου ἄντινος προτιμήσειεν, ἀλλ᾽ ὅτι καινά τινα δαιμόνια οἱ τοιοῦτοι ἀντεισφέροντες, πολλοὺς ἀναπείθουσιν ἀλλοτριονομεῖν, κἀκ τούτου καὶ συνωμοσίαι καὶ συστάσεις ἑταιρεῖαί τε γίγνονται, ἅπερ ἥκιστα μοναρχίᾳ συμφέρει. Conſulit Mecœnas, ut non ſolum more maiorum Auguſtus numen diligenter colat, ſed & alios ad eum cultum compellat. Eos vero qui peregrinum aliquid aut novum in religione tentant, puniat atque coerceat: non ſolum religionis cauſa, ſed & Reip. multo magis. Nam alioqui novæ religionis prætextu multos res novas moliri, & illicita collegia coire, coniurationesque inde & ſeditiones naſci, & alia huius generis, quæ Monarchiæ minime conducunt. Equidem in hoc de religione iudicio, hominis ſcilicet inter Romanos ſapientiſſimi, agnoſco & cauſam & originem omnium vel legum vel iudiciorum, quibus in orbe Romano deinde vexati, & prope oppreſſi Chriſtiani ſunt. Quanquam fuerit hæc vetus, & prope perpetua omnium Romanorum prudentum ſententia: ut quoniam religione mutata Remp. mutari iudicabant, & religioni Rempub. præponebant, morem maiorum potius quam veritatem hic ſequerentur: & quæcunque illis nova aut peregrina religio videretur, eam repudiarent. Ipſe Poſthumius Conſul, cum de abolendis Bacchanalibus verba facit, ait: Sæpe negotium Magiſtratibus datum eſſe, ut ſacra externa fieri vetarent, omnemque diſci-

plinam ſacrificandi, præpterquam more Romano, abolerent. Nihil enim æque abſolvendæ religionis eſſe, quam ubi non patrio, ſed externo ritu ſacrificaretur. Certe tale negotium multis ante annis dederat Senatus M. Attilio Prætori urbano: qui cum in concione Senatus conſultum recitaſſet, edixit: Ne quis novo aut externo ritu ſacrificaret. Sed fuitne tunc ſanctio capitalis? Non exiſtimo, quanquam poſtea fuiſſe ſciam. Certe Paulus Iurisconſ. libro 5. Sentent. Qui novas (inquit) & uſu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, honeſtiores deportantur, humiliores capite puniuntur. Sed & Ioſephus contra Appionem teſtis eſt, Perſas olim capitis pœnam religioni peregrinæ irrogaſſe. Et vero experti poſtremo ſunt Chriſtiani, quam illi eſſent ſeveri ſuorum ſacrorum vindices. Quid multis? Omnes (inquit Cicero) religione moventur: & deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos ſibi diligenter, & retinendos eſſe arbitrantur. Græcorum præſertim Athenienſium, qui ſapientiſſimi habebantur, & in hoc genere ſeveriſſimi fuerunt, eadem oratio fuit: quod Iſocrates in Areopag. oſtendit. Ac publicum atque capitale iudicium τῆς ἀσεβείας in curia Areopagitica propterea exercebatur: & ex condemnatione trium maximorum virorum, Socratis, Demonactis, & Alcibiadis, quam eſſet acerbum, intelligi poteſt. Ut iam mirari non debeamus, quod Ioſephus libro 2. contra Appionem narrat, non ſolum capitis ſupplicium aliquando decreviſſe adverſus eos qui novum ali-

aliquem deum introducerent, non minus quam adverſus aliquem Diagoram ἄθεον: ſed & mulierem quandam ſacerdotem extremo ſupplicio affeciſſe, quod peregrinos coluiſſet deos. Imo vero & qui verbo uno patriam religionem læderent atque minuerent, religionis læſæ atque imminutæ, tanquam Maieſtatis reos fuiſſe. Fuerint ſane tam capitales de religione Athenienſium leges: tamen conſtat, Athenis multos impune impios fuiſſe. Quid enim de Epicureis aliud dicam? Quid? Cum illic eſſet ara ignotorum deorum, certe non obſcurum erat veſtigium peregrinæ religionis. Et vero interdum leges in hoc genere latæ ſunt, ad terrendum magis quam ad vindicandum: ut minas contineant potius, quam pœnas ſtatim irrogent; quod & de quibusdam Theodoſii conſtitutionibus adverſus hæreticos latis, narrant hiſtoriæ Eccleſiaſticæ. Sane Euſebius lib. περὶ πρεσβ. indicat fuiſſe hoc quoddam ius Gentium, ut nova religio reprimeretur, cum eius reprimendæ cauſa dicat ubique ſcriptas fuiſſe leges capitales: quas quidem & Chriſtianis obiectas fuiſſe ſignificat. Mirum vero, quod cum aliàs earum executio ſæpe infringeretur, ab ipſius quoque auctoribus: in orbe tamen Romano, antequam tales perlatæ leges fuiſſent, in Chriſtianos ſævitum fuiſſe. Quid igitur? Magna Eccleſiæ fuerunt certamina cum philoſophis: ſed maxima cum Magiſtratibus & Præſidibus, qui non verbis & diſputatione, ſed vi, & armis, & carceribus, & gladiis, & ignibus Chriſtianos fatigarunt; quanquam & Iudæi, ubi ubi potuerunt,

vim

vim adhibuerint: & Arriani non fuerint humaniores, cum rerum potiti ſunt. Denique & philoſophorum ea tandem rabies fuit, is furor, ut ex ſcholis ſuis egreſſi ad carnifices confugerint, & ad ſæva tribunalia tanquam ad ſcopulos reorum Chriſtianorum. Sic Creſcens ille Cynicus ſuam cum Iuſtino diſputationem concluſit. Sic ſuam Celſus eſt exorſus. Nam Origenes teſtatur, hoc eum principio uſum eſſe, quod diceret Chriſtianos adverſus principum placita cœtus novos religionis ſuæ nomine inſtituere, & adverſus Remp. ſeditioſe coire, ſuamque coniurationem appellare Charitatem. Principibus ipſis uſi Chriſtiani plerumque ſunt æquioribus. Sed Senatum & Magiſtratus & Iurisconſultos, duriores adverſarios habuere. Nam etſi his mandaretur executio atque tuitio mandatorum principalium, quibus Chriſtianorum univerſitas defenderetur: talia tamen illi, quantum poterant, mandata eludebant. Hoc Iudæi iam inde ab initio, cum ab Cyro edictum de templi ſui inſtauratione impetraſſent, experti ſunt. Sed Chriſtiani multo magis. Hanc ego nunc hiſtoriam totam deſcribere non inſtitui: Sed interea dum inſtituitur integra deſcriptio hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, facio non invitus, ut eam nunc partem attingam, quæ ad Iuris Rom. memoriam propius accedit: & veterum Imperatorum usque ad Conſtantinum leges, vel privilegia potius, de Chriſtianis continet. Dixit olim Mutius Scævola, turpe eſſe viro patritio ius ignorare, in quo verſatur. Sed aliæ multo graviores cauſæ ſunt, quæ pudorem nobis incutere debent, ſi earum,

de quibus nunc loquor, legum hiſtoriam ignoremus. Quæ Conſtantinum conſecuta tempora ſunt, Arrianorum nempe principum, funeſtiora profecto fuerunt. Illi enim etſi Chriſtiani dicerentur, tamen in Chriſtianos, qui una in re ab iis diſſentiebant, crudeliores quam ethnici (ut appellantur) olim fuerant, fuiſſe videntur: ac ne abs collegis quidem, ſuis etiam fratribus, qui pietati favebant, reprimi potuerunt. Qualis fuit Conſtantius, etſi Conſtantem: qualis Valens, etſi Valentinianum Imperii conſortem haberet. Fuit aut tanto gravior illorum temporum hæc ſævitia, quod cum Chriſtianam religionem peſſumdaret, eius tamen ſe vindicem eſſe profiteretur: neque tam qui affligebantur, quam qui ſæviebant, Chriſtiani dicerentur, ut graviſſime Baſilius ad Galliæ & Italiæ epiſcopos ſcribens ait.

Vt autem intereſt, conferre ethnicorum, & (ut vocantur) hæreticorum principum vel magiſtratuum adverſus orthodoxos edicta: ſic e diverſo, & orthodoxorum (ut etiam appellantur) qui viciſſim rerum potiti ſunt, leges, quas quidem de iis qui abs ſua, hoc eſt, vera religione alieni eſſent, vel defeciſſent, ediderunt, non in Chriſtiana modo, ſed & in Moſaica olim Rep. comparare atque committere utile eſt, inprimiſque dignum huius ætatis memoria.

Obiecit aliquando Chriſtianis Iulianus ille apoſtata, qui ethnicos, & quos appellabant hæreticos, abs ſe diſſentientes, crudeliter ſtatim occiderent. Cyrillus falſam eſſe hanc calumniam reſpondit: & ea recriminatione utitur, ut ab adverſariis potius Chriſtianos iniuſtiſſime occidi conqueratur. Hic

certe duplex eſſe quæſtio poteſt: una facti, iuris altera. Primum quæritur, an de hæreticis capitales fuerint Chriſtianorum olim principum leges. Deinde, an tales eſſe debuerint. Et rurſus, quia leges interdum ſunt ſine executione, an Chriſtiani olim Magiſtratus capitali ſupplicio hæreticos affecerint. Deinde, an afficere debuerint. Neque de illa, neque de hac quæſtione iam reſpondeo: quod ſuo alias loco & tempore copioſe faciam, ubi ad Theodoſium ventum erit. Video magnam in multis huius & facti & iuris ignorantiam, quæ nunc cœlum terræ miſcet. Sed nunc illud tantum ſuſcepi, ut quærerem, atque etiam reſponderem, quales fuerint ethnicorum ante Conſtantinum, Imperatorum de Chriſtianis leges. Ad quas cum aggredior, in primis occurrit illa, quæ poſtrema fuit Romanæ adverſus Chriſtianos ſævitiæ πρόφασις, & veluti extremus actus fabulæ: illa dico conficta impudenter acta Pilati (ut appellabantur) quæ ad Chriſtiani nominis ludibrium odiumque publicum abs Maximino edita ſunt, & pueris quoque ipſis in literarum ludo propoſita. Huic non fuiſſet fabulæ & calumniæ locus, ſi hiſtoriæ veritas vulgo nota fuiſſet.

FRANCISCI BALDVINI
EDICTA PRINCIPVM ROMANORVM DE CHRISTIANIS.

QVID Pontius Pilatus Palæſtinæ Præſes de Chriſto ſtatuerit, Sacris literis memoriæ proditum eſt. Poſtea res illi digna eſſe viſa eſt, ut erat, de qua tota referret ad Tiberium Imp. Nam & hoc erat in more Romanorum poſitum, ut quod in provinciis fieret, quod quidem maioris eſſet momenti, Præſides ad Principem aut Senatum referrent. Huius moris, quem & Pontius ſecutus ſit, Euſebius meminit in hiſt. Eccleſ. Tertullianus in Apolog. cap. 21. poſteaquam Evangelicæ hiſtoriæ de Chriſto ſumma capita retulit: Ea (inquit) omnia ſuper Chriſto Pilatus, & ipſe iam pro ſua conſcientia Chriſtianus, Cæſari tunc Tiberio nunciavit. Sed & Cæſares credidiſſent ſuper Chriſto, ſi aut Cæſares non eſſent ſeculo neceſſarii, aut ſi & Chriſtiani potuiſſent eſſe Cæſares. Hunc ego Tertulliani memorabilem locum deſcripſi, ut in primis intelligamus, quod hu-

ius

ius maxime loci eſt. Quid igitur Tiberius de hac cauſa ſenſit? Id priusquam exponam, quippiam commemorabo, quod commode nunc mihi occurrit, & vulgo alioqui non eſt protritum. Plutarchus in libro περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων narrat, temporibus Tiberii mirabilem quandam vocem prope inſulam Paxon editam fuiſſe, ὁ μέγας πὰν τέθνηκεν, quæ navigantes terruerit: & Romam delata, Tiberium ipſum commoverit, atque perculerit, ut diligenter inquireret, quid illa tandem ſibi vellet. Euſebius libro quinto περὶ παρασκευ. hunc Plutarchi locum etiam notat, & vocem illam ad Chriſti cauſam pertinuiſſe interpretatur. Ego de ea nihil nunc pronuncio. Sed profecto eius rei memoria facit, ut quæcunque tandem ea vox & fama fuerit, Tiberium relatione Pontii commotum quoque fuiſſe ſuſpicer. Quid de Chriſti cauſa, omnium profecto maxima atque nobiliſſima Pontius retulerit: quid Tiberius iudicarit, quid Senatus Rom. cenſuerit, ſcriptores profani tacent: noſtri narrant. Tertullianus in Apolog. capite 5. Vetus (inquit) „erat decretum, ne quis deus ab Imperatore con-„ſecraretur, niſi a Senatu probaretur: ut M. Æmi-„lius de deo ſuo Alburno. Idem cap. 12. Status „dei cuiusque in Senatus æſtimatione pendebat. Cuius temporis fuerit hoc decretum, neſcio. Sed Romulus certe iam inde ab initio legem tulerat, ne Romani deos peregrinos colerent. Cicero autem in ſuis legibus hanc exceptionem addit: Niſi publi-„ce aſcitos. Sed quod ſequitur, videamus. Addit „Tertullianus: Tiberius ergo, cuius tempore no-

„men Chriſtianum in ſeculum introivit, annuncia-
„tum ſibi ex Syria Palæſtinæ, quæ illic veritatem
„ipſius divinitatis revelaverat, detulit ad Senatum,
„cum prærogativa ſuffragii ſui. Senatus, quia
„non ipſe probaverat, reſpuit. Cæſar in ſenten
„tia manſit, comminatus periculum accuſato
ribus Chriſtianorum. Hunc Tertulliani locum Euſebius libro ſecundo laudat, & in Græcam linguam converſum ſuæ quoque hiſtoriæ aſſuit: & vero rem eandem pluribus verbis exponit. Quem quidem rurſus Euſebii locum Oroſius, etſi Euſebium auctorem non laudat, tranſcripſiſſe videtur, & ex Græca lingua in Latinam convertiſ-
„ſe. Sic autem ſcribit libro ſeptimo: Poſtquam
„paſſus eſt Dominus CHRISTVS, atque a
„mortuis reſurrexit, & diſcipulos ſuos ad prædi-
„candum dimiſit, Pilatus Præſes Palæſtinæ pro-
„vinciæ, ad Tiberium Imp. atque ad Senatum re-
„tulit de paſſione & reſurrectione Chriſti, conſe-
„quentibusque virtutibus, quæ vel per ipſum pa-
„lam factæ fuerant, vel per diſcipulos ipſius in no-
„mine ipſius fiebant, & de eo quod certatim cre-
„ſcente plurimorum fide, Deus crederetur. Ti-
„berius cum ſuffragio magni favoris retulit ad
„Senatum, ut Chriſtus Deus haberetur. Se-
„natus indignatione motus, cur non ſibi prius, ſe-
„cundum morem, delatum eſſet, ut de ſuſcipien-
„do cultu prius ipſe decerneret, conſecrationem
„Chriſti recuſavit: edictoque conſtituit, extermi-
„nandos eſſe urbe Chriſtianos: præcipue cum & Se-
„ianus præfectus Tiberii, ſuſcipiendæ religioni ob-
„ſtinatiſſimæ contradiceret. Tiberius tamen edi-

cto

ſto accuſatoribus Chriſtianorum mortem com-" minatus eſt. Hæc Oroſius, ex Euſebio. Quanquam Euſebius non meminerit aut Seiani, aut alicuius Senatusconſulti de exterminandis Chriſtianis: neque profecto veriſimile eſt, id Senatum tunc decreviſſe. Satis ſuperque fuit, orationem Tiberii non confirmaſſe. Marcus Antonius, cum ſuam de Chriſtianorum impunitate legem, quam poſtea ſuo loco referam, ederet, nominatim adiecit: velle ſe, Senatusconſulto etiam confirmari. Sic enim ſolebant cum orationibus Principum coniungi Senatusconſulta: & propterea in libris Iuris Civilis ſæpe idem decretum, modo Principis oratio, modo Senatusconſultum appellatur. Cæterum in hac cauſa Tiberius id non impetravit. Mirum vero, ſi Seianus ei ſit refragatus, & Senatui potius ſit aſſenſus: ille (inquam) Seianus, qui Tiberio tam valde aſſentabatur, & Senatum contemnebat: quanquam qui Iudæos vexavit, ut indicat Philo in Flaccum, facile potuerit eadem ratione hic inſanire. Verum, quisquis tandem fuerit, qui Senatum, ut in hac cauſa Tiberii reclamaret, impulerit: tanto laudandus magis Tiberius eſt, qui in ſententia permanſerit, & accuſatoribus Chriſtianorum repreſſis, Chriſtiano eſſe cuique impune licere voluit. Addit Oroſius, eum Iudæos urbe ſummoviſſe, eorumque iuventutem per ſpeciem ſacramenti in provincias gravioris cœli relegaſſe. Cor. Tacitus libro ſecundo illud antea prodiderat. Loquens enim de temporibus Tiberii: Actum (inquit) eſt & de ſacris Ægyptiis Iudaicisque pellendis, factumque patrum con-"

(b) 4 ſul,

„ſultum, ut quatuor millia libertini generis ea ſu-„perſtitione infecta, quîs idonea ætas, in inſulam „Sardiniam veherentur, coercendis illis latrociniis: „& ſi ob gravitatem cœli interiiſſent, vile damnum: „cæteri cederent Italia, niſi certum ante diem profa-„nos ritus exuiſſent. Hæc ille. Atqui Tiberius Iudæis Hieroſolymitanis tamen, & eorum ſacris faviſſe dicitur: neque per Pilati clypeos ea pollui paſſus eſt, ut & Philo περὶ πρεσβ. eleganter oſtendit. Dicerem, Iudæis urbe pulſis, Chriſtianis tanto propterea magis Romam tunc patuiſſe. Sed non uno ſtatim edicto exterminari Iudæi potuere. An comminationem Tiberii reformidarint hoſtes & accuſatores religionis Chriſtianæ, obſcurum eſt: quia tunc Chriſtiani nondum Romæ eſſent, de quorum accuſatione quæreretur. Sed de Chriſto quæ fuerit ſententia Senatus, cum audiamus: quid de Chriſtianis tunc iudicaſſet, dubitare profecto non debemus. Sane etſi Oroſius ſcribat, edicto comminatum eſſe Tiberium mortem accuſatoribus Chriſtianorum: tamen neque Tertullianus, neque Euſebius edicti ullius meminit, ſed ſolius comminationis. Longe autem alia erat vis edicti alicuius perpetui, alia temporariæ cuiusdam & ſimplicis comminationis. Tiberio ſucceſſit Caius Caligula. Hic quantopere Iudæos vexarit, ex Ioſepho & Philone περὶ πρεσβ. intelligi poteſt. De Chriſtianis nihil ſciviſſe videtur. Quam miſere tunc vexati ſint Iudæi abs quodam Flacco iuridico, ſive præſide Alexandrino, idem Philo, in eo quem de hoc Flacco ſcripſit libro, fuſe exponit. Et vero

iam

iam tempus erat, ut Iudæorum Reſp. libertasque labefactaretur. Claudius Caium ſecutus eſt: tuncque primum Chriſtianos Romæ eſſe cœpiſſe, narrat Oroſius; dubitat tamen num, quod Suetonius ſcribit, Claudium Iudæos impulſore Chriſto tumultuantes Roma expuliſſe, ad Chriſtianos quoque pertinuerit, velut cognatæ religionis homines. Certe Lucas ſecundo libro hiſtoriæ Apoſtolicæ ſcribit, Aquilam Ponticum edicto Claudii, Iudæis urbe interdicentis, Italia pulſum eſſe: cum tamen relicta ſuperſtitione Iudaica, iam Chriſto nomen dediſſet. Nero Claudio ſucceſſit: quo imperante, primum de Chriſtianis Romæ publica veluti quæſtio inſtituta videtur. Suetonius ſimpliciter ait, tunc eos afflictos fuiſſe. Sed Cor. Tacitus diligentius rem totam narrat. Prius autem, hoc eſt, lib. 13. ſcribit, Pomponiam Græcinam, inſignem fœminam, Plantio Britannico nuptam, ſuperſtitionis externæ ream fuiſſe: ſed mariti iudicio permiſſam eſſe, qui priſco inſtituto coram cognatis de capite & fama coniugis cognoverit, & inſontem pronunciavit: fortaſſe erat hæc matrona religionis Chriſtianæ rea. Quæ enim tandem alia tunc Romæ religio fuit, quæ quidem in iudicium capitis vocaretur? Certe paulo poſt non obſcurum in Chriſtianos odium erupit, tale tantumque, ut nulla magis in re ſeſe Neronis ſævitia incredibilis effuderit. Verum tunc non tam religionis, quam confitebantur, cauſa, quam incendii falſo crimine vexati illi ſunt. Quod & Cor. Tacitus fatetur, qui eam hiſtoriam pluribus verbis expoſuit libro

ſuorum Annalium decimo quinto. Sed & Tertullianus in Apolog. Conſulite (inquit) com„mentarios veſtros. Illic reperietis, primum Ne„ronèm in hanc ſectam, tum maxime Romæ „orientem, Cæſariano gladio ferociſſe. Sed tali „dedicatore damnationis noſtræ etiam gloriamur. „Qui enim ſcit illum, intelligere poteſt, non niſi „aliquid bonum grande a Nerone damnatum eſſe. Hunc quoque Tertulliani locum Euſebius hiſtoriæ ſuæ Eccleſiaſticæ aſcripſit. Oroſius addit, Neronem iuſſiſſe, ut in provinciis, ſicuti Romæ, Chriſtiani excruciarentur. Et Sulpitius Severus, Oroſio antiquior, narrat, tunc datis legibus vetitam fuiſſe religionem: palamque edictis propoſitis, Chriſtiano eſſe non licuiſſe. Sed huius edicti Neroniani non meminerunt alii ſcriptores. Veſpaſianus & Titus in debellandis Iudæis Hieroſolymitanis occupati fuerunt: Chriſtianorum eccleſiam, quæ relictis Hieroſolymis, Pellam commigraverunt, diſſipaverunt. Imo vero ne ipſis quidem Iudæis Alexandrinis & Antiochenſibus ius civitatis detrahi voluerunt, ut teſtis eſt Ioſephus lib. 12. Antiq. cap. 3. Sulpitius Severus narrat, Titum, cum templum dirueret, Chriſtianos non minus quam Iudæos exterminare voluiſſe. Ego id affirmare non auſim. Verum ſucceſſit Domitianus, qui Chriſtianos publico iudicio τῆς ἀθεότητος (ut Dio loquitur) tandem vexavit. Nero aliud quoddam crimen confinxerat abs religione alienum. Domitianus agit apertius. Chriſtianos enim non alio nomine quam quod Chriſtiani ſint, in ius,

capi-

capitisque iudicium vocat. Flavium Clementem, virum conſularem, collegam ſuum, ſuum & propinquum & affinem, propter confeſſionem religionis Chriſtianæ, capitis condemnat. Flaviam Domicillam relegat in inſulam Pontiam. Teſtis eſt Euſebius, Hieronymus, & epitome Dionis. Quanquam non ſolum religionis odio, ſed & rerum novarum metu commotus fuiſſe; & humiles alioqui abiectosque Chriſtianos, in quibus nullam earum ſuſpicionem hærere putabat, contempſiſſe, vitamque iis conceſſiſſe videatur, ut Euſebius ſignificat. Nondum itaque perpetuum aliquod edictum in Chriſtianos editum legimus. Oroſius ait, eum datis ubique crudeliſſimæ perſecutionis edictis, auſum convellere Chriſti eccleſiam. Sed Oroſium video temere multa interdum affirmare, quibus ego facile ſubſcribere non auſim. Neque quod tyrannus aliquis facit, publicam ſtatim legem eſſe iubet: & Magiſtratus in iudicando non exempla, ſed leges ſequi iubentur. Melito Sardenſis in ſua ad Lucium Verum Imp. apologia, Domitianum cum Nerone coniungit, & hos numerat duos Chriſti anæ religionis hoſtes principes. Tertullianus in Apolog. Domitianum minus accuſare videtur. Nam poſteaquam de Nerone dixit, ait, Domitianum fuiſſe quidem portionem Neronianæ crudelitatis, ſed tentaſſe magis quam feciſſe: & facile, quod cœperat, repreſſiſſe, iis etiam quos relegaverat reſtitutis. Hanc reſtitutionem ſucceſſori Nervæ aſcribit epitome Dionis, cum quidem & alia Domitiani acta Senatus reſcidiſſet. Verum, ut Plinius ait, Pantomimos, quos ſuſtulerat Domitianus, reſtitui de-

debuiſſe, & nihilominus tolli reſtitutos: ſic & de Chriſtianis tunc Romani iudicaſſe videntur. Quid igitur? Quale tandem eſt Romanis legibus iudicium de iis conſtitutum? Hactenus enim nihil niſi vim quandam, & ſævitiam barbaram atque confuſam, ſine ulla iuris iudiciorumve ſpecie, ſine ullo ordine iudiciariæ quæſtionis legimus. Quid Traianus? qui Remp. abs Domitiano perturbatam, in integrum reſtituere voluit. Oroſius ait, præcepiſſe, ut Chriſtani, qui ſacrificare nollent, interficerentur: ſed edictum temperaſſe, cum Plinii, qui inter cæteros iudices perſecutor datus fuerat, relationem audiiſſet. Hæc Oroſii deſcriptio, veris falſa involvit. Fuiſſe aliquod Traiani de interficiendis Chriſtianis certum edictum ante Plinii relationem non exiſtimo. Si quod enim fuiſſet, Plinius non dubitaſſet: aut Traianum certe conſulendo, eius edicti mentionem feciſſet. Neque Plinius iudex datus eſt, ut Chriſtianos perſequeretur. Miſſus erat proconſulari poteſtate & imperio in Bithyniam & Pontum, ad ordinandum earum provinciarum ſtatum: ipſeque Traianus in ſua ad eum epiſtola teſtatur, miſſum fuiſſe, ut rationes publicas in primis excuteret. Caſu quodam accidit, ut in Chriſtianorum cognitionem incurrerit, quibus tum provinciæ illæ redundabant. Lucas in Bithyniam Paulum apoſtolum ire voluiſſe ſignificat: non iviſſe tamen. Sed vicina erat Galatia, ubi eccleſia Chriſtiana ita coaluerat, ut in Bithyniam atque Pontum colonias ſuas facile deduxerit. Quid de iis cognoverit Plinius, cum in rem præſentem ve-

veniſſet, Traiano ſcripſit: quid de iis iudicarit, narrat: quid in poſterum & in univerſum ſtatuere debeat, petit. Tandem Traianus, quid opus eſſe facto putet, reſcribit: ut non ſolum in cauſa Ponticorum aut Bithynorum Chriſtianorum id ſequatur Plinius, ſed & alii præſides in ſuis provinciis obſervent. Atque hoc quidem primum reſcripto lex Romana de Chriſtianis certaque conſtitutio aliqua edita fuiſſe videtur. Quid in mentem Functio venerit, ut ex Hiſpania Plinium de his retuliſſe ſcribat, neſcio. An quia Hiſpanus fuit Traianus, Orientem cum Occidente permiſcebimus? An tunc Hiſpaniam, non minus quam Aſiam, Chriſtianis refertam fuiſſe credemus? Sed hiſtoriam perſequamur. Plinius in Aſiam appellens, Epheſum metropolim primum intravit: ſicuti ad Traianum ſcribit; & in Pandectis cap. 4. De off. proc. Vlpianus affirmat, præſides aut Proconſules in Aſiam miſſos debuiſſe Epheſum appellere. Maxima tunc erat Epheſi eccleſia Chriſtianorum, ſicuti etiam Smyrnæ: & recens erat memoria Ioannis apoſtoli, qui iis in locis cœtus ſuos collegerat. Sed Plinius in aliena provincia de Chriſtianis non cognoſcit. Cum in ſuam venit, hanc certe quæſtionem minime neglexit: neque Remp. ea neglecta, recte conſtituere ſe poſſe putavit. Ulpianus in Pandectis ait, ſtatim atque in aliquam celebrem civitatem vel provinciæ caput Proconſul venit, debere ædes ſacras circuire atque inſpicere. Id Plinium feciſſe conſtat. Abs Chriſtianis eas deſertas eſſe videt; cœtus tamen eorum

rum

rum frequentes eſſe, ſed tranquillos, & modeſtos, & innoxios. Quid faceret? Neronem aut Domitianum imitari non ſolebat: rem totam negligere non audebat. Legerat Livium diligenter, teſtem moris antiqui. Livius duo publicarum animadverſionum exempla illuſtria narrat: alterum libro 25. libro 39. alterum. Hæc fortaſſe Plinio in hac deliberatione occurrebant, ſed diſſimilem hanc eſſe cauſam videbat. Quid multis? Totam hanc rogationem ab ipſis auctoribus perſcriptam audiamus. Incredibile eſt enim, quantum hæc Plinii conſultatio, Traianique reſponſio conferat ad illuſtrandam eorum temporum hiſtoriam Eccleſiaſticam: cuius alioqui obſcura tenuiſque memoria (nam fabulas quæ circumferuntur, nihil moror) ſupereſt in tanta veteris Eccleſiæ, quæ Apoſtolos ſtatim conſecuta eſt, prope oblivione, & antiquorum eius monumentorum amiſſione. Hæc Plinii relatio ſcripta eſt annis ad ſummum 40. poſt Pauli apoſtoli mortem: diligenterque eſt cum ipſo Traiani reſcripto ab ipſis etiam Chriſtianis olim conſervata, & vero ſæpe adverſariorum de Chriſtianis turpiſſime multa confingentium calumniis oppoſita. Tertullianus in Apolog. Invenimus (in„quit) inquiſitionem quoque in nos prohibitam. „Plinius enim Secundus, cum provinciam rege„ret, damnatis quibusdam Chriſtianis, qui„busdam gradu pulſis, ipſa tamen multitudine „perturbatus, quid de cætero ageret, conſuluit „tunc Traianum Imp. allegans, præter obſtinatio„nem non ſacrificandi, nihil aliud ſe de ſacris eorum

com-

comperiſſe, quam cœtus antelucanos ad canendum Chriſto & Deo, & ad confœderandam diſcipluam homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera ſcelera prohibentes. Tunc Traianus reſcripſit, hoc genus quidem inquirendos non eſſe; oblatos vero, puniri oportere. Hunc Tertulliani locum, qui etiam veluti argumentum continet eorum de quibus nunc agendum eſt, Euſebius libro tertio hiſtoriæ Eccleſiaſticæ eandem hiſtoriam commemorans, laudat.

PLINIUS TRAIANO.

SOlenne eſt mihi, Domine, omina, de quibus dubito, ad te referre. Quis enim poteſt melius vel cunctationem meam regere, vel ignorantiam inſtruere. Cognitionibus de Chriſtianis interfui *a*) nunquam: ideo neſcio, quid & quatenus aut puniri ſoleat, aut quæri. *b*) Nec mediocriter hæſitavi, ſit ne aliquod diſcrimen, ætatum, an quamlibet teneri nihil a robuſtioribus differant: *c*) deturne pœnitentiæ venia, & an ei qui omnino Chriſtianus fuit, deſiſſe non profit. *d*) Nomen ipſum, etiamſi flagitiis careat, an flagitia cohærentia nomini puniantur. Interim in iis qui ad me tanquam Chriſtiani deferebantur, hunc ſum ſecutus modum. Interrogavi ipſos, an eſſent Chriſtiani: *e*) confitentes, iterum ac tertio interrogavi, ſupplicium minatus: *f*) perſeverantes,

duci

duci iuſſi. *g*) Neque enim dubitabam, qualecunque eſſet quod faterentur, pervicaciam certe, & inflexibilem obſtinationem debere puniri. *h*) Fuerunt alii ſimilis amentiæ: *i*) quos, quia cives Romani erant, adnotavi in urbem remittendos. Mox ipſo tractatu, ut fieri ſolet, diffundente ſe crimine, plures ſpecies inciderunt. *k*) Propoſitus eſt libellus ſine auctore, multorum nomina continens, qui negant ſe eſſe Chriſtianos, aut fuiſſe: cum præeunte me deos appellarent, *l*) et imagini tuæ, quam propter hoc iuſſeram cum ſimulacris numinum adferri, thure ac vino ſupplicarent, *m*) præterea maledicerent Chriſto *n*) (quorum nihil cogi poſſe dicuntur, qui ſunt revera Chriſtiani) dimittendos putavi. *o*) Alii ab indice nominati ſe eſſe Chriſtianos dixerunt, & mox negaverunt: fuiſſe quidem, ſed deſiiſſe, quidam ante triennium, quidam ante plures annos, *p*) non nemo etiam ante viginti quoque. Omnes & imaginem tuam, deorumque ſimulacra venerati ſunt: ii & Chriſto maledixerunt. *q*) Affirmabant autem hanc fuiſſe ſummam vel culpæ ſuæ, vel erroris, quod eſſent ſoliti *r*) ſtato die *s*) ante lucem convenire *t*) carmenque Chriſto quaſi Deo dicere ſecum invicem: *u*) ſeque

que ſacramento non in ſcelus aliquod obſtringere, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum appellati abnegarent, quibus peractis, morem ſibi diſcedendi fuiſſe: *x*) rurſusque coeundi ad capiendum cibum, promiſcuum tamen, & innoxium. Quod ipſum facere deſiſſe poſt edictum meum, *y*) quo ſecundum mandata tua & hetærias eſſe vetueram. Quo magis neceſſarium credidi, *z*) ex duabus ancillis, quæ miniſtræ dicebantur, quid eſſet veri, & per tormenta quærere. Sed *aa*) nihil aliud inveni, quam ſuperſtitionem pravam & immodicam: ideoque dilata cognitione, ad conſulendum te decucurri. Viſa eſt enim mihi res digna conſultatione: maxime *bb*) propter periclitantium numerum. Multi enim omnis ætatis, omnis ordinis, utriusque ſexus etiam, vocantur in periculum, & vocabuntur. Neque enim civitates tantum, ſed vicos etiam atque agros ſuperſtitionis iſtius contagio pervagata eſt: quæ videtur ſiſti & corrigi poſſe. Certe ſatis *cc*) conſtat, prope iam deſolata templa cepiſſe celebrari, & ſacra ſolennia diu intermiſſa repeti, paſſimque vænire victimas, quarum adhuc rariſſimus emtor inveniebatur: ex quo facile eſt opinari,

quæ turba hominum emendari poſſit, ſit ſit pœnitentiæ locus.

TRAIANVS PLINIO.

a) Actum, quem debuiſti, mi Secunde, in excutiendis cauſis eorum, qui Chriſtiani ad te delati fuerant, ſecutus es. Neque enim in univerſum aliquid, quod quaſi certam formam habeat, conſtitui poteſt. *b*) Conquirendi non ſunt. Si deferantur, & arguantur, puniendi ſunt: *c*) ita tamen, ut qui negaverit ſe Chriſtianum eſſe, idque re ipſa manifeſtum fecerit, id eſt, ſupplicando diis noſtris, quamvis ſuſpectus in præteritum fuerit, veniam ex pœnitentia impetret. *d*) Sine auctore vero propoſiti libelli, nullo crimine, locum habere debent: nam & peſſimi exempli, nec noſtri ſeculi eſt.

a) *Cognitionibus de Chriſtianis interfui nunquam.*) Legerat Plinius Annales Cor. Taciti, familiaris ſui. In iis legerat, quid tempore Neronis iudicatum de Chriſtianis fuiſſet, & quam inhumaniter in eos ſævitum. Sed & tempore Domitiani, quo etiam Prætor ipſe fuit, tales potuit multos Romæ reos videre. Verum ut Seneca ſeceſſiſſe diditur, cum Nero in Chriſtianos ſæviret: ſic Plinius Domitiani ſævitiam oderat. Et vero cur tunc forum & tribunal fugeret, magna cauſa fuit. Ignatius (ut narrat Hieronymus) & Simeon (ut ſcribit Euſebius) duo veluti duces Chriſtianorum, ille Antiochia, hic Hieroſolymis Romam pertra-

ctus,

ctus, propter religionis confeſſionem, capitis pœnas dederunt. Sed ex iudicum numero non erat Plinius. Cognitiones hic vocat, capitales quæſtiones. Hæ ſic erant meri imperii, ut cum iurisdictione Prætoris nihil haberent commune. Sed cum merum imperium, quod quis ex lege acceperat, mandare alteri non poſſet, recte appellatur cognitio: ſicuti & cum Prætor de aliqua cauſa civili ipſe iudicabat. Ut autem extraordinariæ Prætoris cognitiones multæ de re pecuniaria erant, ſicuti ex Pandectis intelligi poteſt: ſic & erant capitales quædam quæſtiones cognitionis extraordinariæ, ut & crimen extraordinarium abs Iureconſultis appellatur. Eius generis videtur Romæ fuiſſe crimen religionis Chriſtianæ. Nam neque de eo certa quædam & publica lex lata erat.

b) *Nec mediocriter hæſitavi, ſitne aliquod diſcrimen ætatum.* Huic dubitationi non reſpondet Traianus. Quærebat antem hoc Plinius: quia, ut paulo poſt ait, omnis ordinis, omnis ætatis, utriusque ſexus multi vocabantur in periculum. Sed profecto Romani Iurisconſulti magnum huius generis diſcrimen in pœnis irrogandis eſſe, ſæpe monuerunt. Ac ut de ætate nunc tantum loquamur, de qua quæritur: primum definiunt, quæ ſit delicti (ut loquuntur) capax. Deinde, etſi talis ſit, ſi tamen adhuc eſt minor annis XXV, aiunt eius miſeratione flecti iudicem poſſe ad mitiorem pœnam. Non dubito hæc placuiſſe Traiano. Sed minime tamen placuerunt multis poſtea præſidib. in cauſa Chriſtianor. In epiſtola eccleſiæ Lugd. legimus, quendam puerum

Ponticum vix annos quindecim natum, cum matre Blandina, propter confeſſionem religionis Chriſtianæ, crudeliſſimas pœnas Lugduni dediſſe. Factum id fuit tempore Antoninorum. Sane & Arnobius & Lactantius, in pueros & mulierculas ſævitum quoque fuiſſe hoc nomine, ſcribunt.

c) *Deturne pœnitentiæ venia.*) Dari, reſcribit Traianus. Sed Plinius id ſtatuere ipſe non audebat. Nam principis eſt, non alicuius præſidis aut iudicis, pœnam condonare, aut veniam dare. Itaque & Cicero pœnæ deprecationem non in iudicio, ſed in Senatu locum habere poſſe, ait. Erant quidem iam tempore Plinii, ut noſtrorum Iuriſconſultorum, arbitrariæ pœnæ. Sed impunitas reorum vel confitentium, vel convictorum, non erat arbitrii Proconſularis.

d) *Nomen ipſum etiamſi flagitiis careat, an flagitia cohærentia nomini puniantur.*) Cum Traianus ſimpliciter reſcribit, Chriſtianos eſſe puniendos: neque aliam cauſam pœnæ requirit: ſatis ſignificat, nomẽn ipſum puniri. Et Tertullianus in Apolog. oſtendit nihil fuiſſe, quod in Chriſtianis puniretur, præter nomen. Tantum huius nominis odium fuiſſe: cum tamen ne eius quidem verbi ſignificatio, ut ab adverſariis proferebatur, quicquam præ ſe ferret, quod non eſſet amabile. Eadem eſt Iuſtini querimonia in Apolog. Et vero cum damnabantur Chriſtiani, hoc ſolo plerumque nomine damnabantur. Tertullianus ait tabellam damnationis tantum continuiſſe, reum eſſe Chriſtianum. Eadem tabella, cum ad ſupplicii locum ventum erat, præferebatur. Vt cum in amphi-

amphitheatro Lugdunenſi olim Attalus, iam damnatus circumduceretur, prælatam fuiſſe tabulam, in qua ſcriptum erat, HIC EST ATTALVS CHRISTIANVS, narrat vetus Eccleſiæ Lugd. epiſtola. Cumq; iisdem temporibus in Aſia Polycarpus ad ſupplicium duceretur, iuſſu præſidis præconem ter vociferatum eſſe, POLYCARPVS CHRISTIANVM ESSE SE CONFESSVS EST, teſtatur epiſtola veteris eccleſiæ Smyrnenſis. Erat autem hoc moris antiqui, ut cum de damnatis ſupplicium ſumeretur, cauſa damnationis populo publice exponeretur per tabellam, vel vocem præconis.

e) *Confitentes, iterum ac tertio interrogavi, ſupplicium minatus.*) Vbi reorum confeſſio omnem facti quæſtionem tollit, nullaque eius defenſio eſt, quæ iuris quæſtionem moveat, nihil ſupereſt quam ut iudex confeſſos damnet. Sed non ſtatim confeſſio omnem tollit facti quæſtionem. Cato apud Saluſtium, de Catilinariis loquens, ait: De confeſſis, ſicut de manifeſtis rerum capitalium, ſupplicium ſumendum eſſe. Sed loquitur de confeſſis ſimul, & convictis. Livius de antiſtitibus Bacchanalium agens: Adducti (inquit) ad Conſulem, faſſique de ſe, nullam moram iudicio fecerunt. Sed confitebantur, quod iam erat etiam compertum. Sane Ulpianus cap. 1. De quæſt. ait Severum Imp. reſcripſiſſe, confeſſiones reorum pro exploratis criminibus haberi non oportere, ſi nulla probatio religionem iudicantis inſtruat. Idem: Si quis (inquit) ultro de maleficio confiteatur, non ſemper ei fides habenda eſt. Nonnun-

quam aut metu, aut alia cauſa in ſe confitentur. Sed & Tertullianus in Apolog. cum dixiſſet leges præſcribere, ut confeſſi damnentur: tamen addit, non eſſe ſola confeſſione contentos iudices, ſed & conſequentia exigere, qualitatem facti, numerum, locum, modum, tempus, &c. Verum cur confeſſos toties interrogaret Plinius, illa etiam cauſa fuiſſe videtur, quod paulo poſt narrat, quosdam, qui ſe Chriſtianos erant confeſſi, mox negaſſe: & illis vellet integrum eſſe inficiari, ac ſupplicii etiam minis ad inficiationem revocaret: non ſolum quod abſolvere fortaſſis negantes, quam damnare confeſſos mallet: ſed etiam, quod tum demum victi viderentur, cum propter inficiationem liberabantur. Itaque & præſides multis poſt annis hoc in primis egerunt, ut tormentis adhibitis potius confeſſos adigerent ad inficiationem, quam inficiantes ad confeſſionem: tametſi adverſus omnem & legum rationem, & iudiciorum ordinem id fieret. Iuſtinus in Apolog. Tertullianus in Apolog. Cyprianus contra Demetrium, Arnobius libro 8. Lactantius libro 5. (ut ducentis prope annis poſt Plinium hoc feciſſe iudices intelligamus) hac de re conqueruntur. Idem Tertullianus ad Scapulam, Carthaginenſem præſidem: Quid amplius (inquit) tibi „mandatur, quam nocentes confeſſos damnare, „negantes autem ad tormenta revocare? Videtis „ergo, quomodo ipſi vos contra mandata faciatis, „ut confeſſos negare cogatis. Adeo confitemini „innocentes nos eſſe, quos damnare ſtatim ex confeſſione non vultis. Sed & Lactantius (ut in provincia

vincia Plinii nunc conſiſtamus) narrat ſe vidiſſe in Bithynia præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam barbarorum aliquam gentem ſubegiſſet, quod unus Chriſtianus, qui per biennium magna virtute reſtiterat, poſtremo cedere viſus eſſet. Si quis non exiſtimat Plinium Bithyniæ proconſulem tam vanum & ineptum fuiſſe, exiſtimet a ſanguine abhorruiſſe Chriſtianorum. Sane & ille proconſul Aſiæ, qui Polycarpum interrogabat, interrogando ſuadebat, ut negaret ſe Chriſtianum eſſe: ut & cum olim non niſi confeſſi parricidæ damnarentur, Auguſtus quem abſolvere cupiebat, ſic interrogaſſe dicitur, ut ad inficiationem potius quam ad confeſſionem eum invitaret, Nunquid patrem tuum occidiſti? Tales etiam olim quidam fuerunt iudices in cauſa Chriſtianorum. Tertullianus ad Scap. ſcribit, præſides multa in ea ſæpe diſſimulaſſe: & Cincium Severum etiam dediſſe remedium, quomodo reſponderent Chriſtiani, ut dimitti poſſent; & alium quendam inter advocatos & aſſeſſores eſſe profeſſum, dolere ſe in talem cauſam incidiſſe. Sane quod Traianus reſcripſit cap. 1. de Quæſt. neminem de ſuſpicionibus damnari debere, credo in his cauſis Plinium ſecutum eſſe.

f) *Perſeverantes duci iuſſi.*) Sic Tertullianus ad Scap. Chriſtianos nonnullos, qui ſe ad tribunal cuiuſdam Arrii Antonini proconſulis Aſiæ obtulerant, duci iuſſos ait. Iuriſconſultorum eſt hoc verbum, cum vel in ius, vel in carcerem, vel ad ſupplicium aliquem abripi ſignificant. De eo qui in ius vocatur, ſi ultro non ſequatur, ducendo, vel tra-

(c) 4 hendo,

hendo, multa ſunt in Pandectis. Sed hæc ſignificatio huic loco non convenit. Conveniret illa magis, ut in carcerem ductos intelligamus: ſicuti & Iurisconſulti reſpondent, reos confeſſos in vincula publica coniiciendos eſſe, donec de iis pronuncietur. Cum Cicero de Verre ait, Quisquis ductus erat Senator, duci iubebat: creditur utramque huius verbi ſignificationem complexus. Sed tertia fortaſſe huic loco magis quadrabit, ut ad ſupplicium duci iuſſos, perſeverantes Chriſtianos, intelligamus: ſicuti Suetonius de Caligula loquitur: Stans intra porticum a calvo ad Calvum duci iubebat. Non diſſimilis apud Græcos eſt ſignificatio verbi ἀπάγεσθαι: & in Sacris quoque literis extat, Act. 12.

g) *Neque enim dubitabam, qualecunque eſſet quod faterentur, pervicaciam certe & inflexibilem obſtinationem debere puniri.*) Mira vero profani hominis, & cauſam, de qua pronunciat, non intelligentis, confidentia de religione, hoc eſt, de re maxima quærebatur. Cauſa capitis agebatur. Audit, reos quidem factum fateri: ſed conſtanter defendere, ſe iure facere, atque adeo pie & religioſe. Quid illud tandem ſit, neque intelligit, neque inquirit: & tamen non dubitat damnare. Certe religionem non abiicere, improbæ obſtinationis non eſt, ſed optimæ conſtantiæ. Et vero nihil magis multitudinem attonitam olim ad religionis huius admirationem invitabat, quam Chriſtianorum religioſa obſtinatio. Illa ipſa obſtinatio (inquit Tertullianus) quam exprobratis, magiſtra eſt. Neque tamen ſolus Bithyniæ proconſul Plinius eam expro-

probravit: multis poſt eum annis in eadem Bithynia impius philoſophaſter declamitavit in pertinacem obſtinationem Chriſtianorum, ut Lactantius lib. 5. cap. 2. narrat. Tertullianus in Apolog. cap. 2. ſcribit, Plinium in Chriſtianis accuſaſſe obſtinationem non ſacrificandi. Item cap. 27. ait, eos obſtinationem talem præferre ſuæ vitæ, & pro fidei obſtinatione damnari. Sed & adverſarios, eorum fidem appellare præſumptionem. Poſteriores illi tyranni Galerius & Maximinus, aliter quam hic Plinius iudicet, iudicarunt, cum inflexibilis Chriſtianorum obſtinatio eſſet, & nullas pœnas reformidaret, pœnas, quibus nihil proficeretur, eſſe remittendas: *ὁπότε τῇ τοσούτου χρόνου συνηλούσει συνέστη αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπεῖσθαι δεδυνῆσθαι, ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσαιεν*, ut illorum tyrannorum nomine reſcripſit Sabinus præfectus prætorio Orientis.

h) *Fuerunt alii ſimilis amentiæ.*) Chriſtianos olim dictos fuiſſe furioſos, inſanos, ſtultos, fatuos, dementes, intelligi facile poteſt ex Iuſtino, Tertulliano, Arnobio, Lactantio, Euſebio. Tertulliani unum ex multis locum aſcribam ex Apolog. cap. 27. „Quidam (inquit) dementiam exiſtimant, quod cum „poſſimus & ſacrificare in præſenti, & illæſi abi-„re, manente apud animum propoſito, obſtinatio-„nem ſaluti præferamus.

i) *Quos, quia cives Romani erant, adnotavi in urbem remittendos.*) Hoc quoque verbum Adnotandi plane eſt Iuriſconſultorum. Adnotare dicitur iudex, cum aliquid decernit, quod ſcribi & in acta

referri iubet. Iuriſconſulti ſolent dicere, abſentes reos adnotari requirendos; titulo Pand. de requirendis reis. Hic vero Plinius ediverſo, præſentes adnotat, alio remittendos. Remittebat autem cum elogio & notariis, ut tunc etiam loquebantur Iuriſconſulti. Quod ad ius civium Rom. attinet, quo & Paulus apoſtolus uſus eſt, duæ veteres fuerunt leges, Porcia & Sempronia. Illa cavebat, ne quis civem Rom virgis cæderet, necaretve: ſed damnato exilium permitteret. Sempronia vero, ne de capite civium Rom. iniuſſu populi iudicaretur. Itaque Cicero Verr. 7. ait hanc vocem, CIVIS RO. SVM, multis ſæpe in ultimis terris opem, etiam inter barbaros, & ſalutem attuliſſe. Etſi autem tempore Traiani iam valde imminuta eſſent vetera civium Rom. iura: tamen ea Plinius plane ſublata eſſe non putavit.

k) Propoſitus eſt libellus ſine auctore.) Tales libellos non eſſe recipiendos, reſcribit Traianus.

l) Et imagini tuæ, quam propter hoc iuſſeram cum ſimulacris Numinum adferri, thure & vino ſupplicarent.) Traianus reſcribit, negantibus ſe eſſe Chriſtianos, ita demum veniam dari debere, ſi re ipſa manifeſtum id faciant, ſupplicando diis. Nunc nimia eſt Plinii aſſentatio, qui Traianum inter deos refert, quem tamen in Paneg. laudat, quod delubra ingrederetur, non ut adoraretur, quemadmodum Domitianus fecerat, ſed ut adoraret: quodque ſtatuas deprecaretur, & unam tantum aut alteram, eamque æream, in veſtibulo templi Capitolini ſtare voluiſſet.

m) Præterea maledicerent Chriſto.) Hic impie-

tatis

tatis cumulus eſt: quem & paulo poſt cum idololatria rurſus coniungit. Sic & poſtea proconſul Aſiæ Polycarpum captum eo adigere conatus eſt: ſed cum reo forti & conſtanti ſibi rem eſſe ſenſit. Extat fragmentum vetus cuiusdam epiſtolæ Smyrnenſis eccleſiæ, de hoc certamine; narrat, proconſulem Polycarpo imperaſſe: *λοιδόρησον τὸν Χριστὸν*, Conviciare Chriſto. Polycarpum vero reſpondiſſe: *ὀγδοήκοντα καὶ ἓξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ, καὶ οὐδέν με ἠδίκησε. πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα τὸν σώσαντά με*: hoc eſt, Octoginta ſex annos iam illi ſervio, neque me ulla unquam in re læſit; quî fieri poſſet, ut huic regi meo & ſervatori maledicam?

n) Quorum nihil cogi poſſe dicuntur, qui ſunt revera Chriſtiani.) Non debebat dubitare Plinius, nihil abs religione Chriſtianorum magis alienum eſſe, quam idololatriam cum tali blasphemia coniunctam: neque tam multa requirere impietatis argumenta, ut aliquem non eſſe revera Chriſtianum crederet. Sola & ſimplici inficiatione contentus eſſe debuerat. Sed bene habet, quod interea confiteatur, revera Chriſtianos non fuiſſe, illos idololatras, atque blasphemos. Quale iudicium fuerit veteris Eccleſiæ de lapſis, aut ſacrificatis (ut tunc loquebantur) ex Tertulliano & Cypriano facile intelligi poteſt.

o) Alii ab indice nominati.) Aſconius ait, indicem eſſe, qui facinoris, cuius eſt conſcius, latebras indicat impunitate propoſita. Multum quidem ab accuſatore differebat. Sed ab indice delatus, ſi convinceretur, non minus quam ſi ab accuſatore convictus

eſſet,

eſſet puniebatur; ſolamque repetundarum cauſam excipit Aſconius, quæ per indices agi non ſoleret.

p) Non nemo etiam ante viginti.) Viginti annorum præſcriptio crimen extinguit, Iure Civili, l. 12. C. ad leg. Corn. de falſ.

q) Affirmabant autem hanc fuiſſe ſummam.) Bene habet, perfidos illos deſertores nihil hic affingere, Chriſtianis cœtibus indignum: & profanum Proconſulem ſimpliciter & ingenue, quod accepit, commemorare. Quam non ſolum putida, ſed etiam indigna eo tempore de Iudæis, & eorum ſacris & antiquitatibus ſcribebat vel Cor. Tacitus lib. 21. Annal. vel Plutarchus in Sympoſiac. Certe verecundius de Chriſtianis tunc loquebatur Lucianus in Pereg. Cum eo nunc Plinii hanc relationem coniungo; nam & eiuſdem temporis eſt. Quam fuerint paulo poſt impudentes adverſarii, ut turpiſſima quæque de Chriſtianis confingerent, poſtea dicam. Interea meminerimus ſic iam abs Plinio deſcribi ſummam religionis Chriſtianæ, ut ab homine profano, qui externam ad ſummum formam ſolam videre potuit.

r) Stato die.) Statum diem appellant Iuriſconſulti, certum & conſtitutum, ut in condictionibus eſſe ſolebat. Habebant autem veteres Chriſtiani certos, & (ut ita loquar) ſolennes, quibus præcipue convenirent, ſuos dies. Iuſtinus in Apolog. teſtatur, die Solis (ut loquitur) frequentiores fuiſſe & ordinarios eorum cœtus. Nos diem Dominicum appellamus: ſicuti & Ioannes ipſe in Apocalypſi appellat. Paulus Hebræorum more vocat

vocat primam Sabbatorum: qua die Chriſtianos etiam conveniſſe ſignificat. Tertullianus in libro de Fuga in perſec. meminit Dominicorum ſolennium: & in Apologetico, capite 16. fatetur Chriſtianos, diem Solis, lætitiæ indulſiſſe. Iuſtinus addit, cur ſtatus eſſet hic dies Chriſtianæ ſynaxeos, nempe propter memoriam Dominicæ reſurrectionis: & interea notat adverſariorum ineptias, qui cavillabantur, abs Chriſtianis adorari Solem. Nam & audierant, eos ad Orientem converſos, ſolere ſuas preces concipere. Ceterum nullum alioqui ſuperſtitioſum olim fuit dierum diſcrimen apud Chriſtianos.

f) *Ante lucem convenire.*) Antelucanos cœtus Chriſtianorum comperiſſe Plinium, ait Tertullianus in libro De coro. mil. Cicero antelucanas vocat cœnas Catilinariorum, qui tota nocte perpotabant. Sed Chriſtianorum & cœtus antelucani pii & cœnæ ſobriæ profecto erant. Idem Tertullianus libro 2. ad uxo. meminit eorum nocturnæ convocationis. Denique in libro de Fuga in perſec. ſignificat, ſi interdiu non poterant, noctu collectos illos fuiſſe. Sed & nocturnarum precum mentionem facit in Apolog. Sane Arnobius libro octavo teſtis eſt, ſuo adhuc tempore adverſarios Chriſtianis obieciſſe atque exprobraſſe nocturnas congregationes, & occulta atque nocturna ſacra, & in eos exclamaſſe, LATEBROSA ET LVCIFVGAX NATIO, &c. Non fugiebant certe lucem, non quærebant latebras, non amabant tenebras Chriſtiani. Sed quid facerent?

In-

Interdictum iis erat locis publicis, & ipſa prope luce ſolis, ut igni & aqua. Certe ubi licuit, in aperta & publica luce convenerunt. Tertullianus ipſis Valentinianis exprobrat ſecretos & abſconditos conventus atque initiationes; de Chriſtianis autem ita loquitur: Noſtræ columbæ domus ſimplex, etiam in editis ſemper & apertis, & ad lucem, &c. Interea vero ubi id non licebat, noctu etiam Chriſtianos convenire iubet. Nam in libro de Fuga in perſec. ſcribens ad Fabium presbyterum: Si (inquit) colligere interdiu non potes, habes noctem, luce Chriſti luminoſi adverſus eam, &c.

t) *Carmenque Chriſto quaſi Deo dicere ſecum invicem.*) Apud Tertullianum eſt: Ad canendum Chriſto, & Deo. Apud Euſebium: **τὸν Χριςὸν θεοῦ δίκην ὑμνεῖν.** Tiberius ad Senatum cum prærogativa ſui ſuffragii detulerat, de Chriſto inter deos referendo. Id non placuit Senatui. Tanto itaque magis indigne ferebant præſides Rom. hunc nihilominus tanquam Deum coli: præſertim quem cruci affixum fuiſſe audiebant. Sed Chriſtiani eorum iudicia non morabantur. Fuit quidem abs multis hæreticis oppugnata Chriſti æterna divinitas. Sed Eccleſia in eius confeſſione, atque etiam defenſione perſtitit. Plinius carmen vocat, Romano more, quod conceptis verbis dicitur. Iuſtinus ſcribit, præeunte miniſtro conceptas fuiſſe publicas Chriſtianorum preces, totumque populum aſſentientem reſpondiſſe AMEN. Nullius autem cantus meminit. Et ſane carmen quoque Latine dicitur, precatio præſcriptis verbis concepta.

Sed

Sed Tertullianus carmen hic intelligit, quod canebatur. Idem in Apolog. capite 39. loquens de convivio Chriſtianorum, de quo paulo poſt agemus: Poſt aquam manualem (inquit) & lumina, ut quisque de ſcripturis ſanctis vel de proprio ingenio poteſt, provocatur in medium Deo canere. Idem lib. 2. Ad uxo. ait, Chriſtianos ſeſe mutuo provocaſſe, quis melius Deo ſuo caneret: neque ſolum in Eccleſia aut cœtu, ſed & in privatis Chriſtianorum ædibus, pſalmos concinuiſſe ait. Certe in iis, ut in Eccleſia, preces ſonuiſſe, ſcribit Cyprianus ad Mart. Sed & Clemens Alexandrinus lib. 7. *ςρωμ.* indicat moris fuiſſe, ut cum cibum ſumerent Chriſtiani, pſalmi hymnique perſonarent. In Pædag. accuſat mulieres quasdam, quæ laſcivis canticis operam dabant. Interea tamen indicat, quam hoc eſſet ab Eccleſia & diſciplina Chriſtianorum alienum. Mitto, quæ Eccleſiaſticæ hiſtoriæ narrant de cantu poſteriorum Chriſtianorum. Illud magis eſt huius loci, quod Euſebius libro quinto hiſtor. Eccleſ. citat vetuſta quædam commentariorum Chriſtianorum fragmenta, in quibus legimus multas abs Chriſtianis iam inde ab initio conpoſitas odas fuiſſe, & pſalmos decantatos, quibus Chriſti divinitas celebrabatur; verba ſunt hæc: *ψαλμοὶ δὲ ὅσοι, καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιςῶν γραφεῖσαι, τὸν λόγον τοῦ θεοῦ Χριςὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες:*

u) Seque ſacramento non in ſcelus aliquod obſtringere.) Sacramentum veteres Latini appellabant æs illud, quod apud Pontificem deponebant litigatores,

ut

ut ſcribit Varro. Nam eius qui vincebatur, mulcta quædam fuit, ut hæc pecunia ſacris tuendis impenderetur. Poſtea ſic appellatum eſt iuſiurandum militare: ſicuti coniuratio appellabatur, cum uno præeunte multi, qui convenerant, iurabant. Sic Plinius videtur hoc verbo nunc uti. Tertullianus confœderationem diſciplinæ vocat: ſed iuriſiurandi non meminit; quanquam in baptismo Chriſtianorum fuerit ſolennis conteſtatio, & ſacroſanctæ fuerint ſtipulationes, ſponſionesque, quarum & Iuſtinus & Tertullianus meminerunt. Hi etiam ſæpe mentionem faciunt exorciſmorum, ſed eos alio referunt. Tertullianus primus videtur ſacramenti vocem, quaſi ſignificaret quod Græci myſterium vocant, retuliſſe ad cœnam Domini. Nam ſacramentum Euchariſtiæ vocat, & id in antelucanis cœtibus de præſidentium manu ſumpſiſſe Chriſtianos ait, in lib. De coro. mil. Idem in Apolog. cap. 7. Sacramentum infanticidii vocat, cuius accuſabantur Chriſtiani: quaſi ſecretum dicas, aut arcanum. Sæpe etiam hoc verbo ſimplicem religionis Chriſtianæ formulam, aut confeſſionem ſæpe vocat. Sic Chriſtianum ſacramentum appellat in libro contra Prax. Lactantius, qui eſt etiam magis Latine & pure & proprie alioqui locutus, apoſtatam quendam ita deſcribit: Qui religionis, cui fuerat aſſenſus, & fidei, cuius nomen induerat, & ſacramenti quod acceperat, proditor factus eſt: lib. 5. cap. 2. Sane Livius lib. 39. narrat, olim Romæ in Bacchanalibus, & nocturnis eorum ſacris, fuiſſe quaſdam

ex

ex carmine ſacro, præeunte verba ſacerdote, precationes, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: talique (ut etiam loquitur) ſacramento initiatos multos tunc fuiſſe. Non diſſimilia de Chriſtianis poſtea confiĉta fuere. Atque ut olim veteres quidam dixerunt, Catilinam, cum ad iusiurandum (ſicuti ait Saluſtius) populares ſceleris ſui addiceret, humani corporis ſanguinem vino permixtum in pateris circumtuliſſe: inde cum poſt execrationem omnes deguſtaſſent, ſicuti in ſolennibus ſacris fieri conſuevit, aperuiſſe conſilium ſuum: atque eo feciſſe, quo inter ſe magis fidi forent, tanti facinoris conſcii. Sic ille apud Arnobium Cecilius Chriſtianos diĉtitat, cum coeunt, infantis occiſi ſanguinem lambere: hac fœderari hoſtia, hac conſcientia ſceleris ad ſilentium mutuum pignerari. Horribile profeĉto ſacramentum. Sed voluit Deus, ut paulo ante, quam talia ab adverſariis portenta confingerentur, & ederetur & extaret huius Plinii teſtimonium, ad refellendas tales calumnias. Fuit hæc aliquando Mileſiorum conſpiratio, NEMO NOSTRVM FRVGI ESTO. Chriſtianorum vero hæc olim fuiſſe videtur compromiſſio, ſanĉtaque confœderatio, NEMO NOSTRVM SCELERATVS AVT NEQVAM ESTO. Neque ſane fuit hæc eorum inanis paĉtio. Talis fuit eorum vita, qualis oratio. Tertullianus ad Scap. Depoſitum (inquit) non abnegamus: Matrimonium nullius adulteramus: Pupillos pie traĉtamus: Nulli malum pro malo reddimus, &c.

x) *Rurſusque coeundi ad capiendum cibum, promiſcuum tamen & innoxium.)* Exiſtimo hic ſignificari Chriſtianorum illud convivium, quod appellabatur ἀγάπη, & pulcherrime deſcribitur abs Tertulliano in Apolog. cap. 39. ubi etiam vocatur ooitio Chriſtianorum, & cœna, quæ & diſciplinæ dici potuerit. Alia tamen erat cœna (ut Apoſtolus vocat) Dominica, quæ & Euchariſtia dicta fuit, & abs Iuſtino in Apologia ſecunda ſuaviſſime depingitur. Apoſtolorum tamen temporibus coniuncta fuiſſe videtur cum illo convivio. Promiſcuum Plinius fuiſſe ait. Tertullianus, inopum refocillandorum cauſa comparatum fuiſſe ſignificat: Inopes (inquit) refrigerio iſto iuvamus; & propterea etiam vocabatur ἀγάπη. Miror, cur Clemens Alexand. in Pædag. hanc appellationem convivio tribui ægre ferat. Ipſe Apoſtolus eam probat, extat enim in epiſtola Iudæ. Fortaſſe Plinius exiſtimabat quædam eſſe, ut apud Romanos erant & dicebantur, Chariſtia, & deſcribuntur abs Valerio libro 2. & Ovidio in Faſt. Certe cum laudatum olim fuiſſe meminiſſet Pythagoreorum (ut etiam appellabatur) κοινόβιον: non debebat illi inſolens videri, quod hic audiebat. Sed & gentes omnes ſolitas eſſe ſciebat, cum ſacrificio coniungere aliquod religioſum epulum. Ipſe in Augurum collegio verſatus, ab epulonibus non abhorrebat. Epulabatur & cum ſuis ſodalibus Cato. Mitto quæ veteres narrant de Lacedæmoniorum Phiditiis, & Cretenſium Syſſitiis. Sed ut Plinius apud Livium libro 5. legit, cum primum lectiſter-

nio

nio facto ſacra Romæ fierent, fuiſſe hanc religionis notam, quod tota urbe promiſcuus uſus rerum omnium in propatulo poſitus ſit, paſſimque aduenas in hoſpitium ductos: ſic videtur, cum promiſcuum cibum Chriſtianorum vocat, de eorum religione & ſacris aliquid cogitaſſe. Addit, innoxium fuiſſe hunc eorum cibum. Sobrium, caſtum, religioſum fuiſſe, Tertullianus oſtendit. Sed gratia Plinio habenda eſt, qui ingenue confitetur, non fuiſſe aliquam improborum hominum coitionem atque factionem. Imo vero gratias Deo agamus, qui voluerit extare hoc minime ſuſpectum teſtimonium profani Præſidis, & refutandas prodigioſas illas calumnias, quas de Chriſtianorum cœtib. atque conviviis ad verſarii poſtea turpiſſime confinxerunt, & adveteris Eccleſiæ admirabilem ſimplicitatem magis cognoſcenda. Barbaræ profecto erant illæ provinciæ Ponticæ, ubi & promiſcuam libidinem ſuo adhuc tempore fuiſſe, & parentum cadavera cum pecudibus cæſa, in convivio devorata, Tertullianus libro primo contra Marcionem Ponticum narrat. Eccleſiæ, quæ in talium gentium ſinu coaleſcebant, poterant hoc nomine male audire: & vero paulo poſt Plinii diſceſſum, illinc eruperunt prodigioſæ hæreſes, quæ infanda illa flagita intulerant in ſuos cœtus, quos tamen Chriſtianos eſſe iactabant. Quid ſi in eos Plinius incidiſſet? Sed eius ætate omnia fuerunt adhuc caſta, & integra inter Chriſtianos: propterea que illius inquiſitio ad eorum innocentiam patefaciendam fuit

utilis. Paulo poſt vero nati ſunt impuri nebulones Gnoſtici & Cataphryges, qui Bacchanalia, quam olim fuerant, turpiora inſtituerunt, cum ſe tamen Chriſtianos eſſe profiterentur, & infanda illa ſua ſacra Chriſtianæ cœnæ & ſynaxeos nomine ornarent. Qualia hæc fuerint, Epiphanius commemorat. Eadem omnibus Chriſtianis adverſarii mox affinxerunt, ſive errore quodam, ſive potius malitia. Nam & epiſtola vetus Eccleſiæ Lugdunenſis, ſcripta temporibus Antoninorum, narrat, ab iis ſubornatos eſſe quosdam Chriſtianorum ſervos, atque etiam in tormentis coactos, ut affirmarent, in Chriſtianorum cœtibus eſſe Thyeſtea convivia & Oedipodæos inceſtus. Iuſtinus in Apolog. appellat hæc crimina *δύσφημα*, nempe *λυχνίας ἀνατροπὴν, τὰς ἀνέδην μίξεις, καὶ ἀνθρωπείων σαρκῶν βορὰς.* Tertullianus in Apolog. cap. 7. Dicimur (inquit) ſceleratiſſimi de ſacramento infanticidii, & pabulo inde, & poſt convivium inceſto, quod everſores luminum canes, lenones ſcilicet, tenebrarum & libidinum impiarum inverecundiam procurent, &c. Horribilis profecto eſt oratio Cecilii illius leguleii Romani, qui apud Arnobium libro octavo hæc adhuc Chriſtianis obiicit, & pluribus verbis deſcribit. Adeo ſemel nata calumnia, non minus impudens quam nefaria, multis annis perduravit. Nam & temporibus Maximini Imp. quidam dux Romanos Damaſci ſubornavit quasdam meretriculas, quæ mentirentur ſeſe Chriſtianas aliquando fuiſſe, & in Chriſtianorum conventibus vidiſſe multas

tas tetras libidines, ut narrat Euſebius libro 9. Potuiſſet Plinius id, ſi voluiſſet, imitari. Sed nondum, ut dixi, tanta erat noſtrorum adverſariorum improbitas. Age vero, conferatur cum illius Cecilii Arnobiani criminatione de convivio & conventu Chriſtianorum, hæc Plinii relatio: non erit, ut opinor, alia neceſſaria refutatio: tantoque propterea magis hic hæreo. Philo Alexandrinus περὶ βίου θεωρητικοῦ, deſcribit eorum ſodalitia, quos θεραπευτὰς appellat, & ſuo tempore in agro Alexandrino coaluiſſe narrat. Tales eorum conventus fuiſſe videntur, taliaque convivia, qualia Chriſtianorum hic fuiſſe dicuntur. Sed addit alias quaſdam chorearum & geſticulationum ineptias: ut neque Epiphanio, neque Euſebio aſſentiri poſſim, Chriſtianos fuiſſe illos exiſtimantibus. Si Plinius Alexandriæ iuridicus fuiſſet, idem fortaſſe de illis, quod de Chriſtianis, iudicaſſet: nunquam tamen ad eam, ad quam Appion tunc evaſit, impudentiam calumniandi evaſiſſet. Sed cum de Chriſtianorum conviviis nunc quæratur, adiiciendum eſt, quod ex Origenis lib. 3. ex Iob. intelleximus, eorum olim fuiſſe ſolennia etiam quædam convivia natalitia, ſicuti & oblationum natalitiarum meminit Tertullianus in libro de Cor. mil. Erant autem illi dies natales, quibus martyres vitam hanc profuderant, ut ad immortalitatem tranſirent: ſicuti docet vetus epiſtola Eccleſiæ Smyrnenſis. Cæterum, ut erant Chriſtianorum religioſa convivia, ſic & ſolennia ieiunia fuerunt. Tertullianus lib. 2.

ad Vxor. commemorat ieiunia obſervanda: & in libro De reſurrect. car. inter eorum ſacrificia Deo grata, refert ieiunia, & (ut appellat) ſeras atque aridas eſcas.

y) Secundum mandatum ἑταιρίας eſſe uetueram.) Caius Iuriſconſultus cap. ult. De colleg. Sodales, inquit, ſunt, qui euſdem collegii ſunt, quam Græci ἑταιρίαν uocant. Talia collegia, in prouinciis præſertim, Traianus coire non patiebatur. Vnde & cum aliquando eum Plinius conſuleret de inſtituendo Nicomediæ collegio Fabrorum CL, reſcripſit, ſibi non placere. Meminerimus (inquit) „prouinciam iſtam, & præcipue eas ciuitates, „eiusmodi factionibus eſſe vexatas. Quodcunque „nomen ex quacunque cauſa dederimus iis, ἑται„ρίαι graues fient. Sed & cum in Bithynia eſſent ſolennes quædam inuitationes, quibus homines mille interdum conuocarentur, ſæpe etiam plures, Plinius dubitauit, an hoc permittendum eſſet: & veritus eſt, ut in ſpeciem diamones incideret. Traianus reſcripſit, non immerito hoc eum vereri: & propterea curare debere, & conſtituere, quod ad prouinciæ quietem pertineret. Diamone videtur quædam fuiſſe coitio multitudinis, loco uno conſiſtentis: quam Traianus propter metum ſeditionis, non tolerandam eſſe putabat. Ergo & hoc exemplo, ſynaxes & conuentus Chriſtianorum Plinius diſturbat. Martianus noſter in Pandectis ait, non eſſe prohibitum, religionis cauſa coire: ſed hoc demum permitti collegiis licitis. Et alio loco definit, collegium eſſe

eſſe illicitum, niſi ſi ex auctoritate Senatus, aut Cæſaris coeat: cap. 1 & 3. De colleg. & corp. Vetus erat lex XII Tab. ne qui in urbe nocturni cœtus eſſent. Eadem tamen permittebat honeſtis ἑταιρίαις. Vtrumque caput latius expoſui in Comment. ad XII. Tab. Sed Chriſtianorum cœtus illicitis collegiis annumerabantur: & quod olim Romæ in quæſtione de Bacchanalibus decreverat Senatus, & quod poſtea de collegiis ſodalitiisque abolendis cenſuerat, etiam contorquebatur ad diſſipandas Chriſtianorum ſynaxes. Ioſephus libro 14. Antiquit. ſcribit, cum Iulius Cæſar edicto in urbe ſodalitia ſuſtuliſſet, nominatim excepiſſe Iudæos, & ſingulariter iis conceſſiſſe, ut religionis ſuæ cauſa convenire poſſent. Mortuo Cæſare, confirmatum eſt a Senatu, & Dolabella Conſule, hoc de Iudæis privilegium. Eademque deinde fuit & Auguſti ſententia. Certe Plinius & in Capitolio & in tota Aſia legere potuit multa huius generis decreta. Sed non audebat Chriſtianis hoc exemplo tantundem tribuere. Olim Agrippa, cum Iudæorum cauſam apud Caium Caligulam ageret, & Auguſti edictum laudaret, quo permiſerat Iudæos ſacrorum ſuorum cauſa coire, & Præſidibus provinciarum mandaverat, ut ſinerent eos convenire, atque (ut Philo loquitur) εἰς τὰ συναγώγια συνέρχεσθαι: cauſam, cur id recte permitteretur, hanc adiecit: quod eorum cœtus non ad aliquam turpitudinem aut ſeditionem, ſed ad omnem temperantiæ & frugalitatis doctrinam convenirent. Sic enim apud Philonem ait: μὴ γὰρ εἶ-

αι ταῦτα, συνόδους ἐκ μέθης καὶ παροινίας ἐπὶ συστάσει, ὡς λυμαίνεσθαι τὰ τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ διδασκαλεῖα σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης. Cum de Chriſtianorum conventibus eadem prope referret ad Traianum Plinius, eadem debuerat eos ratione tueri. Sed Romanis ſuſpectæ erant novæ coitiones multitudinis, præſertim cum hanc religionem mirabiliter invaleſcere, & orbem probe totum ad ſe convertere audirent. Et vero quæ Poſthumius Conſul olim ad populum de Bacchanalibus dixerat, etiamnum Romanos terrebant. Sane Cicero libro ſecundo de Legibus cum nocturna vel peregrina ſacra ac myſteria damnat, laudat maiorum ſeveritatem, Senatusque veterem auctoritatem, & Conſulum, exercitu adhibito, quæſtionem, atque animadverſiones de Bacchanalibus. Multi tyranni Chriſtianos paſſi ſunt domi deliteſcere, Sed Synodos eorum, ut appellabantur, & ſynaxes nullo modo ferebant. Philo in Flacc. ſcribit, ſuo tempore fuiſſe Alexandriæ ſodalitia, quaſi Bacchanalia: *θίασοι* ab eo appellantur, ſed vulgo appellabantur *σύνοδοι καὶ κλίναι*, ut idem narrat. Erat hoc quoddam ſeminarium ſeditioſorum hominum, & omnium vitiorum. Fortaſſe Romani metuebant, ne aliquod tale monſtrum aleret eccleſia Chriſtianorum. Denique quam antea ex Dione recitavi Mecœnatis ſententiam, probabant. Mecœnas cum monet Auguſtum, ne patiatur novam aut peregrinam religionem invaleſcere: ait, verendum alioqui eſſe, ne eo prætextu cœtus, ſodalitia, coniurationes, ſeditiones (quæ ſunt peſtes mo-

monarchiarum) invaleſcant. Et quidem nominatim hæc coniungit, συνωμοσίαι, συςάσεις, ἑταιρίαι.

2) *Ex duabus ancillis, quæ miniſtræ dicebantur, quid eſſet veri, per tormenta quærere.*) Miniſtras hic intelligere videtur ipſius Eccleſiæ: quæ, quod quærebatur, prodere magis poterant. Chriſtiani abs miniſterio Eccleſiaſtico non arcebant ſervos, ſi domini conſentirent. Paulus Oneſimum Philemonis ſervum vocat συνεργὸν. Sed & mulieribus aliquid demandabatur. Paulus Phœbem vocat διάκονον eccleſiæ Cenchreenſis. Non licebat Jure Civili torquere liberos homines, neque ſervos in caput dominorum. Sed ſervum alicuius corporis vel univerſitatis torquere licebat in eorum etiam caput, qui eius corporis erant: ut Ulpianus lib. octavo de officio Proconſulis ſcripſit, cap. 1. De quæſt. Sed & a veteri S. C. de ſervis in caput dominorum non torquendis, paulo poſt tempora Traiani, exceptæ fuerunt tres cauſæ: nempe adulterii, fraudati cênſus, & maieſtatis ſive perduellionis. l. 1. C. de quæſt. Non dubito autem, quin & Plinius cauſam Chriſtianorum talem eſſe iudicarit, in qua ſervi adverſus dominos torqueri poſſent. Porro Ulpianus ait, Adrianum Imp. reſcripſiſſe, ab eo incipiendam eſſe quæſtionem, a quo iudex facilime verum ſcire poſſe credat. Hoc Plinius etiam feciſſe videtur, cum has ancillas ad quæſtionem vocavit: & infirmiorem illum ſexum, a quo facilius confeſſionem exprimere potuit, torſit. Sed iniquiores illi Præſides fuerunt, qui hoc poſtea imitati ſunt,

non ut indicium aliquod verum elicerent, ſed ut confićti criminis teſtimonium falſum extorquerent: quod & propoſita ſpe impunitatis, & præmio venabantur. Itaque Tertullianus non immerito conqueritur, Chriſtianorum infeſtationem (ut loquitur) nimium operatam eſſe domeſticis indiciis. Ac eo quidem tempore Severus Imp. reſcripſerat, cum quæſtio de ſervis contra dominos haberi non debeat, multo minus indicia ſervorum contra dominos admittenda eſſe: ut narrat Vlpianus cap. 1. De quæſt. Sed eo iure non utebantur in cauſa Chriſtianorum. Sane epiſtola Eccleſiæ Lugdunenſis narrat, ſubornatos ab adverſariis, & metu tormentorum etiam commotos Chriſtianorum quoſdam ſervos fuiſſe, ut dicerent, in Chriſtianis cœtibus eſſe Thyeſtea quædam convivia, & inceſtas libidines. Verum bene habet: magis ingenuas fuiſſe ancillas, quas Plinius torſit, minimeque ad mentiendum induci potuiſſe: & vero Plinium ingenue confiteri, nihil de Chriſtianis cœtibus tandem ſe comperiſſe, quam quod iam audierat: quanquam barbaro quodam faſtidio totam eorum religionem irrideat. Porro in hac cauſa facile audiebatur indicium muliercularum: ut & in quæſtione maieſtatis audiri, probat Papinianus, exemplo Ciceronis. Sed & olim Bacchanalia cuiuſdam primum libertinæ meretriculæ indicio detecta fuerant. Neque dubito, quin quod in ea interroganda Poſthumius Conſul fecerat, Plinius hic imitatus ſit. Sed æquior erat, quam ut eos imitaretur, de quibus Iuſtinus

in

in Apologia priori conqueritur: quod ſervos & mulierculas tormentis cogerent, Chriſtianis ea affingere, quæ ethnici ipſi in ſuis ſacris turpiter faciebant.

aa) *Nihil aliud inveni, quam ſuperſtitionem pravam & immodicam.*) Cicero Iudæorum olim vocaverat barbaram ſuperſtitionem, cui occurrendum etiam eſſe dicebat. Cor. Tacitus, Plinii familiaris, Chriſtianorum exitiabilem ſuperſtititionem appellavit lib. 15. Svetonius, alter Plinii ſodalis, ſuperſtitionem novam & maleficam. Plinius nunc ſubſcribit. Nam & in Paneg. ad Traianum, peregrinæ ſuperſtitionis (ut loquitur) myſteria neſcio quæ ſuperbe irridet. Eadem ætate Lucianus καινὴν τελετὴν atque etiam irridendo θαυμαςὴν σοφίαν Chriſtianorum appellat in Pereg. Quid cum profanis hominibus facias? Quanta ſit impietatis audacia ad damnandam religionem, videmus. Nihil illa habet, quod in hac liquido reprehendat. Imo vero ſic eam deſcribit, ut commendare videatur. Interea confuſe tamen eam damnare non deſinit. Et quid tandem ſibi vult Plinius, cum vel pravam dicit, in qua nihil mali deprehendit, vel immodicam ſuperſtitionem vocat? An Ciceronem laudat, qui in oratione pro Domo ſuo ait, bonorum eſſe Pontificum, monere, modum quendam eſſe religionis: nimium eſſe ſuperſtitioſum non oportere? An vero avunculum ſuum, qui non diſſimulavit ſeſe & Epicureum & ἄθεον eſſe, potius laudat, quia nullius religionis fuerit? An veram, rectam, & bene temperatam religionem eſſe pu-

putat, ludicram & inanem quandam vanæ ſuperſtitionis ſimulationem? Scripſit eo tempore Plutarchus librum περὶ δεισιδαιμονίας: impietatem & ſuperſtitionem recte notat. Sed religionem, quam in medio collocet, non videt. Fortaſſe ad Chriſtianos acceſſiſſet, ſed principem ſuum Traianum reformidabat. Interea nimium profecto ineptus eſt Plinius, qui Chriſtianis, hoc eſt, omnium ſuperſtitionum acerrimis adverſariis, pravam & immodicam ſuperſtitionem affingit. Sed quamcunque tandem iniuriam iis faciat, multo tamen poſtea fuit ille in ipſa quoque Bithynia importunior philoſophaſter, qui laudans tyrannorum ſævitiam declamabat adverſus noſtrorum religionem, quam appellabat anilem & impiam ſuperſtitionem. Qualis eodem tempore in eadem provincia iudex ille etiam fuit, qui cum videri vellet non neſcire quænam eſſet hæc religio, ſcribendo eam falſi convincere, & ſæviendo exterminare voluit, ut Lactantius narrat lib. quinto.

bb) *Propter periclitantium numerum.*) Hæc igitur præcipua conſultationis ratio fuit. Tertullianus in Apolog. ait. Plinium hac multitudine perturbatum, conſuluiſſe Traianum. Iuriſconſulti in Pandectis aiunt, graſſantibus delictis exacerbanda eſſe ſupplicia, quoties multis peccantibus exemplo eſt opus. At Plinius tantam videbat eſſe multitudinem Chriſtianorum, ut tota fuerit cædibus prope exhaurienda provincia, ſi in omnes animadverteretur, fecitque ſæpe delinquentium multitudo, ut Romani deliberarent non tam de ſupplicio augendo,

quam

quam de minuendo, & ſeveritate remittenda. Extat huius generis pulcherrima deliberatio apud Cor. Tacitum. Profecto Seneca libro ſecundo de Ira, inſanum & inſanabilem fuiſſe iudicat quendam Voleſum, qui tempore Auguſti, cum trecentos una die ſecuri percuſſiſſet, etiam exultans exclamavit: O rem regiam. Sed & decimationes Legionum ſignificant, de tota multitudine, quæ deliquiſſet, non fuiſſe ſumptum ſemper ſupplicium. Sane Livius lib. 28. ſcribit, aliquando Legionem ad quatuor hominum millia in foro Rom. ſecuri percuſſa eſſe. Sed ſæpius ſolebant Romani decimum quemque ſortiri, qui tantum pœnas daret. Quanquam ipſa quoque decimatio viſa hic ſit Plinio valde ſæva & crudelis, cum non una aliqua legio, ſed tota provincia deliquiſſe videretur. Sic & Tertullianus ad Scapulam, Præſidem Carthaginenſem: Quid facies (inquit) de tantis millibus hominum, tot viris ac fœminis, omnis ſexus, omnis ætatis, omnis dignitatis offerrentibus ſe tibi? Quantis ignibus, quandis gladiis opus erit? Quid ipſa Carthago paſſura eſt, decimanda a te? &c. Eodem loco narrat, quendam Aſiæ proconſulem Arrium Antoninum, cum multi Chriſtiani rei eſſent, ſeque etiam ultro ſiſterent, paucis duci iuſſis, reliquos dimiſiſſe. Crudeliores fuerunt præſides tempore Diocletiani. Nam & tunc in Phrygia Chriſtianorum quædam civitas tota, obſidione cincta, flammis deleta eſt, cum magiſtratu & populo univerſo. Narrat hoc Euſebius. Sed & Lactantius lib. 5. Aliqui (inquit)

quit) ad occidendum præcipites extiterunt: ſicut unus in Phrygia, qui univerſum populum cum ipſo pariter conventiculo concremavit.

cc) *Prope iam deſolata templa cœpiſſe celebrari.*) Oportet terribilem Chriſtianis terrorem incuſſiſſe Plinium, ſi quod hic affirmat, verum ſit. Sed errat profecto, qui tam facile ſibi perſuaſit, reprimi atque adeo opprimi Eccleſiam Chriſti poſſe. Certe & poſt Plinium, in tota Bythinia atque ora Pontica, fuit ea conſtantia, ea Chriſtianorum multitudo, ut quale ſemen relictum fuerit, facile intelligi poſſit. Quanquam & ſanguis Chriſtianorum ſemen ſit, ut Tertullianus ait. Qualis in Bithynia fuerit eccleſia Nicena & Nicomedienſis: qualis in Ponto. Neocæſarienſis & Heracleenſis: quales Chriſtiani poſt Plinii ætatem in vicinia vel Galatia, vel Phrygia, Eccleſiaſticæ hiſtoriæ narrant. Certe ne Diocletianus quidem ipſe, qui Nicomediæ ſuum palatium habuit, potuit Chriſtianos iis locis exterminare. Neque tamen Plinio fidem non habeo, narranti, multos ad idolorum templa reverſos eſſe. Nam & Paulus Apoſtolus Galatarum turpem iam inde ab initio fuiſſe ἀποστασίαν ſcribit. Interea, ut plures redeant, conſulit Plinius, proponendam redeuntibus ſpem impunitatis: hoc eſt, illecebram maximam. Multi Impp. non diſſimili ſimulatione clementiæ, Chriſtianorum animos olim pertentarunt. Imo vero Maximinus Imp. edictum promulgavit, eos blanditiis eſſe alliciendos & emolliendos. Plinius tamen agit ſimplicius, & Romano

mo-

more: & fortaſſis huc quoque referebat veterem illam XII. Tab. legem, SANATIBVS IDEM IVS ESTO, QVOD FORTIBVS. In alia cauſa aut crimine, prohibentur proconſules calamitoſorum precibus illachrymari: neque aut deprecationi aut miſericordiæ locum relinquit ſeveritas iuris Romani. Sed alio hic iure utendum eſſe, putat Plinius.

Hactenus Plinii & relationem, & conſultationem, ſimul & conſilium audivimus. Nunc Traiani reſponſum, iudiciumque audiamus. Natura placidus erat & clemens: dictusque etiam eſt optimus princeps. Plinius in Paneg. valde eum laudat, quod pro templis excubaret. Sed ſi non fuit profanus, certe fanaticus potius fuit quam religioſus. Plutarchus ad eum ſcripſit præcepta politica. In iis graviter monet, omnia in Rep. ad cultum Dei eſſe referenda. Sed Romani potius volebant ad Rempub. referri, atque accommodari religionem. Traianus diu vixit Antiochiæ, ubi nobiliſſima erat eccleſia Chriſtianorum. An de ea aliquid interea audierit, neſcio. Sed profecto contempſit: ac ne terribili quidem illo, qui tunc Antiochiam totam concuſſit, terræ motu excitatus eſt, ut de vera religione quicquam cogitaret. Totus erat in bellis ſuis Parthicis. Interea quid de Chriſtianis rogatus reſponderit, audiamus.

a) ACTVM *quem debuiſti.*) Actum vocat, extraordinariam Plinii quæſtionem. Extraordinarium hoc crimen, de quo agebatur, erat. Nulla enim de eo lex certa erat. Traianus eſſe etiam debere hoc iudi-

iudicium extraordinarium, hoc eſt, Magiſtratuum cognitioni & imperio relinquendum eſſe putat.

b) *Conquirendi non ſunt: ſi deferantur & arguantur, puniendi ſunt.*) Tertullianus in Apolog. ait, Traianum reſcripſiſſe, inquirendos quidem non eſſe, oblatos vero puniri debere. Euſebius vertit: *τὸ χριστιανῶν φῦλον μὴ ἐκζητεῖσθαι μὲν, ἐμπεσὸν δὲ κολάζεσθαι.* Sed plus aliquid habent illa Traiani verba: *Si deferantur & arguantur.* Principio fuit illud moris Romani, ut nullus ſine accuſatore condemnaretur. Cicero ipſe hoc dixit in oratione pro Roſc. Amerino. Cæterum poſteaquam ordo vetus iudiciorum publicorum mutatus fuit, non ſemper eſt expectatus accuſator legitimus: & vero ea fuit Chriſtianorum primum conditio in orbe Romano, ut pauci dignarentur ad eos accuſandos deſcendere: quidam etiam non auderent, præſertim cum audirent Tiberium comminatum eſſe periculum accuſatoribus eorum, ut ſupra dixi. Quid igitur? Cœperunt magiſtratus ipſi, & præſides ultro in eos inquirere. Nam & tandem ſic à Magiſtratibus fuerunt mandatæ delictorum, præſertim graviorum, & criminum quæſtiones, ut & accuſatores & iudices prope eſſe viderentur. „Martianus „Iuriſc. Mandatis (inquit) cavetur, ut præſides, „ſacrilegos, latrones, plagiarios conquirant: & „prout quisque deliquerit, in eum animadver„tant. Item Ulpianus: Congruit (inquit) bono „& gravi præſidi, curare ut pacata atque quieta pro„vincia ſit: & debet malos homines conquirere. Nunc Traianus videtur Chriſtianos eximere, quia ne-

neque ſacrilegi, neque fures, neque latrones ſint: neque, ut perturbent provincias, committant aliquid dignum publicâ & extraordinaria inquiſitione. Non liberat eos criminali & legitima accuſatione: ſed ſi accuſator deſit, patitur eos impune latere, neque ad eos vexandos pertinere vult mandata de flagitioſis hominibus conquirendis. Præſidum inquiſitioni ſubſerviebant, qui dicebantur Irenarchæ & Curioſi, quorum frequens eſt mentio in libris iuris Civilis. Tales vero Quæſtores, ſæpe ſycophantæ & calumniatores erant. Horum itaque Corycæorum inſidiis Chriſtianos eripere, magnum profecto & ſingulare beneficium fuit. Miror itaque Tertullianum id non agnoſcere. Exclamat adverſus hoc Traiani reſcriptum: O ſen-" tentiam neceſſitate confuſam. Negat inquiren-" dos, ut innocentes: & mandat puniendos, ut no-" centes. Parcit, & ſævit: diſſimulat, & animad-" vertit. Quid te ipſum cenſura circum venis? Si" damnas, cur non & inquiris? Si non inquiris, cur" non & abſolvis? &c. Hi aculei Tertulliani fortaſſe poſſent retundi, ſi ingenue agamus. Medium eſt quippiam, inter damnare accuſatos convictosque, & non inquirere in eos qui delati non ſunt. Neque ſane criminalium iudiciorum omnium eſt una conditio. Sunt quædam privata, ſunt quædam publica. Et modo ordinaria, modo extraordinaria erant. Itaque & publicorum criminum quædam eſſe potuerunt, in quibus Quæſtor accuſatorem expectare non debeat: quædam vero, in quibus ordo vetus iudi-

ciorum ſervari poſſet. Nam & ſunt quædam, in quibus vindicandis ne magiſtratum quidem expectare ſit neceſſe. Hæc ego diſcrimina nunc noto, non quod non ſentiam iniquum eſſe Traianum, qui Chriſtianos non abſolvit, quos nullius criminis convincit: ſed quod recte velim eius ſententiam intelligi, & ſine cavillatione. Sæpe deerat legitimus accuſator: multique ab accuſatione abhorrebant, propter ſubſcriptionis periculum. Ibi ſecuros Traianus eſſe vult Chriſtianos. Et vero Tertullianus ipſe in eadem oratione, tandem aliquod agnoſcit eius beneficium. Ait enim, eum ex parte fruſtratum eſſe leges Romanas, quæ adverſus Chriſtianos contorquebantur, cum vetuit inquiri Chriſtianos. Iubebat itaque Traianus, præſides hic veluti conniuere, quos in aliis cauſis tamen valde curioſos eſſe volebat. Sane & in conquirendis damnatorum bonis nimiam iudicum diligentiam non laudant Ro. leges. Præterea obſervandum eſt, hoc Traiani reſcriptum eo quoque pertinuiſſe, ut ſi quis Chriſtianus captus eſſet, non torqueretur ad ſocios indicandos: imo ne de iis quidem interrogaretur. Quod ſane ſignificare mihi videtur Tertullianus in „Apolog. „Ad ſocios (inquit) ad conſcios inquiſitio „usque extenditur. Solum Chriſtianum inquiri non licet. Magnum rurſus in eo beneficium profecto fuit. Statim atque unus aliquis comprehenſus Chriſtianus erat, tota alioqui Eccleſia in periculum vocabatur, ne in quæſtionibus eam infelix reus prodere cogeretur. Nam neque obſervabatur,

quod

quod Pius Imp. reſcripſit, eum qui de ſe confeſſus eſt, in caput aliorum torqueri non debere: cap. 16. De quæſt. In Pandectis quoque edictum extat, ut cum Irenarchæ apprehenderint latrones, interrogent eos de ſociis, & receptatoribus, & interrogationes literis incluſis atque obſignatis ad cognitionem Magiſtratuum mittant. cap. 6. De cuſtod. & exhib. reor. Tam curioſam inquiſitionem in cauſa Chriſtianorum eſſe Traianus noluiſſe videtur. Quanquam non ignorem, minime fuiſſe ſemper in hoc genere obtemperatum Traiano. Sed Eccleſiaſticæ hiſtoriæ id relinquo. Porro ne quis miretur, quod hic eſt, *Si deferantur & arguantur*, Tertullianum dicere, *Si offerantur*: obiter etiam notandum eſt, offerendi verbum apud Iuriſconſultos eſſe accuſatoris, veluti reum ſiſtentis. Sic in Pandectis cap. 13. §. ult. De re milit. legimus, deſertorem a patre oblatum, qui delatus & accuſatus a patre fuerat. Sic cap. 9. §. 3. De offic. Proc. Sic etiam deferendi verbum hic accipere debemus, non ut delatorem, hoc eſt, calumniatorem (nam tale hominum genus, quam audiri noluerit Traianus, ſatis oſtendit Plinius in Paneg.) ſed ut accuſatorem potius ſignificat. Tertullianus ad Scap. narrat, quendam præſidem, qui Prudens appellabatur, miſſum ad ſe Chriſtianum cum elogio, dimiſiſſe ſciſſo elogio, & negaſſe ſine accuſatore ſe auditurum hominem, ſecundum mandatum. Hic primum videtur ſecutus ſingulare in hac cauſa Traiani mandatum. Deinde ius commune, ut

elogio non temere crederet. Nam & ubi omnino accuſator non erat neceſſarius, tamen ex ſolo ſtatim elogio reus non condemnabatur. Non eſſe eorum epiſtolis credendum, qui quaſi damnatos ad præſidem remiſerint: neque Irenarcharum elogiis, quia non omnes ſint bonæ fidei: ſed ex integro cauſam cognoſci debere, mandatum olim fuiſſe, Martianus in Pandectis ait, cap. 6. De cuſtod. & exhib. Hæc elogia ſive relationes vocabantur etiam notoria: quæ etſi ad convincendum ſtatim reum non ſufficerent, valebant tamen, ut reus in ius traheretur, interrogaretur, ſæpe etiam torqueretur, licet alius accuſator deeſſet. Quod intelligi poteſt ex noſtrorum quoque literis, hoc eſt, lege Gratiani Imp.* quæ extat Cod. De accuſat. & Auguſtini epiſtola CLIX. & CLX. At videtur Traianus voluiſſe propter ſolum elogium, ſine accuſatore, Chriſtianos teneri & interrogari. Qua pœna puniendi eſſent convicti Chriſtiani, non exprimit. Tertullianus ad Scap. ait, ab initio mandatum fuiſſe, ut gladio animadverteretur in Chriſtianos, idque ſuo adhuc tempore obſervaſſe præſidem Mauritaniæ. Fortaſſe ea quoque fuit Traiani ſententia: & inter pœnas capitales, hæc ſupplicii ſpecies minus infamis minusque ſæva habebatur. Immanis fuit illa Neronis feritas, qui Chriſtianos ferarum tergis contectos, abs canibus dilaniari volebat, aut crucibus affigi, aut flammis torreri: ſicuti Cor. Tacitus narrat. Sed poſt Traianum eadem fuit ſævitia. Crucibus (inquit Tertullianus

nus in Apolog.) & ſtipitibus impoſitis Chriſtia-" nos. Vnguibus deraditis latera Chriſtianorum." Cervices ponimus: ad beſtias impellimur, ignibus" urimur, in metalla damnamur, &c. Item, Sic nos" ad Deum expanſos ungulæ fodiant, cruces ſuſpen-" dant, ignes lambant, gladii guttura detruncent," beſtiæ inſiliant, &c. Poſteriorum temporum hiſtoriam nunc non attingo, in qua horrenda huius generis ſupplicia leguntur.

c) Ita tamen, ut qui negaverit ſe Chriſtianum, idque reipſa manifeſtum fecerit, id eſt, ſupplicando diis noſtris, quamvis ſuſpectus in præteritum fuerit, veniam ex pœnitentia impetret.) Hic viſus eſt ſibi Traianus valde moderate & clementer agere. Itaque & ille præſes Aemilianus ingratum vocat Dionyſium epiſcopum Chriſtianum, qui tale beneficium Valeriani Imp. non agnoſceret, neque eo uti vellet. Præſes talem conditionem vocat πραότητα καὶ Φιλανθρωπίαν Imperatoris. Sane non ſolent crimina pœnitentibus remitti: neque ulla eſt ordinaria pœnæ deprecatio. Nam, ut olim ille dicebat, Ecquis nocens eſſe poterit, ſi negare ſufficiat? ita dici etiam poſſet, Ecquis damnari nocens poterit, ſi pœnitere ſufficiat? Scipio ſane in quadam ſeditione militari, contentus ſupplicio eorum qui ſeditionis duces fuerant, reliquæ multitudini pepercit, inquiens: Quod ad vos univerſos attinet, ſi erroris pœnitet, ſatis ſuperque pœnarum habeo. Livius lib. 28. Cæterum ſi propius conſideremus, quæ ſit indulgentia Traiani, nullam vim intelligemus eſſe potuiſſe Eccleſiæ magis inimicam. Et qua-

lis tandem eſt pœnitentia, quam exigit? Cum Aſiæ proconſul Polycarpo minitaretur, ſeſe beſtiis illum eſſe obiecturum: hanc etiam addidit conditionem, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς. Sed quid ad hæc conſtans reus? ἀμετάθετος (inquit) ἡμῖν ἡ ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω μετάνοια, καλὸν δὲ μετατίθεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ δίκαια. Sic enim eſt in epiſtola eccleſiæ Smyrnenſis. Extat etiam apud Euſebium lib. 7. cap. 11. vetus epiſtola Dionyſii epiſcopi Alexandrini, qui tempore Cypriani vivebat. In ea narrat, ſibi rem fuiſſe cum Æmiliano quodam præſide, qui hanc impunitatis conditionem proponebat, ſecutus literas ſuorum Impp. ſi reus oblivifceretur eorum quæ contra naturam ſunt (ſic enim religionem Chriſtianam notabat) & ad ea quæ ſecundum naturam ſunt, reverteretur: hoc eſt (ut interpretabatur) adoraret deos Rom. Dionyſius reſpondit, ſe Deum ſuum deſerere non poſſe, nec velle. Præſes urgebat, ut ſaltem cum eo coleret & alios deos: ſe quoque hac conditione contentum fore. Verum ne illud quidem impetrare potuit. Cæterum nunc obſervemus, non eſſe ſola inficiatione contentum Traianum, neque verbis fidem habere vult illius, quam exigit, pœnitentiæ teſtimonium extare: Sacrificando (inquit) diis noſtris. Contra vero, Eccleſia pœnitentiam veram, hoc eſt, abs peccato ad pietatis ſtudium converſionem exigens abs iis qui lapſi erant & dicebantur, veniamque poſtulabant, exigebat etiam ſolennem exomologeſim, & publicam eius actio-

actionem, ac veluti conſignatam teſtificationem, animi pœnitentis. Sæpe etiam chirographo illos ſuo obſtringi volebat, ut indicat Tertullianus contra Prax. Cæterum vt ad diluendam religionis Chriſtianæ ſuſpicionem poſtulat Traianus ſacrificium coram idolis: ſic Plinius, ut & Chriſto malediceretur, & imago quoque Traiani adoraretur, poſtulabat. Præſes ille Aſiæ, qui Polycarpum vexabat, cum Cæſaris imago deeſſet, imperavit, ut per eius fortunam reus iuraret: ſicuti alii præſides volebant, ut per principis genium iuraretur, cum teſtimonium requirerent repudiatæ religionis Chriſtianæ. Et qui paulo poſt Lugduni Chriſtianos exagitabant, in primis hoc urgebant, vt rei per nomina idolorum iurarent. Quod certe vt facerent, qui reuera Chriſtiani erant, cogi non poterant: ſicuti etiam Tertullianus & Arnobius teſtantur. Meminerant, quod olim docuerant Prophetæ, in iureiurando ineſſe quandam diuini cultus ſpeciem. Sane Tertullianus ad Scap. cum narrat, præſides ſæpe multa diſſimulaſſe & condonaſſe, ſcribit, quendam, qui Aſper vocabatur, cum Chriſtianum modice vexaſſet, & ſtatim deiectum eſſe videret, non compuliſſe, vt ſacrificium faceret. Dimiſit ergo iam trepidandem atque labantem, neque quod hic Traianus præſcripſit, exegit. Et vero poſt tempora Traiani non tam fuerunt moroſi præſides: hoc eſt, cum vix impetrare, aut tormentis etiam extorquere poſſent, ut reus uno verbo ſe negaret eſſe Chriſtianum, fuerunt ſæpe contenti vel minima inficiatione: viſique ſunt ſibi, cum eam ex-

preſſiſſent, triumphare. Dabant etiam confeſſo diem ad deliberandum, etſi is profiteretur nolle ſe præterea deliberare. Quid dicam, Diocletianum edicto etiam præcepiſſe, ut non ſolum terrore cogeretur reus ad ſacrificandum: ſed & veluti obtorto collo ad aram pertractus, per vim adigeretur? Certe Marcus Antoninus, cum edictum pro Chriſtianis ſuum, quod poſtea proponemus, ederet, nominatim vetuit, ne præſides tale aliquid aut tentarent, aut captarent: εἰς μετάνοιαν (inquit) μὴ μετάγειν.

d) *Sine auctore propoſiti libelli, nullo crimine, locum habere debent.*) Quæ conceptio & formula libelli accuſatorii, quæ inſcriptio atque ſubſcriptio eſſe debeat, Paulus in Pandectis oſtendit, cap. 3. De accuſ. Sed auctoris profecto, hoc eſt, accuſatoris, vel eius qui dat libellum, nomen in primis inſcribi atque ſubſcribi debere confirmat. Et Vlpianus lib. 7. De officio proconſulis, ſcribit, cum alicui crimen obiicitur, præcedere debere in crimen ſubſcriptionem. Idque inventum eſſe, ne facile quis proſiliat ad accuſationem, cum ſciat inultam ſibi accuſationem non futuram: cap. 7. De accuſ. Cum ergo in criminibus non ſolum accuſator nomen ſuum profiteri, ſed ſe etiam debeat ſua manu obligare, ad ſubeundam calumniæ pœnam, ſi calumniari videatur: merito hic reiiciuntur libelli ſine auctore, cum famoſi magis quam accuſatorii videantur: & indicent ſcriptorem, qui latitat, eſſe calumniatorem. Cur enim alioqui palam accuſare non audet?

HA-

HACTENUS Traiani de Chriſtianis iudicium audivimus. Sulpitius Severus ſcripſit, eum, cum tormentis & quæſtionibus nihil in Chriſtianis morte aut pœna dignum inveniſſet, ſæviri in eos ultra vetuiſſe. Sed quid is iuſſerit, vetueritve, ex eo ipſo cum audiam, quid Sulpitius hic narret, nihil moror.

Traianus, Adrianum Imperii Romani hæredem reliquit. Accuſari Chriſtianos permiſerat: & eo ſolo nomine quod Chriſtiani eſſent, ſi ſe Chriſtianos confiterentur, damnari punirique voluerat. Adrianus Traiano æquior atque melior eſſe voluiſſe videtur: ut Chriſtiani, ſi nullum eſſet aliud eorum crimen, non vexarentur. Sulpitius ait, eum in hac cauſa pronunciaſſe, Eſſe iniuſtum, ut quisquam ſine crimine reus conſtitueretur. Sed quid pronunciaverit, ex ipſo melius intelligemus. Vt ad Traianum Plinius, ſic Granianus Aſiæ proconſul ad Adrianum retulerat, quod in provincia de Chriſtianis & eorum cauſa compererat. Valde equidem vellem etiam extaret hæc Graniani relatio, nam & hæc conſultatio veluti interpres eſſet ipſius reſponſi: neque minus quam epiſtola Plinii, conferret ad deſcribendam eccleſiarum eius temporis conditionem. Sane Oroſius ſignificat, Chriſtianorum cauſam egiſſe hunc Granianum. Nam per eum, ut per Quadratum & Ariſtidem, compoſitis de religione Chriſtiana libris inſtructum atque eruditum Adrianum ait præcepiſſe, per epiſtolam ad Minutium Fundanum proconſulem Aſiæ datam, ut nemini liceret

Chriſtianos ſine obiectu criminis aut probatione damnare. Sed Oroſius ſuo more, multa hic temere miſcet. Equidem exiſtimo hunc Granianum, quem ille legatum vocat, ſimpliciter retuliſſe ad Adrianum de Chriſtianis & eorum innocentia, & adverſariorum calumniis, quod compererat: nec tamen illorum cauſam egiſſe, ut Quadratus egit; non enim hoc proconſulis Romani erat. Sed profecto Granianum Plinio æquiorem Chriſtianis fuiſſe, & Adrianum Traiano, non invitus agnoſco. Olim Apoſtolus Sergium Paulum Cypri proconſulem, docilem diſcipulum atque auditorem habuit. Gallionem, Achaiæ proconſulem, deinde habuit negligentem potius quam iniquum. Poſtremo Feſtum & Felicem in Iudæa non diſſimiles iudices nactus eſt. Sic eſt congreſſus cum quatuor Romanis præſidibus. Nunc duos, qui ſapientiſſimi videri voluerunt, Chriſtianorum iudices adiicimus, Plinium & Granianum. Eſtque operæ pretium, ingenium iudiciumque ſingulorum conſiderare. Priusquam Adrianus reſponderet, deceſſerat Granianus: ſed eius ſucceſſori Minutio Fundano reſpondit, quod principe non barbaro dignum fuit: dignum etiam quod Iulianus tunc retuliſſet in ſuum edictum perpetuum. Non extant Latina verba hujus reſcripti, ſed extant in Græcam linguam converſa: ex qua etiam in Latinam rurſus transferri poſſunt. Olim principum reſcripta, edicta, decreta, Latine ſæpius ſcribi primum ſolebant. Sed Græci fuerunt, quam Itali,

diligentiores in veteris Eccleſiæ monumentis conſervandis. Iuſtinus in ſua ad Antoninum Pium Senatumque Rom. Apologia pro Chriſtianis, Adriani reſcriptum illud obtendit, cum, ut in eorum cauſa, iuris, iudiciorumque ordo atque ratio ſervaretur, poſtularet. Euſebius teſtis eſt, Romana lingua conceptum, ut ſcriptum primum fuerat, ſuæ Apologiæ Iuſtinum attexuiſſe. Sed exemplum nunc tantum ſupereſt, quale eſt ab Euſebio expreſſum Græce. Epitome Dionis narrat, in hiſtoria Euſebii extare quasdam epiſtolas Adriani, quibus graviter comminatur iis qui Chriſtianis moleſti erant: iuratque Herculem, ſeſe in eos animadverſurum eſſe. Huius iuriſiurandi mentio eſt in ea epiſtola, quam in Euſebio reperi. Ipſe Antoninus Pius in ſuo reſcripto, quod ſuo paulo poſt loco ſubiiciam, ait Adrianum reſcripſiſſe multis præſidibus provinciarum, ne Chriſtianis moleſti eſſent, ſi nihil molirentur adverſus Roman. Imperium. Sed & Melito Sardenſis in ſua ad Lucium Verum, Pii F. Apologia, cuius fragmentum extat apud Euſebium, teſtis eſt, Adrianum & Minutio Fundano Aſiæ proconſuli, & compluribus aliis ſcripſiſſe. Ex multis reſcriptum unum extat, ut dixi. Illud tale eſt.

ΜΙΝΟΥΚΙΩ ΦΟΥΝΔΑΝΩ. Επιςολὴν ἐδεξάμην γραφεῖσαν μοι ἀπὸ σερεννίου γρανιανοῦ λαμπροτάτου ἀνδρὸς, ὅντινα διεδέξω. ου δοκεῖ μοι οὖν τό πρᾶγμα ἀζήτητον καταλιπεῖν, ἵνα μήτε οἱ ἄνθρωποι ταράττωνται, καὶ τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῇ. εἰ οὖν σαφῶς εἰς ταύ-

ταύτην τὴν ἀξίωσιν οἱ ἐπαρχιῶται δύνανται διϊσχυρίζεσθαι κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βήματος ἀποκρίνεσθαι, ἐπὶ τοῦτο μόνον τραπῶσιν, ἀλλ' οὐκ ἀξιώσεσιν, οὐδὲ μόναις βοαῖς. πολλῷ γὰρ μᾶλλον προσῆκεν, εἴ τις κατηγορεῖν βούλοιτο, τοῦτό σε διαγινώσκειν. εἴ τις οὖν κατηγορεῖ, καὶ δείκνυσι παρὰ τοὺς νόμους πράττοντας, οὕτως ὅριζε κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτήματος, ὡς μὰ τὸν ἡρακλέα εἴ τις συκοφαντίας χάριν τοῦτο προτείνοι, διαλάμβανε ὑπὲρ τῆς δεινότητος, καὶ φρόντιζε ὅπως ἂν ἐκδικήσειας.

Hæc Latine quoque reddenda ſunt, non ut verba adnumeremus, ſed ut ſententiam edamus.

MINVTIO FVNDANO.

Accepi epiſtolam, quam ad me ſcripſerat Serenius Granianus V. C. cui tu ſucceſſiſti. Digna res eſt, de qua cognoſcatur: ne & magnæ alioqui turbæ excitentur, & calumniatorum maliciæ indulgeatur. Si provinciales poſſe ſe putant Chriſtianos in iudicio reos peragere: id legitime faciunto. Clamoribus vero & tumultibus locus nullus eſto. De cauſa cognoſcere tu debes: ac ſi quid adverſus leges facere Chriſtiani videantur, animadvertito, & noxiæ pœna par eſto: ita quidem mehercle, ut qui calumniæ cauſa ad accuſandum deſcendet, ſentiat etiam tuæ animadverſionis ſeveritatem.

Principio, ut Plinius ad Traianum ſcripſerat, ſibi hanc videri cauſam dignam conſultatione: ſic Adrianus, in primis indicat cognitione dignam eſſe. Tertullianus ait, Adrianum fuiſſe omnium curioſitatum exploratorem. Vtinam curioſius de religione Chriſtiana etiam quæſiiſſet. Sed illud interea boni eſt exempli, quod non negligat, quæ abs præſidibus de ea referebantur. Varro apud Aulum Gellium teſtis eſt, moris maiorum fuiſſe, ut de rebus divinis prius quam de humanis ad Senatum referatur. Sed aliæ præterea cauſæ fuerunt, quæ præſides non malos impellerent, ut de Chriſtianis ad principes multa referrent. Traiani (ut videtur) reſcriptum minime repreſſerat calumniatorum audaciam, minimeque reſtinxerat illam odii publici flammam, qua Chriſtianorum innocentia conflagrabat. Chriſtianum eſſe, crimen erat: neque hoc ſuſtulerat Traianus. Non igitur deerat, quod adverſarii accuſarent. Præſides, qui æquiores videri volebant, ſi nihil præterea committeretur adverſus leges publicas, hærebant: atque ut cogitationis pœnam nullam eſſe abs Iurisconſultis audiebant, ſic privatæ religionis, quæ Rempubl. non perturbaret, quæſtionem ſtatim capitalem eſſe non putabant. Neque ſane tunc Romani tam moroſe, quam olim Græci περὶ τῶν μυϛηρίων indicia exercebant. Seneca lib. 6. Controverſiarum, laudat actionem læſæ religionis. Sed inſolens & infrequens ea Romæ fuit. Itaque & Iulius Cæſar in medio Senatu ſententiam ſuam dicens de Catilinariis, aperte auſus eſt primam totius religionis partem

tem irridere. Sed & Granianus, & ſimiles multi præſides, intelligebant Chriſtianos magis eſſe religioſos (qualiſcunque tandem eorum religio eſſet) quam ut in iis crimen impietatis hærere poſſet. Et forteſſe ſapientum iudicum aures circumſonabat nobilis illa ſententia Græci Oratoris: Non minus impium eſſe, eos qui non peccarunt, impietatis condemnare, quam impios abſolvere. Extat hæc Andocidis oratio περὶ τῶν μυςηρίων, quæ in Alcibiadis cauſa habita eſt. Sed ut Athienſem populum in ea cauſa mirabiliter tumultuatum eſſe, & ad omnem ſævitiam exarſiſſe narrant Thucydides & Plutarchus: agnoſcitque Iſocrates, nulla magis in re furentem multitudinem concitari & inſurgere, quam ubi quis myſteriorum reus eſt: ſic in Aſia Granianus ſenſit, eam hoc nomine vehementer inflammari. Nam & quo magis lenti in hac cauſa iudices eſſe viderentur, tanto adverſarii accuſatores magis fremebant, & inſanum populum incendebant. Clamabant, Chriſtianos eſſe hoſtes publicos. Vociferabantur, eſſe homines ſeditioſos atque flagitioſos. Si iudices ceſſarent, multitudo irruebat, & vim pro iure intendebat. Quid facerent attoniti Magiſtratus? Adrianus, ne propterea cedant, iubet. Ad tribunal & iudicia rem revocat: neque ſeditioſis vulgi clamoribus infelices reos opprimi atque obrui patitur. Iudæis Romani reliquerant iudicium Zeli (ut appellabatur) hoc eſt, ut ſine forma & ordine iudicorum poſſent in ſuæ gentis hominem, quem blaſphemum eſſe putabant (ut loquebantur) ſtatim irruere, & alioqui etiam indemnatum lapi-

lapidare. In Chriſtianos hoc ſibi licere multi etiam olim volebant, ut in homines ſacros, qui impune occiderentur. Cum hoc non permitteretur, fremebat multitudo, & publicis calamitatibus magis atque magis incendebatur. Si (inquit Tertullianus) Tiberis aſcendit in mœnia, ſi Nilus non aſcendit in aura, ſi cœlum ſtetit, ſi terra movit, ſi fames, ſi lues ſtatim CHRISTIANOS AD LEONEM, acclamatur. Quid igitur? Talibus allatrantis mundi rictibus atque rugitibus Adrianus ſe opponit. Cum aliquando Diocletianus Imp. aliquum abſolveret, circumſtans populus tumultuando reclamabat, morte dignum eſſe. Ille vero fortiter atque conſtanter alteram hanc ſententiam edidit: „Vanæ populi voces non ſunt audien„dæ. Nec enim vocibus eorum credi oportet, „quando aut obnoxium crimine abſolvi, aut inno„centem condemnari deſiderant. Hoc Diocletiani reſponſum in Codicem conſtitutionum abs Iuſtiniano noſtro relatum eſt, capite 12. De pœn. Sed Adrianus hoc loco in cauſa Chriſtianorum tale aliquid prius pronunciaſſe atque edixiſſe videtur. Atque hoc etiam exemplo commotus aliquando ipſe Septimius Severus fuiſſe videri poſſet; nam Tertullianus ad Scap. narrat, eum in hac cauſa populo furenti in os palam reſtitiſſe. De Pontio Pilato, de Scriba Epheſio, & Tribuno Hieroſolymitano, nihil nunc dico: quos Sacræ literæ narrant, non ſtatim ceſſiſſe commotæ multitudini in crimine & quæſtione religionis. Sed profecto nunquam magis opponere

ſe

ſe Magiſtratus debet coortæ ſeditioni ignobilis vulgi, animis manibusque ſævientis. Ipſe Feſtus præſæs Iudææ narrat regi Agrippæ, cum Iudæi expoſcerent Paulum ſtatim condemnari: ſe iis reſpondiſſe, non eſſe hunc Romanis morem, *χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν*, &c. ut ſcribit Lucas Act. 25. Eſt ergo etiam ex more maiorum, quod hic Adrianus edicit: Neque minus iuſtum eſt, quod ſuos præſides vetat populo furenti cedere. Egregium profecto, ſed difficile mandatum. Athenienſes olim præſtantiſſimum ſuum ducem Alcibiadem, læſæ religionis reum, arbitrio populi furentis damnare coacti ſunt, quo iure, qua iniuria: neque ſuum Socratem, qui minus etiam in eo genere peccarat, eripere potuerunt. Sed Adrianus non patitur, ut ius perfringat civium ardor prava iubentium. Plato cum de cauſa Socratis loquitur, graviter ait, tale crimen eſſe *εὐδιάβολον πρὸς τοὺς πολλούς*. Sed nulla tam ſpecioſa calumnia eſt, quæ etſi multitudinem facile incendat, vincere etiam iudices debeat. Fuit tamen Adriano facilius, ius in hac cauſa præſcribere, quam iudicibus tueri. Itaque non multo poſt eius mortem, & in Aſia & in Gallia præſides ceſſere populi inſanientis clamoribus: ut ex ſupplicio Polycarpi atque Photini intelligi poteſt, ſi relegantur illa quæ apud Euſebium extant, duo fragmenta duarum epiſtolarum eccleſiæ Smyrnenſis atque Lugdunenſis. Harum ego epiſtolarum iam ſæpe memini. Sed nihil habemus profecto reli-

reliquum ex veteris Eccleſiæ monumentis, quod magis & ad id pertineat quod nunc quærimus, & ſit horum magis principum reſcriptis ſubiungendum. Certe quam hic vulgus contemneret non ſolum principum leges, ſed & præſidum auctoritatem, Tertullianus duobus verbis oſtendit in Apolog. Quoties (inquit) etiam præteritis vobis, ſuo iure" nos inimicum vulgus invadit lapidibus & incen-" diis, ipſis Bacchanalium furiis? Sed laudanda tamen eſt principum moderatio, qui talibus ſeſe furiis oppoſuerunt. Quid igitur præterea Adrianus, voluerit, & quem ordinem hic obſervari, quod ius dici lege lata edixerit, audiamus. Hoc enim nunc quæritur.

Vbi in ius ventum eſt, & ſtatus eſt aliquis reus religionis Chriſtianæ, Adrianus vult more atque ordine cauſam agi. Sed ſi nullum aliud crimen proponatur quam nominis Chriſtiani, non videtur hoc ſolum ad criminalem quæſtionem referri voluiſſe. Ut id exiſtimem, facit Iuſtinus, qui hoc Adriani reſcripto non uteretur in religionis confeſſione, ſi hanc quoque ſolam voluiſſet Adrianus puniri. Utitur & eodem exemplo Melito Sardenſis, in ſua ad Lucium Verum Imp. Apologia: & aperte teſtatur, Adrianum atque Pium multis ſuis reſcriptis hoc egiſſe, ut Chriſtianorum calumniatores reprimerent. Sed & ipſe Pius in ſuo edicto teſtis eſt, hoc voluiſſe Adrianum, ne Chriſtiani vexarentur, niſi ſi res novas molirentur adverſus Imperium Rom. Quid igitur? Erant leges publicæ de criminibus. Si quid in eas peccatum ſit, iudicium dant. Adverſus

ſus eas quid committebant, qui Chriſtiani ſimpliciter erant, quod quidem publico iudicio dignum eſſet? Sed accuſabantur maieſtatis, ſeditionis, adulterii, homicidii. Hic vero Adrianus vult cauſam tractari, reos audiri, inficiantes convinci, convictos puniri: ſi non convincantur, accuſatoribus calumniæ pœnam iuſtiſſimam irrogari. Hæc iudiciorum lex eſt. Hoc ius gentium eſt. Hoc in cauſa Chriſtianorum ſervari petit Iuſtinus, & petere ſe profitetur: quod & Adrianus ita ſtatuerit, & ius commune hoc dictet.

Adrianus Iudæos, qui perpetuo tumultuabantur, ad internecionem prope delevit. Chriſtianos, quorum ſimpliciſſimam atque modeſtiſſimam vitam eſſe audiebat, non oderat: iisque incolendam dediſſe dicitur urbem Hieroſolymitanam, pulſis Iudæis. Itaque eccleſia, quæ tempore Veſpaſiani Pellam commigrarat, redire potuit. Neque fide dignum eſt, quod adverſus aliorum ſcriptorum conſenſum ſcribit Sulpitius Severus, Adrianum, cum Chriſtianos exterminare vellet, in Iudæos & eorum templum ſæviſſe: quaſi his exciſis, illi conciderent. Sane Lampridius in Alexandro narrat, Adrianum voluiſſe Chriſtum inter deos referre: proptereaque in omnibus civitatibus templa ſine ſimulacris, illi fieri iuſſiſſe. Sed prohibitum ab iis fuiſſe, qui ſacra ſua conſulentes reſponderunt, omnes Chriſtianos fore, ſi id optato eveniſſet, & reliqua deorum templa deſertum iri.

Cum

CumAthenis eſſet Adrianus, audierat Ariſtidem philoſophum Chriſtianum, & Quadratum eccleſiæ Atticæ miniſtrum: eorumque libellos Apologeticos ita legerat, ut adverſariorum calumnias ſatis intelligeret. Antea cum eſſet in Ægypto & Alexandriæ verſaretur (nam totum peragravit orbem Romanum) de Chriſtianis confuſe multa audierat: ſed pleraque falſa, & iis indigna. Nam & tenebras illi offundebant variæ ſectæ, quæ Alexandriæ omnia miſcebant, & permixti hæreticorum cœtus: denique magna talium hominum colluvies, quæ in illam civitatem confluxerat, faciebat, ut princeps Romanus liquido ſtatim diſcernere eccleſiam Chriſtianam vix poſſet. Eſt tamen operæ pretium, quid in tali confuſione reſcripſerit, audire. Nam quæ monſtra de Chriſtianis confingat vel ignorantia, vel error: hinc etiam æſtimare poterimus. Hanc Adriani epiſtolam de Ægyptiorum & Alexandrinorum moribus, ex libris Phlegontis liberti eius deſcriptam edidit Flavius Vopiſcus, cum Saturnini vitam ſcriberet. Ego qualem abs Vopiſco accepi, ſubiiciam.

ADRIANVS AVG. SERVIANO CONS. S.

Aegyptum, quam mihi laudabas, Serviane chariſſime, totam didici levem, pendulam, & ad omnia famæ momenta

volitantem. Illi qui Serapim colunt, Chriſtiani ſunt: & devoti ſunt Serapi, qui ſe Chriſti epiſcopos dicunt. Nemo illic archiſynagogus Iudæorum, nemo Samarites, nemo Chriſtianorum presbyter, non mathematicus, non aliptes. Ipſe ille Patriarcha cum in Aegyptum venerit, ab aliis Serapidem adorare, ab aliis cogitur Chriſtum. Genus hominum ſeditioſiſſimum, vaniſſimum, iniurioſiſſimum. Civitas opulenta, dives, fœcunda: in qua nemo vivat otioſus. Alii vitrum conflant, ab aliis charta conficitur: omnes certe lymphiones, cuiuscunque artis, & videntur & habentur. Podagroſi, quod agant, habent: cæci, quod agant, habent: ne chiragrici quidem apud eos otioſi vivunt. unus illis Deus eſt. Hunc Chriſtiani, hunc Iudæi, hunc omnes venerantur & gentes, &c.

Cum hanc Adriani epiſtolam legimus, ridiculam fabulam, & ægri ſomnia, & denique profani hominis deliria legimus. Sed hæc ipſa teſtimonia ſunt humanæ vanitatis, atque adeo cæcitatis, quæ in ſuis tenebris mira ſibi portenta fingit, cum de ignota religione iudicat. Legi aliquando Philonis Alexandrini libellum περὶ βίου θεωρητικοῦ, ubi deſcribit eorum ſodalitia, quos appellat θεραπευτάς, & in agro Alexandrino coaluiſſe narrat, in eaque etiam deſcriptione meminit τῶν μοναστηρίων, multi putant

tant cœtus Chriſtianorum fuiſſe. Sed Philo ſic eos deſcribit, ut potius Eſſæorum ſimias deſcribere videatur. Quædam, quæ Chriſtianorum eius temporis eſſe potuerunt: quædam, quæ non potuerunt, commiſcet: & ex variis diverſisque membris monſtroſum corpus componit. Oportet Alexandriæ iam inde ab initio mirabilem fuiſſe & hominum colluvionem, & religionum confuſionem: denique Chriſtianos cum Iudæis atque ethnicis, hoc eſt, adverſariis ſuis, mirabiliter fuiſſe commixtos, ſi diſcerni vix poterant. Sed bene habet: Adrianus poſtea, quinam revera Chriſtiani eſſent, magis intellexit, & errorem ſuum utcunque correxit. Denique, hoc principe primum in toto orbe Romano, invaleſcente Chriſtiana religione, defeciſſe deorum (ut appellabantur) oracula, & deſiiſſe mactationem humanarum hoſtiarum, non temere veteres obſervarunt.

Adriano ſucceſſit Titus Antoninus Pius. Hunc Capitolinus ait valde ſuperſtitioſum fuiſſe, & alterum veluti Numam. Sed minime tamen ſeverus fuit vindex ſuorum ſacrorum. Adrianus Iudæos acerbiſſime vexavit. Pius iis minime moleſtus fuiſſe videtur, cum quidem etiam iure ſingulari permiſerit iis ſuam circumciſionem. Modeſtinus libro 6. Regularum: Circumcidere (inquit) Iudæis filios ſuos tantum, reſcripto divi Pii permittitur. In non eiusdem religionis, qui hoc fecerit, caſtrantis pœna irrogatur. Extat hic locus in Pandectis cap. 11. Ad leg. Corn. de ſicar. ubi & Adriani reſcripta capitalia eduntur duo, adverſus excindentes, exciſosve,

qui vel caſtrant alios, vel caſtrari ſe ſinunt, ſive ſpadones, ſive thlibiæ ſint. Non exceperat Iudæorum circumciſionem Adrianus, qui de totius gentis excidio potius cogitabat. Sed Pius ita nunc eam excipit, ut ſolis tamen Iudæis hoc permittat. Ex Herodoto & Strabone & Ioſepho intelligi poteſt, non ſolos olim Iudæos circumciſione uſos eſſe. Antoninus ſomno videtur hoc pati voluiſſe. Interea Iudæis ſua ſacra reliquit.

Sed quid de Chriſtianis? Certe putabat, Adriani reſcripto ſatis eorum tranquillitati conſultum eſſe. Non putabat præſides talia mandata contemnere, & in homines innocentes ſine cauſa, ſine modo, ſine fine ſævire velle. Verum fallebatur. Quanto magis favere iis principes videbantur, tanto erant alii infeſtiores, & populus magis atque magis incendebatur. Nam & multa tunc vagabantur agmina hæreticorum, qui cum ſeſe Chriſtianos eſſe mentirentur, odium illud publicum inflammabant: & denique multa & flagitia & ſcelera committebant, quæ publica animadverſione digna erant. Quid igitur? Auſus eſt Iuſtinus communi Chriſtianorum nomine ſeſe ſiſtere Antonino Pio, Senatuique Romano: cauſam Chriſtianorum agere, eorum innocentiam tueri, adverſariorum calumnias depellere: denique Adriani reſcriptum obtendere. Verum etſi fortaſſe Romæ æquiores eſſent magiſtratus, tamen in provinciis crudeliter graſſabantur. Oroſius: Iuſtinus (inquit) librum pro Chriſtiana religione compoſitum, Antonino tradidit, benignumque eum erga Chriſtianos fecit. Euſebius

teſtis

teſtis eſt, Pium ab aliis etiam appellatum eſſe, ut Chriſtianis, qui in Aſia miſere vexabantur, ſuccurreret. Sed & Melito Sardenſis in ſua ad Lucium Verum Antonini Pii F. Apologia, ſcribit, hunc Antoninum exemplo Adriani patris ſui reſcripſiſſe, περὶ τοῦ μηδὲν νεωτερίζειν περὶ χριςιανῶν. Mitto Xiphilinum, qui narrat, eum vehementer amaſſe Chriſtianos: & beneficia, quibus eos Adrianus perſequebatur, etiam auxiſſe. Ipſe Pius in ſuo quodam edicto, quod extat, teſtis eſt, ſeſe eorum cauſam exemplo Adriani patris ſui, adverſus calumniatores multis reſcriptis defendiſſe. Hæc reſcripta nunc interciderunt. Sed Euſebius edictum, quod dixi, commemorat; quanquam paulo aliter ſcriptum ſit in altero eius exemplo, quod Iuſtini operibus aſſutum eſt.

Αὐτοκράτωρ καῖσαρ μάρκος αὐρήλιος ἀντωνῖνος σεβαςὸς, ἀρμένιος, ἀρχιερεὺς μέγιςος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ πέμπτον καὶ δέκατον, ὕπατος τὸ τρίτον, τῷ κοινῷ τῆς ἀσίας χαίρειν. ἐγὼ μὲν οἶδ᾽ ὅτι καὶ τοῖς θεοῖς ἐπιμελές ἐςι, μὴ λανθάνειν τοὺς τοιούτους. πολὺ γὰρ μᾶλλον ἐκεῖνοι κολάσαιεν ἂν, τοὺς μὴ βουλομένους αὐτοὺς προσκυνεῖν, ἢ ὑμεῖς, οὓς εἰς ταραχὴν ἐμβάλλετε, βεβαιοῦντες τὴν γνώμην αὐτῶν ἣν περιέχουσιν, ὡς ἀθέων κατηγοροῦντες. εἴη δ᾽ ἂν κἀκείνοις αἱρετὸν, τὸ δοκεῖν κατηγορουμένους τεθνάναι μᾶλλον, ἢ ζῆν, ὑπὲρ τοῦ οἰκείου θεοῦ. ὅθεν καὶ νικῶσι προϊέμενοι τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, ἤπερ πειθόμενοι οἷς ἀξιοῦτε πράττειν αὐτούς. περὶ δὲ τῶν σεισμῶν τῶν γεγονότων, καὶ γινομένων, οὐκ ἄτοπον ὑμᾶς ὑπομνῆσαι, ἀθυμοῦντας μὲν ὅταν περ ὦσι, παραβάλλοντας δὲ τὰ ἡμέτερα πρὸς τὰ ἐκείνων. οἱ μὲν οὖν εὐπαῤῥησιαςότεροι γίνονται πρὸς τὸν θεόν· ὑμεῖς δὲ παρὰ πάντα τὸν χρόνον καθ᾽ ὃν ἀγνοεῖν δοκεῖτε, τῶν τε θεῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀμελεῖτε, καὶ τῆς θρησκείας τῆς περὶ τὸν ἀθάνατον, ὃν δὴ τοὺς χριςιανοὺς θρησκεύοντας

ἐλαύνετε καὶ διώκετε ἕως θανάτου ὑπὲρ δὲ τῶν τοιούτων ἤδη καὶ πολλοὶ τῶν περὶ τὰς ἐπαρχίας ἡγεμόνων, καὶ τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν ἔγραψαν πατέρι. οἷς καὶ ἀντέγραψε, μηδὲν ἐνοχλεῖν τοῖς τοιούτοις, εἰ μὴ ἐμφαίνοιντό τι περὶ τῶν ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἐγχειροῦντες, καὶ ἐμοὶ δὲ περὶ τῶν τοιούτων πολλοὶ ἐσήμαναν, οἷς δὴ καὶ ἀντέγραψα, κατακολουθῶν τῇ τοῦ πατρὸς γνώμῃ. εἰ δέ τις ἐπιμένοι τινὰ τῶν τοιούτων εἰς πράγματα φέρων ὡς δὴ τοιοῦτον, ἐκεῖνος ὁ καταφερόμενος ἀπολελύσθω τοῦ ἐγκλήματος. καὶ ἐὰν φαίνηται τοιοῦτος ὤν, ὁ δὲ καταφέρων, ἔνοχος ἔσται δίκης. προετέθη ἐν ἐφέσῳ, ἐν τῷ κοινῷ τῆς ἀσίας.

Etſi, quod nunc deſcripſi ex libro quarto Euſebii Hiſtor. eccleſ. multo ſit emendatius, quam quod libris Iuſtini aſcriptum eſt: tamen hic etiamnum quædam inſunt maculæ, quæ ex alterius exemplaris collatione tollendæ ſunt. Principio hic mendoſe legitur, **μάρκος**: ibi recte, **τίτος**. Conſtat enim hunc Titum Antoninum, qui Pius, non autem Marcum, qui Philoſophus dictus eſt, fuiſſe. Sic & in Pandectis modo Titus Antoninus, modo Antoninus Magnus, modo Divus Pius appellatur. Porro quod hic adiicitur **βεβαιοῦντες**, ibi non eſt: ut ſimpliciter intelligamus, accuſatores eſſe Chriſtianos ut homines impios. Adiiciuntur autem, quæ hic deſunt: *καὶ ἕτερά τινα ἐμβάλλετε, ἃ τινα οὐ δυνάμεθα ἀποδεῖξαι.* Quod paulo poſt hic eſt, **ἢ ζῆν**, non eſt in illo: & profecto ſuperfluum videtur. Porro Ruffinus, interpres Latinus, deinde aſſuit, quod Græce nuſquam eſt: hoc nempe, Ad Chriſtianorum invidiam communes caſus transferri. Scio equidem fuiſſe hanc quoque veterem calumniam, qua Chriſtiani premebantur: & facile ſuſpicor, terræ motuum, de quibus hic agitur, cau-

cauſam vulgo fuiſſe aſcriptam Chriſtianorum religioni. Sed Pius id non exprimit hoc loco.

Nunc de huius edicti ſententia breviter videamus. Scribit τῷ κοινῷ τῆς ἀσίας. Sic in Pandectis cap. 17. De iudic. cap. 6. De excuſ. & cap. 5. Ad leg. Iul. de vi. & cap. 25. De appellat. Cicero hoc exemplo dixit aliquando, commune. Hunc Antoninum pro Chriſtianis nominatim etiam aliquid reſcripſiſſe Lariſſæis, Theſſalonicenſibus, & Athenienſibus, narrat Melito Sardenſis in ſua ad L. Verum Apologia. Porro quod hic Antoninus principio ſignificat, Chriſtianos deorum, quibus ſacrificare nolunt, iudicio relinquendos eſſe: hoc facere videtur, ad eludendam pœnam. Sane & Tiberius apud Cor. Tacitum, ait, deorum iniurias diis curæ eſſe. Et Alexander Imp. aliquando in hunc modum reſcripſit: Iuriſiurandi contempta religio ſa-" tis Deum ultorem habet. l. 2. C. de rebus credi." Non diſſimiliter nunc Antoninus, de ſuorum deorum religione. Quod autem ait, accuſatos fuiſſe Chriſtianos tanquam homines ἀθέους: optime intelligi poteſt ex Iuſtini ad eum Apologia. Nam & hic huic crimini reſpondit: Si athei appellantur qui deos falſos non colunt, Chriſtianos eſſe Atheos. Atheos tamen recte non appellari, qui verum Deum colunt. Clemens Alexandrinus miratur, cur olim ἄθεοι dicti ſint Diagoras, Theodorus, Evemerus, & ſimiles, qui idola ridebant. Sed cum omne Numen plane reiicerent, merito ſic appellati ſunt. Impie vero & inepte ad Chriſtianos hoc crimen detortum eſt. Euſebius in libris περὶ παρασκ. laudat Epi-

cureos & Cynicos, quod idolorum vanitatem, hoc eſt, eos qui tunc colebantur deos irriſerint. Interea quod nihil de Deo vero recte ſentirent, vituperat. Paulo poſt hoc edictum Antonini, Polycarpus in Aſia, quia Chriſtianus eſſet, accuſatus etiam eſt τῆς ἀθεότητος. Multitudo circumſtans præſidem, acclamabat: Tolle ἀθέους. Sic enim, Chriſtianos exterminandos eſſe ſignificabat. Iubetur Polycarpus ſimiliter acclamare. Ille vero oculos in cælum attollens, & ingemiſcens exclamat: O Deus, tolle ἀθέους. Sic impios & idololatras, & adverſarios denique ſuos notavit. Quod de terræ motibus hic ſcribit Antoninus, non temere facit; conſtat eos in Aſia frequentes eſſe: & vero frequentiſſimos fuiſſe, quo tempore Chriſtiani vexabantur. Illud vero nimis indignum fuit, quod Chriſtianis omnes publicæ clades aſcribebantur ab iis, qui eas ſibi accerſebant. Antoninus, quam eſſet hoc indignum, ex Iuſtini Apologia intellexerat. Sed hac tamen invidia multis poſt ſeculis conflagrarunt Chriſtiani: ut intelligi poteſt ex Tertulliano in Apolog. Cypriano contra Demetr. Arnobio contra Gentes, & Auguſtino de Civitate Dei, & Auguſtini diſcipulo Oroſio.

Poſtremo Antoninus aperte ſtatuit, ne quis eo ſolo nomine quod Chriſtianus ſit, reus fiat: aut ſi fiat, abſolvatur: accuſator vero condemnetur. Sic enim & Adriani reſcriptum confirmavit: & quod ſublata inquiſitione reliquerat Traianus, iudicium ſuſtulit. Sed quid impetravit? Nulla unquam magis contempta principum Rom. edicta fuere, quam

quæ

quæ Chriſtianis favere viſa ſunt. Poſt hoc edictum Antonini, & in Aſia, & in Gallia, in Chriſtianos non minus quam antea ſævitum eſt. Polycarpus ſenex octogenarius, Smyrnæ crudeliſſimis flammis extinctus eſt. In Gallia, Lugduni multo plures ad hanc laniænam pertracti ſunt. Sed ea hiſtoria repetatur ex illis duabus, quarum iam ſæpe memini, Eccleſiaſticis epiſtolis. Credo equidem hanc carnificinam Galeno, qui tunc vivebat, minime placuiſſe. Sed ei mederi non poterat: & Chriſtianos, ut fatuos, ſua ſapientia inflatus contemnebat. Nam & ipſius Moſeos atque Chriſti διατριβὴν (ut vocat) ἀναπόδεικτον irridet, lib. 2. de Different. pul. Maioris tunc auctoritatis erat Cervidius Scævola Iurisconſult. Sed magis etiam erat profanus, & a vera religione abhorrens. Quid igitur? Antonino Pio ſucceſſit M. Antoninus Philoſophus, qui inter Salios ſacerdotes educatus, valde initio fuit Chriſtianis iniquus. Extat in Pandectis quoddam eius reſcriptum, cap. 30. De pœn. Relegandos eſſe in inſulam, qui aliquid fecerint, quo leves hominum animi ſuperſtitione numinis terreantur. Quos hic notet, neſcio. Sed ſola relegatione Chriſtianorum, tunc Præſides contenti non erant: neque hic princeps ſuæ ſuperſtitionis auctores relegari voluit, quos mirabiliter colebat. Multi ſane illi oblati ſunt libelli Apologetici pro Chriſtianis: ſed nihil impetraſſe videntur. Miſſus ad eum etiam legatus Athenagoras philoſophus Athenienſis. Sed neceſſe tandem fuit, ut Deus ipſe novo & ſingulari beneficio fractum

atque

atque victum commoneret. Graviſſimum hic Antoninus in Germania bellum gerebat, adverſus Marcomannos: cuius cauſa non ſolum & ſervos armavit, & gladiatores, ſed & legionem unam Chriſtianorum ex Armenia evocavit. Hæc ſuis ad Deum precibus, in ſumma ſiccitate impetraſſe dicitur pluviam, quæ languentem Romanorum exercitum recrearet: ſimulque fulmen, quod hoſtes percelleret. Euſebius libro quinto conqueritur, profanos ſcriptores huius talis tantique beneficii gloriam Chriſtianis eripere voluiſſe. Et vero Capitolinus eam ipſi potius Antonino aſcribit: Fulmen (inquit) precibus ſuis contra hoſtium machinamenta extorſit, ſuis pluvia impetrata, cum ſiti laborarent. Dio cuidam Arnuphi mago Ægyptio acceptum hoc refert. Sed eum facile refellit Xiphilinus, cum & ipſe Dio paulo poſt mentionem fecerit legionis *κεραυνοβόλου*. Sic enim dicta fuit illa Chriſtianorum legio, Fulminatrix. Sed neque tam ingratus fuit Antoninus, quin hoc agnoverit atque prædicarit: ut mox intelligemus. Tertullianus, cuius ætate recens adhuc erat huiusce facti memoria, diligenter „hanc tuetur; ad Scap. Marcus (inquit) Aurelius „in Germanica expeditione, Chriſtianorum militum „orationibus ad Deum factis, imbres in ſiti illa im„petravit. Tum adiicit: Quando non genicula„tionibus & ieiunationibus noſtris etiam ſiccitates „ſunt depulſæ? Significat, ſæpius tales pluvias abs Chriſtianis impetratas eſſe. Certe & poſt tempora Tertulliani, Theodoſio pugnanti divinum auxilium non diſſimile adfuiſſe, canit Claudianus. Sed

(quod

quod nunc quærimus) eequid Marcus Antoninus Chriſtianis rependit? Tertullianus in Apolog. De tot (inquit) principibus ad hodiernum, divinum humanumque ſapientibus, edite aliquem debellatorem Chriſtianorum. At nos contrario edimus protectorem. Si literæ Marci Aurelii graviſſimi Imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam ſitim, Chriſtianorum forte militum precationibus impetrato imbre diſcuſſam conteſtatur: ſicut non palam ab eiusmodi hominibus pœnam dimovit, ita alio modo palam diſperſit, adiecta etiam accuſatoribus damnatione, & quidem tetriore. Hæc Tertullianus de literis M. Antonini, & earum veluti argumento. Oroſius hanc quoque hiſtoriam pluribus verbis exponit, & illud adiungit: Extare etiamnum apud pleroſque dicuntur literæ Imperatoris Antonini, ubi invocatione nominis Chriſti per milites Chriſtianos, & ſitim illam depulſam, & collatam fuiſſe fatetur victoriam. Equidem has ego literas diu requiſivi, quas Chriſtiani nominis hoſtes olim ſupprimere voluiſſe videntur: tandemque eas Græce ſcriptas reperi, caſu quodam aſſutas operibus Iuſtini: nonnullis certe locis mutilas atque mendoſas, ſed in eo quod nunc præcipue quærimus, integras.

Α᾽υτοκράτωρ καῖσαρ μάρκος, ἀυρήλιος, ἀντωνῖνος, γερμανικὸς, παρθικὸς, σαρματικὸς, δήμῳ ῥωμαίων καὶ τῇ ἱερᾷ συγκλήτῳ χαίρειν. Φανερὰ ὑμῖν ἐποίησα τὰ τοῦ ἐμοῦ σκοποῦ μεγέθη, ὁποῖα ἐν τῇ γερμανίᾳ ἐκ περιστάσεως διὰ περιβολῆς ἐπακολουθήματα ἐποίησα, ἐν τῇ μεθορίᾳ καμὼν

καὶ

καὶ παθῶν, ἐν κοτίνῳ καταλαμβανομένου μου ὑπὸ δρακόν τῶν ἑβδομήκοντα τεσσάρων ἀπὸ μιλίων ἐννέα. γενομένων δὲ αὐτῶν ἐγγὺς ἡμῶν, ἐξπλωράτωρες ἐμήνυσαν ἡμῖν, καὶ πομπηϊανὸς ὁ ἡμέτερος πολέμαρχος ἐδήλωσεν ἡμῖν, ἅτινα εἴδομεν. καταλαμβανόμενος δὲ ἤμην ἐν μεγέθει πλήθους ἀμίκτον, καὶ στρατευμάτων λεγεῶνος, πρίμας δεκάτης γεμιναΦρεντησία μίγμα κατηριθμημένου, πλήθη παρεῖναι παμμίκτου ὄχλου χιλιάδων ἐνακοσίων ἑβδομήκοντα ἑπτά. ἐξετάσας οὖν ἐμαυτὸν καὶ τὸ πλῆθος τὸ ἐμὸν πρὸς τὸ μέγεθος τῶν Βαρβάρων καὶ πολεμίων, κατέδραμον εἰς τὸ θεοῖς εὔχεσθαι πατρῴοις. ἀμελούμενος δὲ ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὴν στενοχωρίαν μου θεωρήσας τῆς δυνάμεως, παρεκάλεσα τοὺς παρ' ἡμῖν λεγομένους χριστιανούς, καὶ ἐπερωτήσας εὗρον πλῆθος καὶ μέγεθος αὐτῶν, καὶ ἐμβριμησάμενος εἰς αὐτούς, ὅπερ οὐκ ἔπρεπε, διὰ τὸ ὕστερον ἐπεγνωκέναι με τὴν δύναμιν αὐτῶν. ὅθεν ἀρξάμενοι οὐ βελῶν παράρτησιν, οὔτε ὅπλων, οὔτε σαλπίγγων, διὰ τὸ ἐχθρὸν εἶναι τὸ τοιοῦτο αὐτοῖς διὰ τὸν θεὸν ὃν Φοροῦσι κατὰ συνείδησιν. εἰκὸς οὖν ἐστὶν, οὓς ὑπολαμβάνομεν ἀθέους εἶναι, θεὸν ἔχουσιν αὐτόματον, ἐν τῇ συνειδήσει τετειχισμένον. ῥίψαντες γὰρ ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν γῆν, οὐχ ὑπὲρ ἐμοῦ μόνον ἐδεήθησαν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ παρόντος στρατεύματος παρήγοροι γενέσθαι δίψης, καὶ λιμοῦ τῆς παρούσης. πεμπταῖοι γὰρ ὕδωρ οὐκ εἰλήφειμεν, διὰ τὸ μὴ παρεῖναι. ἦμεν γὰρ ἐν τῷ μεσομφάλῳ τῆς γερμανίας, καὶ τοῖς ὅροις αὐτῶν. ἅμα δὲ τῷ τούτοις ῥίψαι ἐπὶ τὴν γῆν ἑαυτούς, καὶ εὔχεσθαι θεῷ. ὧ

ἐγὼ

ἐγὼ ἠγνόουν, εὐθέως ὕδωρ ἠκολούθει οὐρανόθεν, ἐπὶ μὲν ἡμᾶς ψυχρότατον, ἐπὶ δὲ τοὺς ῥωμαίων ἐπιβούλους χάλαζα πυρώδης. ἀλλὰ καὶ εὐθὺ θεοῦ παρουσίαν ἐν εὐχῇ γινομένην παραυτίκα, ὡς ἀνυπερβλήτου καὶ ἀκαταλύτου. αὐτόθεν οὖν ἀρξάμενοι, συγχωρήσωμεν τοῖς τοιούτοις εἶναι χριστιανοῖς, ἵνα μὴ καθ' ἡμῶν τι τοιοῦτον αἰτησάμενοι ὅπλον ἐπιτύχωσι. τὸν δὲ τοιοῦτον συμβουλεύω διὰ τὸ τοιοῦτον εἶναι χριστιανὸν, μὴ ἐγκαλεῖσθαι. εἰ δὲ εὑρεθείη τὶς ἐγκαλῶν τῷ χριστιανῷ, ὅτι χριστιανός ἐστι, τὸν μὲν προσαγόμενον χριστιανὸν πρόδηλον εἶναι βούλομαι γίνεσθαι, ὁμολογήσαντα τοῦτο, ἄλλο ἕτερον μηδὲν ἐγκαλούμενον, ἢ ὅτι χριστιανός ἐστι μόνον. τὸν προσάγοντα δὲ τοῦτον, ζῶντα καίεσθαι. τὸν δὲ χριστιανὸν ὁμολογήσαντα, καὶ συνασφαλισάμενον περὶ τοῦ τοιούτου, τὸν πεπιστευμένον τὴν ἐπαρχίαν εἰς μετάνοιαν καὶ ἀνελευθερίαν τὸν τοιοῦτον μὴ μετάγειν. ταῦτα δὲ καὶ τῆς συγκλήτου δόγματι κυρωθῆναι βούλομαι, καὶ κελεύω τοῦτο μου τὸ διάταγμα ἐν τῷ Φόρῳ τοῦ Τραϊανοῦ προτεθῆναι, πρὸς τὸ δύνασθαι ἀναγινώσκεσθαι, φροντίσει ὁ πραίφεκτος Βηράσιος πολλίων εἰς τὰς περιξ ἐπαρχίας πεμφθῆναι. πάντα δὲ τὸν βουλόμενον χρῆσθαι καὶ ἔχειν, μὴ κωλύεσθαι λαμβάνειν ἐκ τῶν προτεθέντων παρ' ἡμῶν.

Principium huius reſcripti mendoſum eſſe dixi, nec ſine alterius exemplaris ope reſtitui & caſtigari poſſe puto. Nec vero ad id quod nunc agimus, valde pertinent. Pars ſecunda, qua victoriam ſuam deſcribit Antoninus, & Chriſtianorum precibus fert acceptam, longiorem commen-

tarium

tarium minime requirit. Pars poſtrema, quæ huius proprie loci eſt, duo capita continet. Iubet, ut qui in ius vocatur, quod Chriſtianus ſit, neque alio præterea crimine tenetur, liberari: neque abs præſide provinciæ ad aliquam pœnitentiam traduci, aut quicquam propterea de ſuo iure amittere: etſi, quod obiicitur religionis crimen, in iure confiteatur. Imo vero accuſatorem ipſum, qui hoc eum ſolo nomine in ius adduxit, non ſolum tanquam improbum calumniatorem damnari, ſed & vivum exuri. Non enim crimen eſſe, quod in iudicium vocari debeat, Chriſtianam religionem. Hoc autem ſuum edictum hic Antoninus vult etiam Senatusconſulto confirmari: & ubi patres auctores facti erunt, in foro Traiani publice proponi, & deſcriptum ad omnes provinciarum præſides transmitti.

Sic tandem M. Antoninus omnibus permiſit impune eſſe Chriſtianis: & quam Traianus accuſationem permiſerat, propoſita in foro Traiani nova lege non ſolum ſuſtulit, ſed & talionis veluti pœna caſtigavit. Denique ingenue confeſſus, quod reipſa compererat, verum abs Chriſtianis Deum coli, etſi vulgo ἄθεοι appellentur. Nullum iis maius teſtimonium religionis & innocentiæ reddi, nullaque nobiliori ſanctione libertas eorum communiri potuit. Sed quam in hac cauſa ſanctionem non contemnit, quam legem non perrumpit adverſariorum impietas, ad omnem audaciam proiecta? Si quam fuerint vulgo contempta, quæ pro Chriſtianis edicta principes edebant, cogitemus, ludibria potius quædam fuiſſe dicemus. Ulpianus ait, non debere

debere illuſoria eſſe Prætorum decreta. Recte. Sed principum edicta an eludi debuerunt, quia forte religioſa videbantur? Vix mortuus Marcus Antoninus erat, cum Apollonius ſenator Romanus, indicio ſui ſervi propter religionem Chriſtianam reus factus eſt: eamque confeſſus, cuius & in Senatu rationem reddidit, capitis pœnas dedit. Euſebius & Hieronymus ſignificant, Senatum ad ſententiam tam crudelem adactum fuiſſe veteri quadam lege, quæ Chriſtiani nominis reum abſolvi non pateretur. Quæ tandem lex iſta fuit? cuius vel auctoris, vel temporis? Indici huic ſervo, pro præmio, Senatus crura confringi iuſſit. Fuiſſe hanc veterem calumniatorum pœnam, Cicero ſcribit. Et in hoc ſupplicio irrogando Senatus ſecutus videtur iudicium Tiberii, Adriani, & Antoninorum: quibus, ut dictum eſt, placuit, Chriſtianorum accuſatores puniri. Sed profecto neque Adrianus, neque Antoninus Pius, reos abſolvi vetuit.

Interea dum hæc Romæ iudicia exercerentur, Lugdunenſem provinciam legatus regebat Septimius Severus, & eodem loco Eccleſiam Irenæus. Non dubium eſt, quæ tunc illic de Chriſtianis ſumpta ſupplicia eſſe dicuntur, huius Severi imperio irrogata fuiſſe. Quid vero paulo poſt, cum Romanus Imperator fuit? Spartianus ait, eum vetuiſſe ſub gravi pœna, Iudæos fieri. Idemque & de Chriſtianis ſanxiſſe. Audio acerbum edictum: neque adhuc acerbius ullum editum fortaſſe fuerat, quod quidem ad omnes æque pertineret; & vero Apologeticæ querelæ Tertulliani teſtes ſunt, magnam

eorum temporum ſævitiam fuiſſe. Verum non fuiſſe hanc Severi perpetuam & conſtantem voluntatem, partim ex Pandectis, partim ex ipſo Tertulliano didici. Vlpianus libro tertio De officio proconſulis, cap. 3. De Decur. ait: Eos qui Iudaicam ſuperſtitionem ſequuntur, Divi Severus & Antoninus honores adipiſci permiſerunt. Sed & neceſſitates eis impoſuerunt, quæ ſuperſtitionem eorum non læderent. Alciatus ſine cauſa putat ad Chriſtianos id pertinere, & eorum religionem hic appellari Iudaicam ſuperſtitionem: hocque illis indultum eſſe, quia eorum precibus impetrata ſit pluvia, qua Romanus exercitus ſiti laborans fuerit recreatus. Itaque hic, non SEVERVM, ſed VERVM legere vult, & Verum appellari M. Antoninum contendit. Sed prius probet, Iudaicam ſuperſtitionem appellari in Pandectis religionem Chriſtianam. Certe Ulpianus in libris ſuis De officio proconſulis, ex quibus eſt deſcriptum illud in Pandectis caput tertium De Decur. reſcripta principum contra Chriſtianos colligebat, ut paulo poſt probabo. Sed & Modeſtinus cap. 15. De excuſat. nominatim ad Iudæos refert ſuperiorem conſtitutionem. Neque novum eſt, Romanos principes multa Iudæis conceſſiſſe. Scio equidem extare in Codice quoddam Antonini Caracallæ reſcriptum, quo videtur Iudæorum collegium iudicare illicitum, quia non recte illi legari ait. l. 1. C. De iud. Sed iam admonui, hos principes in his cauſis ſæpe ſententiam mutaſſe. Quod ad Chriſtianos attinet, hæc Tertulliani ad Scap. verba ſunt: Ipſe etiam Severus, pater Antonini, Chriſtianorum memor

fuit.

fuit. Nam & Proculum Chriſtianum, qui Torpa-"
cion cognominabatur, Enhodeæ procuratorem,"
qui eum per oleum aliquando curaverat, requiſi-"
vit, & in palatio ſuo habuit usque ad mortem eius:"
quem & Antoninus optime noverat, lacte Chri-"
ſtiano educatus. Sed & clariſſimas fœminas & cla-"
riſſimos viros Severus ſciens huius ſectæ eſſe, non"
modo non læſit, verum teſtimonio exornavit: &"
populo furenti palam in os reſtitit. Hic Tertullia-"
ni locus teſtis eſt, Septimium Severum alieno abs Chriſtianis animo ſemper non fuiſſe. Sed favor propter curationem magis fuit, quam propter religionem: & privatus quidem favor, propter quem interea nihil ſit remiſſum de publica illa ſævitia, qua Chriſtiani vexabantur. Nam neque Severus ullo edicto, ut Chriſtianis parceretur, publice imperavit: qui tamen quam eo tempore crudeliter vexarentur, ex ipſo quoque Tertulliano intelligi poteſt. Atque is quidem narrat, præſidem quendam Cappadociæ Claudium Herminianum, cum indigne ferret uxorem ſuam Chriſto nomen dediſſe, & in Chriſtianos deſæviiſſet, & abs vermibus propterea corroſus eſſet, tandem cognito errore ſuo pene Chriſtianum deceſſiſſe. Hunc eſſe illum Claudium Herminianum, cuius Papinianus in Pandectis mentionem facit, & quem clariſſimum virum appellat, nuper doctiſſimus Iuriſconſultus admonuit. Certe temporibus Severi proconſulem eum fuiſſe, facile credo: quibus & Papinianus prætorio præfectus erat. Sed ſæpe mirari cogor, Papinianum, qui veluti ſummus

tunc erat Prætor, auctorem non fuiſſe, ut barbara illa feritas præſidum Chriſtianos exagitantium aliquando reprimeretur: ſaltem ad aliquam iudiciorum legem, rationem, ordinem revocaretur. Quid enim? Cum (ut Ciceronis verbis utar) crimen eſt ſine accuſatore, ſententia ſine conſilio, damnatio ſine defenſione, certe immanis quædam barbaries eſt. Superior locus Tertulliani, Antoninum Severi filium, quem & Caracallam appellant, lacte Chriſtiano educatum, non omnino abs Chriſtianis averſum fuiſſe ſignificat. Sed ſi eius tempora conſideremus, vix ulla fuerunt Eccleſiæ iniquiora, non fuit maior confuſio ſacrorum omnium, quæ maxima fuit, imperante Heliogabalo: qui paulo poſt ſecutus eſt, & unum toto orbe Deum Heliogabalum coli voluit, in eiusque ſacrarium, quod Romæ extruxit, & Iudæorum & Samaritanorum & Chriſtianorum religionem inferri atque includi, ut Lampridius narrat. Succeſſit tandem Alexander Severus Mammæus: quem verius dixerimus lacte Chriſtiano educatum fuiſſe. Matrem habuit Mammæam, fœminam (ut Hieronymus ait) religioſam, & Origenis (ut ſcribit Euſebius) diſcipulam. Abs tali magiſtra, matreque, Alexander videtur de Chriſtianis multa libenter audiiſſe, quæ deinde ſæpe in ore habuit: veluti illam eorum ſententiam, QVOD TIBI FIERI NON VIS, ALTERI NE FECERIS. In deligendis provinciarum præſidibus, ſecutus eſt morem quendam Chriſtianorum, miniſtros Eccleſiæ diligentium. Denique Chriſtum in ſuo Larario coluiſſe dicitur, publicumque

que

que etiam templum illi extruere voluiſſe: quanquam id voluerit magis quam fecerit, ſicuti & de Adriano ſupra commemoravi. Addit Lampridius, cum Chriſtiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupaſſent: contraque popinarii contenderent, ſibi eum potius deberi: conſultum hunc Alexandrum reſcripſiſſe, melius eſſe ut quomodocunque Deus illic colatur, quam popinariis dedatur. Ergo Chriſtianis non modo liberam religionis ſuæ, & publicam confeſſionem, ſed & locum in urbe conceſſit. Verum edictum eius nullum audio, quo præſidum in provinciis gladii a cervicibus Chriſtianorum depellerentur, ignes extinguerentur, cruces deiicerentur. An, qui huius principis conſiliis præerant Iurisconſulti, & præſides illos, ſi ceſſarent, impellebant, & gladios diſtringebant, & ignes excitabant, & cruces defigebant? Atqui nunquam plures, iuſtiores, æquiores Prudentes Principem circumdediſſe dicuntur: inter quos Lampridius numerat & Ælium Serenianum, & Quintilium Marcellum: illumque, virum omnium ſanctiſſimum: hunc, tam bonum, ut ne meliorem quidem hiſtoriæ ullum commemorent, fuiſſe ait. Quid de eorum collegiis dicam? Legislatores illi noſtri ſunt, quorum ſapientiam in Pandectis admiramur. Sint ſane. Sed Chriſtianis inimicos nihilominus fuiſſe, facile ſuſpicor: neque tam bonus & a ſanguine abhorrens erat Domitius Vlpianus, qui tunc præfectus prætorio fuit, quin ambitioſe & crudeliter quædam faceret. Certe Flavianum & Chreſtum interfeciſſe, ut eis ſuccederet, narrat Dio. Verum

(g) 3 ſuſpi-

ſuſpicionem meam confirmat Lactantius, qui libro quinto, cap. 11. poſteaquam de crudelitate adverſariorum multa dixit: Quin etiam (inquit) ſcelera„tiſſimi homicidæ contra pios iura impia condide„runt. Nam & conſtitutiones ſacrilegæ, & diſpu„tationes Iuriſconſultorum leguntur iniuſtæ. Do„mitius de officio proconſulis libris ſeptem reſcri„pta principum nefaria collegit, ut doceret, quibus „pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei conſiterentur. Hic videtur fuiſſe Domitius Ulpianus, Iuriſconſultorum (ſic enim dictus eſt) Coryphæus, qui De officio proconſulis libros decem ſcripſit. Nam & quo in Chriſtianos animo fuerit, ille in Pandectis locus, cap. 1. De ext. cognit. indicat, ubi videtur eos appellare impoſtores: quorum eſſe ait verbum exorcizandi. Fuit hoc certe verbum Chriſtianorum, & Hieronymus ad Marcellam ſignificat, Chriſtianos vulgo & in triviis dictos eſſe impoſtores. Quid igitur Domitius Ulpianus? Is certe Alexandrum Severum regebat, & eius nomine proconſulibus in provincias ituris mandata dabat. Sed cum videret abs Chriſtianis non alienum, ab eorum certe ſanguine abhorrentem, vix impelli poſſe, ut de iis exterminandis aliquid ediceret: videtur (ſi modo is eſt, de quo Lactantius loquitur) vetera impiorum tyrannorum reſcripta Proconſulibus obieciſſe, ut ex iis ſuum in hoc genere officium æſtimarent. Non extant hi De officio proconſulis libri Domitii. Multa in Pandectis ſuperſunt eorum fragmenta: ſed in his verbum nullum de Chriſtianis. Unus extat locus ex libro 3. ubi laudatur Severi

& An-

& Antonini reſcriptum, quo Iudæis permittitur, honores adipiſci: cap. 3. De Decur. An Ulpianus, quo magis Chriſtianos ureret, hoc commemoravit? Ut Iulianus Imp. odio Chriſtianorum faviſſe Iudæis dicitur. Potuiſſet profecto Ulpianus plura pro Chriſtianis reſcripta principum colligere, ſi voluiſſet. Ea maligne ſupprimere, & adverſaria etiam confingere, non eſt certe boni (ut molliſſime loquar) Iuriſconſulti. Nihil temere & intemperanter dicere hic velim. Sed quæ tandem illa eſſe potuerunt tam multa de excruciandis Chriſtianis principum reſcripta? Sane cum eo tempore, Tertulliano cauſam Chriſtianorum agenti, obiicerentur leges Romanæ, quæ illos non ferre dicerentur, exclamavit Tertullianus: Quales truces leges iſtæ, quas ad-" verſus nos ſoli exercent impii, iniuſti, turpes, de-" mentes, vani? quas Traianus ex parte fruſtratus" eſt, vetando inquiri Chriſtianos: quas nullus" Adrianus, quanquam curioſitatum omnium ex-" plorator: nullus Veſpaſianus, quanquam Iudæo-" rum debellator: nullus Pius, nullus Verus im-" preſſit, &c. Quid Tertulliano reſpondere potuit Domitius? An Neronis & Domitiani exempla obiiceret? At iis quoque Tertullianus occurrit. Verum fuerint ſanæ leges illorum tyrannorum mandata. Saltem poſteriorum principum edictis novis erant ſublatæ. Sic enim Ulpianus ipſe docebat, conſtitutiones priores poſterioribus tolli. An in hac cauſa alio iure utebatur? Tertullianus teſtatur, dictitatum tunc fuiſſe, non modo eſſe Chriſtianis adverſarias leges Rom. ſed eas quo-

que eſſe immutabiles. Indigna Iuriſconſultis Romanis erat hæc cavillatio. Nihil vero, quam eam refellere, facilius fuit. Neque certe hic mutus fuit Tertullianus. Antiquas leges Rom. ſæpe mutatas eſſe oſtendit: ac ne in cauſa quidem Chriſtianorum ſemper eaſdem fuiſſe: denique nec de ſuorum deorum religione idem ſemper iudicare Romanos. Serapidis atque Iſidis ſacra, everſis eorum aris, Piſonem & Gabinium Coſſ. ſuſtuliſſe ait: poſtea tamen reſtituta illa eſſe, & reſtitutis ſummam maieſtatem eſſe redditam. Hic fortaſſe Vlpianus replicabit, talium Conſulum acta nunquam Senatui placuiſſe. Nam & eos Cicero pro Seſt. accuſat, quod Peſſinuntium ſacerdotem expulerint, & fanum ſanctiſſimarum (ut ait) & antiquiſſimarum religionum Brogitaro cuidam vendiderint. Verum neceſſe non eſt valde laborare, ut univerſum Ius Rom. de religione, ſæpe fuiſſe mutatum, aliquis oſtendat. Eorum hiſtoriæ ſatis ſuperque hoc docent. Mirum vero, qua fronte dicere auſi ſint, Quod adverſus Chriſtianos ſemel decretum eſt, mutari non poſſe. Nihil enim unquam ſæpius mutatum iactatumque eſt. Olim cum Prætores ius varie dicerent, iuſſi ſunt perpetua habere ſua edicta. Cumque his tamen non viderentur teneri ſucceſſores, tandem Adrianus Imp. edictum perpetuum tale edidit: Vt licet Prætores mutarentur, iurisdictio tamen eadem maneret. In cauſa vero Chriſtianorum, quoties mutatæ nihilominus leges ſunt? quoties edictis edicta contraria edita? Neque ſolum quod princeps aliquis ſtatuerat, ſucceſſor abrogabat: ſed ne unus quidem prin-

princeps aut tyrannus ſibi perpetuo in hac quæſtione conſtabat. Quid? An Vlpianus, ne incerti proconſules eſſent, crudeliſſima quæque mandata delegit, quorum exempla illis præſcriberet? Proconſulibus in provincias ituris Senatus Mutium Scævolam, qui Aſiæ proconſul integerrimus fuerat, proponere ad imitandum olim ſolebat. Mirum vero, ſi eodem in hac cauſa animo Mutius fuiſſet, ſi ætate Vlpiani vixiſſet. Equidem audio veterum Mutiorum præclaram ſcilicet illam ſapientiam fuiſſe, ut dicerent, fabuloſas quidem eſſe religiones, quibus Reſp. Romana continetur: ſed tuendas eſſe atque retinendas tamen contenderent, quia populum metu quodam conſtringere viderentur. Verum ſi talis iuriſprudentia Romana fuit: ſaltem pudore & exemplo ſui Alexandri Vlpianus retineri debuit. Sua etiam purpura Vlpianum Alexander adverſus vim militum aliquando protexit: & Vlpianus Chriſtianos in huius Alexandri ſinu confodiet? Cum principibus Chriſtiani utcunque tranſigere poterant, & iis uti non omnino iniquis: cur Iuriſconſultos habent iniquiores? Cur hos etiam Iudæi placare potuerunt, non potuerunt Chriſtiani? cum illi tamen factioſi ac ſeditioſi: hi ſimplices, & modeſti, & quieti eſſent. Nam quod Chriſtianos non ſolum læſæ religionis, ſed & maieſtatis accuſabant, ut Tertullianus in Apolog. cap. 23. & 28. ſcribit, impudens in utroque crimine calumnia fuit. Quanquam hæc quæſtio modo Iuris eſſet, modo facti. Hic enim quædam obiiciebantur, quæ confitebantur Chriſtiani, ſed iure defendebant: alia erant quæ

pernegabant, nec convincebantur. Verum in utroque rurſus genere iniqui erant Romani iudices. Nam neque audiebant Chriſtianos de iure diſceptantes, ubi factum eſſent confeſſi: neque cum factum inficiabantur, legitimas ab accuſatoribus probationes exigebant: quaſi vero accuſare eſſet ſatis ut reus damnaretur, nullaque cauſæ cognitio eſſet neceſſaria. Atqui cauſa agebatur omnium, quæ unquam fuerunt, eſſeque poſſunt, maxima. Agebatur de capite multorum populorum. Felix ille præſes Iudææ, in Pauli unius cauſa fuit temperantior. Audiebat Paulum accuſari violatæ religionis: & ſeditionis concitatæ reum, qui in religionis quæſtione, de iure diſceptabat, & ſeditionis crimen depellebat inficiatione facti, ampliavit, donec de utroque magis ſibi liqueret. Saltem hoc ampliationis exemplo Ulpianus in ſimili cauſa uſus eſſet. Age vero, ex ſui iuris formula iudicet. Læſæ religionis, ut dixi, noſtri erant rei. Quid ita? Quia ſuam potius, quam Romanam, ſequebantur religionem. Atqui ſuam cuique genti religionem relinquebant antiſtites Iuris Romani: Cur Chriſtianam ſolam non ferunt? An (quod tunc dixit Tertullianus) apud eos quidvis colere ius erat, præter Deum verum. Quærit Auguſtinus, Cur, cum Romani omnium tandem gentium deos receperunt: Hebræorum Deum ſolum reiecerunt? Cauſam hanc eſſe putat, quod ii audirent, illum coli ſolum velle, neque ſocium ullum admittere. Atqui & Hebræos Iudæosve cum ſua religione tolerabat iuriſprudentia Romana: cur ferre non poteſt Chriſtianos? An, quod

quod Iudæi propius accedebant (ſicuti ait Arnobius) ad aliarum gentium ritus, quia templis, aris, victimis, ceremoniis, Deum ſuum colerent? Chriſtiani autem, qui ab iis quoque diſſidebant, novum quoddam monſtrum clam alere viderentur? Alterum erat crimen læſæ maieſtatis. Quid ita? Ipſi, ut hactenus oſtendi, principes, quorum intererat hoc crimine Chriſtianos liberabant. Et vero quid Chriſtiani illis tam alioqui turbulentis temporibus moliti unquam ſunt, ut perduelles iudicari deberent? Tertullianus ad Scap. Circa maieſtatem" Imperatoris (inquit) infamamur: tamen nun-" quam Albiniani, nec Nigriani, vel Caſſiani inveni-" ri potuerunt Chriſtiani. At erant multi fanatici & impuri nebulones qui Bacchanalia quædam in nocturnis ſuis & nefariis ſacris colebant, nomen alioqui Chriſtianum profeſſi. Erant ſane. Nam qui Gnoſtici dicebantur, tales fuiſſe confiteor. Sed illud nimis indignum erat, quod hi impune graſſarentur: & qui ab iis abhorrebant Chriſtiani, eorum tamen nomine & loco pœnas darent, ſicuti Iuſtinus ſcribit. At cum multi profecto impii homines & ſcelerati, ſe mentirentur eſſe Chriſtianos, & aſtute id ſimularent: neque facile abs veritate ſimulatio diſcerni poſſit, præſertim ubi de religione agitur: viſi ſunt prudentes ſapienter ſcilicet conſulere, cum totam hanc nationem, gentemque univerſam exterminandam eſſe iudicarent. Atqui ſi hoc iure fit, nulla eſt hominum ſocietas, civitas nulla, domus prope nulla, quæ funditus delenda non ſit: quia cum bonis permixti ſemper mali ſunt, & in tali con-

ſuſio-

fuſione deliteſcunt. Quid igitur? An mali ferendi ſunt, ne & boni involvantur? Certe Iuriſconſulti laudant Traiani reſcriptum, Melius eſſe nocentem abſolvi, quam innocentem condemnari. Sed in hac cauſa poterant iuſtius agere, atque ſapientius. Vetuit Traianus inquiri Chriſtianos. Recte, cum improbe illud, an Chriſtiani eſſent, ſolum quæreretur, ſolumque ad pœnam ſatis eſſe credebatur. Sed alia erat inquiſitio reſtituenda, quam & Tertullianus in primis requirit. Quærendum enim erat, an qui Chriſtiani dicebantur, etiam eſſent: hoc eſt, an quod profitebantur, præſtarent, & eorum ea eſſet, eſſe quæ debebat, vita. Quid homines cogitent, certo ſcire vix alius poteſt. Sæpe enim aliter loquuntur, quam ſentiunt: & maxime cum de religione quæritur, aliud agere, aliud ſimulare ſolent. Sed quæ eorum tamen ſint actiones, quæ ſtudia, qui mores, quæ vita ſit, ſi propius in eos inquiratur, non eſt difficile intelligere. Cogitationis nullam in Rep. pœnam eſſe debere, iudicabant Iuriſconſulti. Sed hoc eorum prudentia dignum erat, ut facta diligentius cognoſcerent atque æſtimarent. Specioſa, quæ obtendebantur, nomina repudiabant. Recte. Larvæ enim ſunt, quæ ſunt detrahendæ, cum veritas quæritur. Neque ſcio, neque diſſimulo, multos impoſtores ſub earum velutí clypeo delituiſſe: & cum religionis titulo, tum vero Chriſtiani nominis ſpecie ſæpe abuſos eſſe. Neque profecto in ea cauſa vellem pronunciaſſent Romani iudices, ſibi non liquere, aut talem iis tabulam N. L. principes dediſſent. Vellem potius,

fu-

fuiſſent curioſi Quæſtores, & eam inquiſitionem inſtituiſſent, quæ paſſa non eſſet improbos homines impune latere, & fallere. Narrat Lucianus, Peregrinum quendam impoſtorem, cum Chriſtianorum nomen induiſſet, captum, & in carcere vinctum fuiſſe. Vtinam quotquot erant tunc inter Chriſtianos Lucianici πέρωνες (quales olim multos fuiſſe, & nunc quoque eſſe, non dubito) eodem exemplo, quas merebantur, pœnas dediſſent. Sed aliorum bonorum virorum religioſa ſimplicitas ecquid erat merita? Nam falſum crimen ex trivio ſumptum iis obiicere, non erat ingenui hominis: nedum Vlpiani, & Iuriſconſulti, & Præfecti prætorio. Valentinus, & Marcion, & poſtea Novatus, atque Paulus Samoſatenus, inſtituerant turpiſſima profecto collegia, quæ Chriſtianæ religionis titulo etiam ſe venditabant. Digna certe hæc erant, quæ, ut olim Bacchanalia, exterminarentur: nullaque ſatis acerba ſeveritas adverſus talia ſcelerum & flagitiorum omnium portenta eſſe potuiſſet. Sed doleo, talium impoſtorum iuſtiſſimo odio, iniuſte conflagraſſe totam nationem Chriſtianorum. Doleo, prudentiſſimos alioqui Iuriſconſultos, erroris ſimul & iniuſtitiæ hic fuiſſe antiſtites. Audio illam Lactantii iuſtiſſimam indignationem, qui poſteaquam illud, quod paulo ante dixi, de Domitio commemoravit, exclamat: "Quid iis facias, qui Ius vocant" "carnificinas veterum tyrannorum, adverſus in-" "nocentes rabide ſævientium? Et cum ſint iniuſti-" "tiæ crudelitatisque doctores, iuſtos ſe eſſe tamen &"

pru-

„prudentes videri volunt, cæci & hebetes, & rerum „& veritatis ignari, &c.

In quæſtione iuris, hoc eſt, religionis iuſtæ vel iniuſtæ, non miror eos falli atque errare. Aliis, quos errare putabant, tam iniquos eſſe miror. Miror, alieni quoque criminis iniuſta invidia eos velle onerare. Nam cuius tandem Prætoris eſt, non modo ius iniuſtum dicere, ſed & facti controverſi quæſtionem cognitionemque nullam mandare? Cuius Quæſtoris, inſontes cum ſontibus confuſe miſcere?

Alexandro Severo ſucceſſit Maximinus ille tyrannus, qui & Cyclops & Phalaris a Romanis, ut erat, appellabatur. Is ipſius Alexandri, quem trucidarat, & Chriſtianis faviſſe audiebat, quodam etiam odio fuit crudelior. Sed plebi tamen Chriſtianæ peperciſſe, & in ſolos epiſcopos doctoresque ſæviiſſe, ſcribit Euſebius lib. 6. hiſtor. Eccleſ. Secutus eſt Gordianus, princeps quidem ſuperſtitioſus, & adoleſcens: ſed ſapiens tamen, & moderatus. Qui autem deinde eum ſuſtulit Philippus, etſi impie ad Imperium evaſerit, tamen eo temperanter uſus eſt ad tuendam pietatis Chriſtianæ cauſam. Nam & religioni Chriſtianorum nomen palam dediſſe, & Eccleſiæ ſuos faſces ſceptrumque ſummiſiſſe dicitur. Quid eum impulerit, ut id faceret, aut quid tunc ſpectarit, nunc non inquiro: ſed interea Chriſtianis aliquas veluti inducias conceſſas fuiſſe dico. Non fuerunt tamen diuturnæ. Decius, qui Philippo ſucceſſit, cum eius odio, Chriſtianorum quoque odium induit: & ſe caputque ſuum non minus

pro

pro ſuis idolis, quam pro Imperio Rom. devovit, editaque horribili Chriſtianorum ſtrage conſecravit. Secuti ſunt crudeliores etiam ſucceſſores, Gallus & Valerianus: neque erant æquiores provinciarum præſides; quod etiam intelligi poteſt ex Prudentivo περὶ ςεφάνων. Fuit tunc Cypriano in Africa cum tribus negotium: cum Demetriano, cum Paterno, cum Maximo. Demetrianum pulchre deſcribit in ſua ad eum Apologia. Ad Paternum in ius vocatus, ſiſtere ſe non recuſavit: eoque proferente quasdam Valeriani Gallienique literas, quibus mandabatur, ut omnes homines eos adorarent deos, quos Romani adorabant: quique id non facerent, gladio ferirentur: reſpondit, alium ſe Deum colere, eiusque aliam eſſe legem, quam omnium principum edictis opponeret. Confeſſio erat, quæ nullum ampliationi locum relinquere videbatur. Sed quia arbitrariæ tunc erant pœnæ, Paternus tentat, num hunc reum, exilii tædio frangere poſſet: in quem paulo poſt gladio Maximus animadvertit. Æmiliani & aliorum quorundam eiusdem temporis in Ægypto præſidum eandem conditionem eſſe, & expertus eſt, & deſcripſit Dionyſius Alexandrinus Epiſcopus, cuius epiſtola extat apud Euſebium lib. 7. ſignficatque Valerianum initio valde faviſſe Chriſtianis, & tam eos eſſe complexum, ut etiam eius aula diceretur eſſe Eccleſia: ſed poſtea quibusdam calumniis averſum, & magicis deliriis faſcinatum, Decii & Galli ſævitiam imitatum eſſe. Horum tyrannorum impia edi-

cta

ἑta pluribus recitare, nihil attinet. Quam inquiſitionem Traianus ſuſtulerat, reſtituerunt. Sed conditionem quam ille præſcripſerat, ſervarunt, ut ſemper ignoſceretur ſacrificantibus. Interea vero quas ipſi ſuæ impietatis pœnas dederint, obſervandum etiam eſt. Decius cum filio cæſus a Gothis eſt. Gallus iis factus eſt tributarius. Valerianus a Perſis captus, infelix ſenex miſerrimæ ſubiit iugum ſervitutis. Filius Gallienus, etſi alter quidem eſſet veluti Sardanapalus, tamen his exemplis territus, ad aliquam moderationem eſt revocatus: & edictis propoſitis, ſcriptisque etiam ad epiſcopos Chriſtianorum literis, liberationem & religionis libertatem iis pollicetur: permittitque, ut eo nomine coire poſſint, & convenire. Exemplum unius ſive edicti, ſive epiſtolæ huius generis, ex lingua Romana in Græcam converſum, Euſebius ſuis Commentariis inſeruit: ex quibus, cum aliud alibi non extet, nunc deſcriptum, cum ipſius quoque Euſebii expoſitione recitabo.

Ἀλλὰ οὐκ εἰς μακρὸν δουλείαν τὴν παρὰ βαρβάροις ὑπομείναντος οὐαλλεριανοῦ, μοναρχήσας ὁ παῖς σωφρονέστερον τὴν ἀρχὴν διατίθεται, ἀνίησί τε αὐτίκα διὰ προγραμμάτων τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν, ἐπ' ἐλευθερίας τοῖς τοῦ λόγου προεστῶσι τὰ ἐξ ἔθους ἐπιτελεῖν δἰ ἀντιγραφῆς προστάξας, ἥτις τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον.

Αὐτο-

Αὐτοκράτωρ καῖσαρ πούπλιος λικίννιος« γαλιῆνος, εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, σεβαςὸς διο-« νυσίῳ καὶ πιννᾷ, καὶ δημητρίῳ, καὶ τοῖς« λοιποῖς ἐπισκόποις. τὴν εὐεργεσίαν τῆς« ἐμῆς δωρεᾶς διὰ παντὸς τοῦ κόσμου« ἐκβιβασθῆναι προσέταξα, ὅπως ἀπὸ τῶν« τόπων τῶν θρησκευσίμων ἀποχωρήσωσι.« καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς τῆς ἀντιγραφῆς« τῆς ἐμῆς τῷ τύπῳ χρῆσθαι, δύνασθε, ὥς« τε μηδένα ὑμῖν ἐνοχλεῖν. καὶ τοῦτο ὅπερ« κατὰ τὸ ἐξὸν δύναται ὑφ' ὑμῶν ἀναπλη-« ροῦσθαι, ἤδη προπολλοῦ ὑπ' ἐμοῦ συγκε-« χώρηται. καὶ διὰ τοῦτο αὐρήλιος κυ-« ρήνιος ὁ τοῦ μεγίςου πράγματος προςα-« τεύων, τὸν τύπον τὸν ὑπ' ἐμοῦ δοθέντα« διαφυλάξει. ταῦτα ἐπὶ τὸ σαφέςερον ἐκ« τῆς ῥωμαίων ἑρμηνευθέντα γλώττης ἐγ-κείσθω. καὶ ἄλλη δὲ τοῦ αὐτοῦ διάταξις φέρεται, ἣν πρὸς ἑτέρους ἐπισκόπους πεποίηται, τὰ τῶν καλουμένων κοιμητήριον ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπον χωρία.

Equidem mirarer tam fuiſſe Chriſtianis amicum, tamque liberaliter eorum quieti conſuluiſſe Gallienum, niſi ſi cogitarem, eum (ut dixi) infeli-

citate ſuperiorum tyrannorum, a ſævitia revocatum eſſe, eorumque (ut ait poeta) veſtigiis deterritum, quæ in exitium præcipites actos eſſe ſignificabant. Euſebius indicat præcipuum eius beneficium fuiſſe, quod permiſerit Chriſtianos recuperare illa, quæ vocabantur *κοιμητήρια*. Vt Chriſtiani mortuos dormire dicebant, ſic eorum ſepulchra appellabant, eo nomine, quod ſignificaret loca ad quietem & ſomnum comparata. Athenæus lib. 4. ex Doſiadis libro quarto *τῶν κρητικῶν*, ſcribit, apud Cretenſes in ſingulis civitatibus fuiſſe quaſdam ædes publicas, ad excipiendos peregrinos, quæ appellabantur, *κοιμητήρια*. Sed Chriſtiani uſi hoc verbo ſunt, ſicuti dixi. Solebant autem ad ſepulchra ſuorum martyrum, quorum ſacroſancta erat memoria, præcipue convenire. Itaque hæc *κοιμητήρια* erant iis quædam veluti templa. Cum igitur audimus ea Chriſtianis permitti, intelligimus permitti, ut ad ſua ſacra coire poſſint. Æmilianus ille Ægypti præſes, paulo ante hoc edictum Gallieni, ſic Chriſtianorum epiſcopos allocutus erat: *οὐδαμῶς ἐξέςαι οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλοις τισὶν ἢ συνόδους ποιεῖσθαι, ἢ εἰς τὰ καλούμενα κοιμητήρια εἰσιέναι,* ut narrat Dionyſius apud Euſebium. Nunc igitur quod ille præſes vetabat, Gallienus permittit. Euſebius libro 9. ſcribit, Maximinum aliquando conatum id Chriſtianis rurſus adimere, cum eos diſſipare atque peſſundare vellet. *πρῶτον* (inquit) *εἴργειν ἡμᾶς τῆς ἐν τοῖς κοιμητηρίοις συνόδου διὰ προφάσεως πειρᾶται.* Gallienus ſui edicti cuſtodem, & veluti executorem ac vindicem nominat, quendam

Aure-

Aurelium Cyrenium. Quid effecerit hic nomophylax, neſcio. Sed inane & (ut Vlpiani verbo rurſus utar) luſorium Gallieni edictum fuiſſe videtur, ſi conſideremus quod proximo deinde capite ſcribit Euſebius de Marino: qui quidem non ſolum militari tunc dignitate, ſed & vita privatus eſt, quod Chriſtianus eſſet, & quod Cæſareæ Palæſtinæ ex ſententia Achaii præſidis id factum ſit. Ac in eo quidem iudicio prolatas eſſe antiquas leges Romanas, quæ Chriſtianis, qui Imperatoribus non ſacrificabant, interdicerent omni honore & dignitate in orbe Rom. ſcribit Euſebius. Credo leges illas fuiſſe, quæ (ut antea dixi) Iudæis tamen honores gerere in Repub. permittebant. Gallienum excepit Aurelianus, qui eo tandem ſe pertrahi paſſus eſt, ut crudele in Chriſtianos edictum meditaretur: ſed priusquam ſubſcriberet, repentino morbo oppreſſus interiit. Prius autem, etſi quali ſuperſtitione teneretur ſatis oſtendit, cum Apollonii Tyanæi, perditiſſimi impoſtoris, tanquam dei cuiusdam ſacra in Oriente coleret: tamen Chriſtianos non vexavit; imo vero eorum ſynodum Antiochenam adverſus Paulum Samoſatenum præſidio ſuo armavit. Sane cum aliquando in calamitate quadam publica Senatus Rom. diu deliberaret, de inſpiciendis conſulendisque libris Sibyllinis, ita reſcripſiſſe dicitur: "Miror vos Patres ſancti, tamdiu de aperiendis Sibyllinis dubitaſſe libris: perinde quaſi in Chriſtianorum eccleſia, non in templo deorum omnium tractaretis.

Quid hic notet In Eccleſia, aut quid ſibi velit, non ſatis aſſequor. Sed profanum fuiſſe principem agnoſco: cui qui ſucceſſere usque ad Diocletianum, Chriſtianos quieſcere paſſi ſunt. Diocletianus vero omnium ſuperiorum tyrannorum rabiem ſuperavit. Nam & libris Chriſtianorum bellum indixit, & ut incenderentur, flammisque abolerentur, ad extinguendam religionis omnem memoriam, edixit. Dicerem novum & inſolens fuiſſe hoc edictum, ut barbarum certe fuit. Sed memini Antiochum Epiphanem, cum in Iudæos olim debaccharetur, in libros Moſaicos & propheticos ſimili furore ſæviiſſe. Quid? Ne ſui quidem Numæ Pompilii Commentariis in agro quodam repertis, quibus recepta ſacra convelli videbantur, pepercit Senatus Romanus: imo vero medio in foro ardere eos iuſſit. Denique Vlpianus in Pandectis ait, libros improbatæ lectionis tollendos eſſe, cap. 4. Famil. erciſ. Huius autem generis iudicatos tunc fuiſſe Chriſtianorum libros, non eſt dubium. Sane Arnobius, qui flammas illas videre potuit, libro 4. adverſus gentes „ita ſcribit: Noſtra ſcripta cur ignibus merue„runt dari? Idem libro tertio, indicat libros Ciceronis, qui (ut ait) fabuloſam deorum vanitatem refellebant (videntur autem hi fuiſſe libri, qui inſcribuntur de Natura deorum) a plerisque damnatos eſſe: multosque muſſitaſſe, oportere ſtatui per Senatum, ut ii abolerentur: quaſi iis Chriſtiana religio comprobaretur, & vetuſtatis autoritas opprimeretur. Cæterum Arnobius talia iudicia

repre-

reprehendit. Nam (inquit) intercipere ſcripta, & publicatam velle ſubmergere lectionem, non eſt deos defendere, ſed veritatis teſtificationem timere.

Porro Diocletianus aliud edicto ſuo caput novum aſſuit: ut epiſcopi etiam tormentis ad ſacrificandum adigerentur. Mira vero Romanæ ſuperſtitionis inculcatio, quæ corporibus inuritur, & veluti clavo impacta atque affixa invitis & reclamantibus obtruditur. Equidem cum ſæpe cogito, in rebus civilibus præſtantiſſimos fuiſſe legislatores, quos hactenus Eccleſiæ hoſtes acerrimos fuiſſe dixi: & eorum quotidie nomina & tituli in iis, quos ſæpe volvimus, libris Iuris Civilis occurrant, ſæpe etiam attonitus obſtupeſco tam & a vera religione averſam eſſe ſapientum (ut vocantur) hominum mentem, tamque omnium prope regnorum imperiorumque omnem conſtitutionem eſſe a recta pietate alienam & abhorrentem: ut quos alioqui prudentiſſimos nomothetas laudare ſolemus, inſanos carnifices in hac cauſa execrari cogamur. Sed hoc alias viderimus. Narrat Ælianus, quendam olim pugilem Nicodorum, apud Mantinenſes factum eſſe præſtantiſſimum legislatorem: nec alio quam Diagoræ athei hominis conſilio uſum eſſe, ab eoque leges accepiſſe, quas ferret. De Diocletiano, & ipſis adeo Romani iuris auctoribus, idem dici poſſe videtur. Ego vero in ea perſto ſententia, magnam eſſe & legum labem, & civitatum perniciem, impietatem: & potiusquam hæc ius dicat, optandum eſſe, nullam plane eſſe iuriſdictionem,

nullam legem, civitatem nullam. Fremant licet Epicuræi huius ætatis legulei: ego tamen Diagoræ leges ſuſpectas eſſe contendam. Sed ad Diocletianum revertor: de cuius impiis edictis quoties cogito, occurrere ſtatim ſolet, quod Euſebius lib. 8. narrat, unum ex aulicis proceribus Nicomediæ, ubi ipſe Diocletianus erat, auſum eſſe palam diſcerpere huius tyranni crudelem adverſus Chriſtianos publice propoſitam legem: nec recuſaſſe, quas propter tale factum pœnas impendere ſciebat, conſtanter perferre. Si quis album Prætoris corrumpat, in quo ſit aliquod edictum perpetuæ iurisdictionis, populari iudicio pœnali quinquaginta aureorum teneri, ſcribit Vlpianus cap. 7. De iurisdict. Et qui edicta propoſita corrumpunt, falſi pœna plectuntur: ut inquit Modeſtinus cap. 32. De lege Cornel. de falſ. Sed & lege Iulia peculatus eum teneri, qui tabulam æream legis refixerit, ſcriptum in Pandectis eſt, cap. 8. Ad leg. Iul. pecul. Verum Heros ille noſter, tetrum quoddam non Prætoris album, ſed tyranni importuniſſimi, iniuſtumque decretum, quod Iuris & legum loco proſtabat, ferre non potuit: neque iurisdictionis, ſed iniuriæ publicæ edictum funeſtum nefariumque eſſe iudicavit: neque tam imperii meri, quàm meræ cuiusdam inſaniæ atque impietatis, Deo bellum indicentis. Quid dicam de duobus aliis, quæ tunc acceſſerunt, edictis novis? Eo tempore Nicomediæ, palatium Imperatoris caſu quodam conflagravit. Statim edictum propoſitum eſt, ut Chriſtiani tanquam incen-

cendiarii excruciarentur. Quædam in Syria & Arabia ſeditiones motæ ſunt. Statim lex Maieſtatis in Chriſtianos, ut perduellionis convictos, edita eſt. Quid miramur? Quod olim Roma incenſa fecit Nero, fecit Nicomediæ conflagrante ſuo palatio Diocletianus, nec diſſimili calumnia Iudæos Antiochiæ ſuo tempore vexatos fuiſſe, Ioſephus commemorat lib. 7. de bello Iud. Sed quam Chriſtiani minime fuerint, quod dicebantur, incendiarii, minimeque eſſe voluerint (etſi facillime eſſe, ſi voluiſſent, profecto potuiſſent) duobus verbis indicat Tertullianus in Apolog. Vel una nox (inquit) pauculis " faculis largitatem ultionis poſſet operari, ſi malum " malo diſpungi penes nos liceret. Sed abſit, ut aut " igni humano vindicetur divina ſecta: aut doleat " pati, in quo probatur. Cæterum quo maior in- " nocentiæ fuit patientia, eo impudentia impietatis maior fuit. Reſcripſit Traianus, & Iuriſconſulti ſubſcripſerunt, neminem ex ſuſpicionibus damnandum eſſe. Atqui damnabantur Chriſtiani, ut atrociſſimorum criminum convicti: etſi non ſolum iis criminibus, ſed & eorum ſuſpicione carerent. Nam quod adverſarii obiiciebant famam popularem, putidum erat. Recte ſane Tertullianus, recte Arnobius, qui rumoribus fidem non eſſe habendam reſponderunt. Imo vero Diocletianus in alia cauſa conſtanter dixerat: Vanæ populi voces non " ſunt audiendæ. Sed quid eum miramur, ſuæ legis in cauſa Chriſtianorum oblitum eſſe, qui cum alias iactare ſoleret, præci-

puam principis virtutem eſſe clementiam, crudeliſſimus tamen in eos fuit? Nam & in ſua Dalmatia barbaricum illum faſtum imbiberat ebrius tyrannus, ut non ſolum Iovius dici, ſed & adorari tanquam deus vellet. Multis annis occupatus fuit in comprimendis orbis Romani ſeditionibus: nec interea quicquam ei cum Chriſtianis negotii fuit. Vbi Imperii ſtatum compoſuit, nihil ſe egiſſe putavit, niſi ſi Chriſtianos exſcinderet; & ſuum in eos odium, quod annis ſedecim vel ſuppreſſerat, vel diſſimularat, effunderet; tantumque effudit, ut eorum ſanguine conſperſam ſuam purpuram geſtare tandem erubuerit, & veluti fractus ultro ſe abdicarit Imperio, privatusque in hortos ſuos Nicomedienſes ſe abdiderit; quanquam generum ſuum Galerium ſubſtituerit, cui tanquam in decurſu lampada tradens, eadem lege mandavit Imperium & iurisdictionem; hicque cum duobus ſuis Cæſaribus Severo & Maximino, in illa arena gladiatoria eos ludos edidit, itaque furore incenſus exarſit, ut vix tandem frementem cohibuerit horribilis morbus: qui tamen hanc furiam ſic perculit, ut cum Chriſtianis aliquando mitius agere, non dico voluerit, ſed velle ſe tamen ſimularit: & vero coactus ſit, edicto publico Chriſtianos miſſos facere. Collegam habebat Conſtantium, patrem Conſtantini noſtri, principem humanum & moderatum. Vtinam vero illum potius, quam ſe, aut ſuos Cæſares, ſemper audiiſſet. Sed qualecunque ſit illud, quod tandem emiſit edictum, videamus. Etſi enim ab invito ex-

expreſſum atque extortum, Chriſtianorum adhuc religionem, qua poteſt, infamia interea conſpergat: tamen hoc ipſum, auctoris ſui inſaniam, frementem quidem adhuc, fractam tamen & victam, tanto magis declarat. Fuit lingua Romana de more primum promulgatum; ſed exemplum tantum illud extat, quod in linguam Græcam ab Euſebio translatum eſt. Eſt autem tale:

Μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἅπερ ὑπὲρ τοῦ χρησίμου καὶ λυσιτελοῦς τοῖς δημοσίοις διατυπούμεθα, ἡμεῖς μὲν βεβουλήμεθα πρότερον κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὴν δημοσίαν ἐπιςήμην τὴν τῶν ῥωμαίων ἅπαντα ἐπανορθώσασθαι, καὶ τούτου πρόνοιαν ποιήσασθαι, ἵνα καὶ οἱ χριςιανοὶ, οἵτινες τῶν γονέων τῶν ἑαυτῶν καταλελοίπασι τὴν ἅιρεσιν, εἰς ἀγαθὴν πρόθεσιν ἐπανέλθοιεν. ἐπείπερ τίνι λογισμῷ τοσαύτη αὐτοὺς πλεονεξία κατειλήφει, ὡς μὴ ἕπεσθαι τοῖς ὑπὸ τῶν πάλαι καταδειχθεῖσιν, ἅπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν, καταςήσαντες, ἀλλὰ κατὰ τῶν αὐτῶν πρόθεσιν, καὶ ὡς ἕκαςος ἐβούλετο, οὕτος ἑαυτοῖς καὶ νόμους ποιήσαι, καὶ τούτους παραφυλάσσειν, καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλήθη συνά-

γειν. τοιγαροῦν τοιοῦτον ὑφ᾽ ἡμῶν προςάγματος παρακολουθήσαντος, ὥς τε ἐπὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καταςαθέντα ἑαυτοὺς μεταςῆσαι, πλεῖςοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖςοι δὲ ταραχθέντες, παντοίους θανάτους ὑπέφερον. καὶ ἐπειδὴ τῶν πολλῶν τῇ αὐτῇ ἀπονοίᾳ διαμεμόντων ἑωρῶμεν μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἀπουρανίοις τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν προσάγειν αὐτοὺς, μήτε τῷ τῶν χριςιανῶν προσέχειν, ἀφορῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν, καὶ τὴν δικυεκῆ συνήθειαν, δι᾽ ἧς εἰώθαμεν ἅπασιν ἀνθρώποις συγγνώμην νέμειν, προθυμότατα καὶ ἐν τούτῳ τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ἐπεκτεῖναι δεῖν ἐνομίσαμεν, ἵνα αὖθις ὦσι χριςιανοὶ, καὶ τοὺς οἴκους, ἐν οἷς συνήγοντο, συνθῶσιν οὕτως, ὥς τε μηδὲν ὑπεναντίον τῆς ἐπιςήμης αὐτοὺς πράττειν. δι᾽ ἑτέρας δὲ ἐπιςολῆς τοῖς δικαςαῖς δηλώσαμεν, τί αὐτοὺς παραφυλάξασθαι δεήσει. ὅθεν κατὰ ταύτην τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν, ὀφείλουσι τὸν ἑαυτῶν θεὸν ἱκετεύειν περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας καὶ τῶν δημοσίων, καὶ τῆς

ἑαυτῶν,

ἑαυτῶν, ἵνα κατὰ πάντα τρόπον καὶ τὰ δημόσια παρασχεθῇ ὑγιῆ, καὶ ἀμέριμνοι ζῆν ἐν τῇ ἑαυτῶν ἑςίᾳ δυνηθῶσι.

Huius edicti præfatio eſt, qualis eſſe ſolet profanorum principum. Narrat Gallerius, ſeſe hactenus hoc egiſſe, ut Chriſtianos, qui a maiorum ſuorum religione & moribus defecerunt, ab errore in viam revocaret, veterum legum rationem ſecutus. Tantumque abeſt ut agnoſcat ſe peccaſſe, ut eos etiam ita inſanire confirmet, ut ſanari non poſſe videantur. Miror equidem Euſebium ſcribere, Galerium reſipuiſſe, & peccata ſua Deo confeſſum eſſe. πρῶτα (inquit) ἀνθομολογεῖται τῷ τῶν ὅλων θεῷ. Miror Conſtantium, Galerii collegam, huic edicto nomen ſuum aſcripſiſſe, aut ut aſcriberetur paſſum eſſe. Sane cum Galerius hic accuſat Chriſtianorum pertinaciam, conſtantiam eorum laudari exiſtimo. Cum autem fatetur ſeſe hactenus fruſtra omnia tentaſſe, ut eos vinceret, victam impietatem agnoſco. Eſt autem memorabile, quod hic agnoſcat, ſeſe ſæviendo nihil profeciſſe: & cum ſentit, ſævire deſinat. Imo vero cur deſinat, alteram cauſam hanc adiicit Galerius: quod multi fiant athei, ut neque Chriſtum colant propter periculum crucis, neque tamen ad aliorum deorum cultum perduci poſſint. Quid igitur? Edicit, ut Chriſtianis impune eſſe liceat: ut liceat iis, ſicuti ſolent, convenire, quandiu alioqui Rempub. non perturbant. Quin etiam exprimit cauſam & finem conventuum Chriſtianorum: ut Deum orent pro Rep. & domi

mi tranquille vivere poſſint. Teſtatur autem ſeſe præſidibus ſpecialiter etiam mandaſſe, quod ad Chriſtianorum tranquillitatem pertinere putabat. Sic enim ſolebant principes ſuorum edictorum certos veluti executores & vindices nominatim etiam dare. Prævidebant enim, multa fore alioqui inania. Maximinus Cæſar, qui in Oriente agebat, cum hæc mandata accepiſſet, atque etiam edere & publicare iuſſus eſſet: quantum potuit, ſuppreſſit atque ludificatus eſt. Et quanquam ſuarum provinciarum præſidibus,dicis cauſa, aliquid de illa Galerii Imp. ſententia ſignificare ſit coactus: tamen ut eam illi facile contemnerent, effecit; ipſe vero novo crudelitatis novæ colore quæſito, atrociſſima edicta promulgat, & (quod antea factum non erat) in mediis civitatibus, in æs inciſa figit: Chriſtianosque ſic exterminari iubet, ut ne in deſertis quidem ſolitudinibus locum exilio ullum relinquat. Exemplum ferrei huius decreti extat apud Euſebium. Vellem etiam extaret Apologia, quam quidam Lucianus Alexandrinus presbyter, Nicomediam in ius ad eum abductus, non ſolum illi obtulit, ſed ſanguine quoque ſuo conſignavit. Cæterum cum Maximinus paulo poſt audiret Maxentium abs Conſtantino in Italia profligatum eſſe, metuens ſibi ab illo Victore, quem iam in toto Occidente audiebat libertatem Chriſtianis integram tandem dediſſe, cœpit mitius agere, & ſua illa ærea edicta ultro refigere: primumque mandat, ut blanditiis tantum Chriſtiani ad idola revocentur: ſi nolint, & talibus illecebris capi nullis poſſint, vi non adigantur: potius

tius dimittantur. Interea callide ſupprimebat, an etiam iis liceret publice coire: quod tamen præcipue quærebatur. Huius autem iuris interpretes, iniuſti & improbi iudices, quod lege expreſſum non erat, non eſſe permiſſum cavillabantur. Et vero cum iis colludens Maximinus, Chriſtianis inſidiabatur, iisque clam illudere cupiebat. Quid igitur? Non tulit Deus longiorem impii huius tyranni vafriciem. In illas ſtatim eum anguſtias redigit,ut pati plane cogeretur, optimo iure optimaque conditione eſſe Chriſtianos: & vero edictum, quo ita eſſe aperte iuberet, iam etiam animam agens poſtremo ederet: nihil ut ſupereſſet, quod Conſtantini pium conſilium diutius impediret. Tantæ molis erat, Chriſtianæ eccleſiæ, in orbe Romano, id impetrari, quod omnibus alioqui hominibus offertur. Neque tamen adhuc dico poſtrema illa Maximini conceſſione impetraſſe Chriſtianos eam, qua digni erant, libertatem. Multis enim adhuc Conſtantini legibus opus fuit, ut ea libertas eſſet, eſſe quæ debebat: multisque præterea ſanctionibus vix aliquando tandem ſepta & communita ſatis eſſe potuit, adverſus vim & audaciam adverſariorum. Sed de Conſtantino alias viderimus. Iam vero cum hoſtis, & hoſtis ferus atque immanis, poſteaquam annis trecentis fruſtra ſe vis tota Romani Imperii in gentem inermem atque imbellem effudit, nihil tamen hactenus actum eſſe agnoſcit, nullaque humana potentia, ſed vi quadam divina tandem fractus cedit: neque ſolum quicquid vel ab aliis antea, vel

abs

abs ſeipſo tentatum eſt, inane, & ſimul iniuſtum eſſe fateri cogitur, verum etiam veris victus, quicquid abs patrono & amico edici poſſet, edicit: qualem quantamque Eccleſiæ victoriam, & in hac victoria poſtrema quale tandem Chriſtianorum trophæum eſſe dicemus? Non gravabor itaque & hoc pro coronide nunc edictum deſcribere, ut ex Latina lingua in Græcam converſum poſteritati relictum eſt. Nam archetypum Latinum intercidit.

Αὐτοκράτωρ καῖσαρ, γάϊος οὐαλλέριος, μαξιμῖνος, γερμανικὸς, σαρματικὸς, εὐσεβὴς εὐτυχὴς, ἀνίκητος, σεβαςὸς. Κατὰ πάντα τρόπον ἡμᾶς δικυεκῶς, τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρωυ τοῦ χρησίμου προνοεῖσθαι δεῖ, καὶ ταῦτα αὐτοῖς βούλεσθαι παρέχειν, οἷς τὰ λυσιτελῆ μάλιςα κατορθοῦται, καὶ ὅσα τῆς λυσιτελείας καὶ τῆς χρησιμότητός ἐςι τῆς κοινῆς αὐτῶν. καὶ ὁποῖα πρὸς τὴν δημοσίαν λυσιτέλειαν ἁρμόζει, καὶ ταῖς ἑκάςων διανοίαις προσφιλῆ τυγχάνει, οὐδένα ἀγνοεῖν, ἀλλ' ἕκαςον ἀνατρέχειν ἐπ' αὐτὸ τὸ γινόμενον, γινώσκειν τε ἕκαςον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ δῆλον εἶναι πιςεύομεν. ὁπότε τοίνυν πρὸ τούτου δῆλον γέγονε τῇ γνώσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐκ ταύτης τῆς προ-

προφάσεως, ἐξ ἧς κεκελευσμένον ἦν ὑπὸ τῶν θειοτάτων, διοκλητιανοῦ καὶ μαξιμιανοῦ, τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων, τὰς συνόδους τῶν χριστιανῶν ἐξῃρῆσθαι, πολλοὺς σεισμοὺς καὶ ἀποστερήσεις ὑπὸ τῶν ὀφφικιαλίων γεγενῆσθαι, καὶ εἰς τοὐπιὸν δὲ τοῦτο προχωρεῖν κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων. ὧν μάλιστα πρόνοιαν τὴν προσήκουσαν γίνεσθαι σπουδάζομεν, τῶν οὐσιῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν κατατριβομένων, δοθέντων γραμμάτων πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἑκάστης ἐπαρχίας τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ, ἐνομοθετήσαμεν, ἵν' ἐάν τις βούλοιτο, τῷ τοιούτῳ ἔθει ἢ τῇ αὐτῇ φυλακῇ τῆς αὐτῆς θρησκείας ἕπεσθαι, τοῦτον ἀνεμποδίστως ἔχεσθαι τῆς προθέσεως τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἐμποδίζεσθαι, μηδὲ κωλύεσθαι καὶ εἶναι αὐτοῖς εὐχέρειαν, ἄνευ τινὸς φόβου καὶ ὑποψίας, τοῦθ' ὅπερ ἑκάστῳ ἀρέσκει ποιεῖν. πλὴν οὐδὲ νῦν λαθεῖν ἡμᾶς ἐδυνήθη, ὅτι τινὲς τῶν δικαστῶν παρενεθυμοῦντο τὰς ἡμετέρας κελεύσεις, καὶ διστάζειν τοὺς ἡμετέρους ἀνθρώπους περὶ τὰ προστάγματα τὰ ἡμέτερα παρεσκε-

ρεσκεύασαν, καὶ ὀκνηρότερον προσίεναι ταύταις ταῖς θρησκείαις, αἷς ἦν ἀρεςὸν αὐτοῖς ἐποίησαν. ἵνα τοίνυν εἰς τὸ ἑξῆς πᾶσα ὑποψία ἀμφιβολίας τοῦ φόβου περιαιρεθῇ, τοῦτο τὸ διάταγμα προτεθῆναι ἐνομοθετήσαμεν, ἵνα πᾶσι δῆλον γένηται, ἐξεῖναι τούτοις, οἵτινες ταύτην τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν θρησκείαν μετιέναι βούλονται, ἐν ταύτης τῆς δωρεᾶς τῆς ἡμετέρας, καθὼς ἕκαςος βούλεται, ἢ ἡδέα αὐτῷ ἐςὶν οὕτως προσιέναι τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ἣν ἐξ ἔθους θρησκεύειν εἵλετο. καὶ τὰ κυριακὰ δὲ τὰ οἰκεῖα ὅπως κατασκευάζοιεν συγχωρεῖται. ἵνα μέν τοι καὶ μείζων γένηται ἡμετέρα δωρεα, καὶ τοῦτο νομοθετῆσαι κατηξιώσαμεν, ἵν' εἴ τινες οἰκίαι καὶ χωρία τοῦ δικαίου τῶν χριςιανῶν πρὸ τούτου ἐτύγχανον ὄντα, ἐκ τῆς κελεύσεος τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ δίκαιον μετέπεσε τοῦ φίσκου, ἢ ὑπό τινος κατελήφθη πόλεως, εἴτε διάπρασις τούτων γεγένηται, εἴτε εἰς χάρισμα δέδοταί τινι, ταῦτα πάντα εἰς τὸ ἀρχαῖον δίκαιον τῶν χριςιανῶν ἀνακληθῆναι ἐκελεύσαμεν, ἵνα καὶ ἐν τούτῳ τῆς ἡμετέ-

ρας

ρας ἐυσεβείας καὶ τῆς προνοίας ἀισθησιν πάντες λάβωσιν.

Maximinus multis his verbis ſeſe excuſare conatur, & culpam in ipſos præſides reiicit. Tandem aperte confirmat religionum libertatem, & Chriſtianis reſtitui iubet, quæ fiſcus iis eripuiſſet, tametſi iam in alios ea tranſtuliſſet. Huius edicti ſententiam pluribus verbis iterum exponit altera Conſtantini & Licinii in eandem prope ſententiam edita conſtitutio, quæ apud Euſebium extat lib. 10. hiſtor. Eccleſ. Perſonabant iis temporibus, & adverſariorum aures feriebant, voces illæ & fulmina Lactantii: Non opus eſt vi & iniuria, quia religio cogi non" poteſt. Verbis potius quam verberibus res agen-" da eſt, &c. Item: Quid ergo ſæviunt? ut ſtulti-" tiam ſuam, dum minuere volunt, augeant? Lon-" ge diverſa ſunt, carnificina & pietas: nec poteſt" aut veritas cum vi, aut iuſtitia cum crudelitate con-" iungi. Item: Defendenda religio eſt non occiden-" do, ſed moriendo: non ſævitia, ſed patientia: non" ſcelere, ſed fide; illa enim malorum ſunt, hæc bo-" norum. Et neceſſe eſt, bonum in religione verſa-" ri, non malum. Nam ſi ſanguine, ſi tormentis, ſi" malo religionem defendere velis, iam non defen-" detur illa, ſed polluetur, atque violabitur. Nihil" eſt enim tam voluntarium, quam religio: in qua ſi" animus ſacrificantis averſus eſt, iam ſublata," iam nulla eſt, &c."

F I N I S.

319 E

AD EDICTA VETERVM PRINCIPVM ROMANORVM DE CHRISTIANIS

INDEX

ACclamationes impiæ contra Chriſtianos 113
actus quid 63. 64
adnotare iudex dicitur 41. 42
Adrianus Chriſtum inter Deos referre voluit 82
Adrianus Iudæos tumultuantes delevit. ibid.
Adrianus ſuos præſides vetat populo furenti cedere 80
Adrianus Traiano æquior 73
Adrianus voluit, ne Chriſtiani vexarentur 81
Adriani de Aegyptiorum & Alexandrinorum moribus epiſtola 83. 84
Adriani iusiurandum 75. 77
Adriani reſcriptum de Chriſtianis item reſcripta capitalia 85
Aemi-

Aemilianus præſes 69. 70
ἀγάπη 50
Albiniani 107
Alcibiades læſæ religionis reus . 80
Alexander Macedo Iudæos cives allegit 8
Alexander Severus Chriſtianis publicum locum in urbe conceſſit 101. *item liberam ſuæ religionis confeſſionem* ibid.
Alexander Severus Chriſtum in Larario ſuo coluiſſe dicitur . 100
Alexander Severus Mammæus de Chriſtianis multa libenter audivit 100
Alexandriæ mirabilis fuit hominum colluvio, & religionis confuſio 85
Andocidis oratio 78
antelucanæ cœnæ Catilinariorum 45
Antelucani Chriſtianorum cœtus 44
Antiochiæ tempore Traiani nobiliſſ. eccleſia Chriſtianorum 63
Antiochus Epiphanes impius 116
Antiochus magnus æquus 9
Antoninus Adriani reſcriptum pro Chriſtianis confirmavit 90
Antoninus Caracalla Severi F. lacte Chriſtiano educatus . 100
M. Antoninus philoſophus valde initio Chriſtianis iniquus . 91
M. Antoninus ingenue confeſſus, verum a Chriſtianis Deum coli 96
Antoninus Pius valde ſuperſtitioſus 85

Antonini Pii edictum 87
Apollonius Ciceronis & Iulii Cæſaris præceptor 11
Apollonius Molo contra Iudæos turpiſſ. ſcripſit 10
Apollonius Senator Rom. propter religionem Chriſtianam capitis pœna affectus 97
Apollonius Tyanæus impoſtor 115
Aquila Ponticus Chriſtianus, edicto Claudii Italia pulſus 25
ara ignotorum deorum Athenis 16
Ariſtides philoſophus Chriſtianus 82. 83
Arnobius flammas Chriſtianorum videre potuit 116
Arnobii locus 36. 38. 49. 53
Arriani 17
Arrianorum principum contra Chriſtianos ſævitia 18
Arrius Antoninus proconſul Aſiæ 39. 61
Aſper Chriſtianum trepidantem dimiſit 71
ἄθεοι 89. 96. 106.
Athenis multi impune impii fuerunt 16
Attalus pro Chriſtiana fide damnatus 37
Auguſtini locus 90
Auguſti erga religionem Iudæorum liberalitas 12
Aurelianus Chriſtianos non vexavit 115. *repentino morbo oppreſſus interiit.* ibid.
Aurelius Cyrenius 115

B.

Bacchanalia detecta 58. 107
Bacchanalium antiſtites 37
Baſilii ad Galliæ & Italiæ epiſcopos verba 18
Blandina propter confeſſionem religionis Chriſtianæ, crudeliſſ. pœnas dedit 36

Cali-

C.

Caligula maximopere Iudæos vexavit 24
calumniatorum pœna 97
carmen quid 46
Caſſiani 107
Cataphryges 52
Celſus 17
Chariſtia 50
Chriſtus Auguſti tempore natus 13
Chriſtianum nomen tempore Tiberii in ſeculum introivit 21. 22
Chriſtiani nominis odium 36
Chriſtianum eſſe, olim crimen erat 77
Chriſtianos conquirendos non eſſe 34. 64. *ſeq.*
Chriſtiani experti, quam Rom. eſſent ſeveri ſuorum ſacrorum vindices 15
Chriſtiani habebant certos & ſolennes ſuos dies, quibus conveniebant 44. 45
Chriſtiani Iureconſultos iniquiores experti principibus ipſis 105
Chriſtiani olim furioſi, fatui, & dementes vocati 41. *item impoſtores* 101. *& incendiarii* 119
Chriſtiani læſæ religionis & maieſtatis accuſati 105. *ſeq.*
Chriſtianorum cœna, coitio, & convivia 50. *ſeq.*
Chriſtianorum in Bithynia, ora Pontica, Phrygia, & Galatia, conſtantia 62
Chriſtianorum in Phrygia quædam civitas tota flammis deleta ibid.
Chriſtianorum infeſtatio 58
Chriſtianorum ſancta confœderatio 49

Chriſtianorum ſynaxes 54. 56
Chriſtianis incolendam urbem Hieroſolymitanam Adrianus dediſſe dicitur 49
Chriſtianis omnes publicæ clades olim ab impiis aſcribebantur 90
Chriſtianos multi tyranni paſſi ſunt domi delitescere 56
Chriſtianos ſe eſſe multi impii & ſcelerati homines mentiebantur 107. 108
cibus innoxius 51
Cicero impias de Moſaica religione ſententias tulit 10
Ciceronis locus 9. 10. 59
Cincii Severi remedium 39
circumciſionem Iudæis Antoninus Pius permiſit 85
Claudius Herminianus a vermibus corroſus 99
Claudii Imp. tempore Chriſtiani primum Romæ eſſe cœperunt 25
clementia præcipua Principis virtus 119. 120
Clementis Alexandrini locus 47. 89
cogitationis pœna nulla 77. 108
cognitiones, capitales quæſtiones Plinius vocat 35
cognitiones prætoris extraordinariæ 35
κοιμητήρια apud Cretenſes 114
coitiones novæ Rom. ſuſpectæ 56
Coloniæ Iudæorum toto orbe Rom. fuerunt 9
confeſſi quando pro indicatis habendi 37. ſeq.
conſecrationem Chriſti Senatus Rom. recuſavit 22
conſiliarii Alexandri Severi 101
Conſtantini legibus opus erat, ut tuta Chriſtianis libertas eſſet 125
Conſtantius Conſtantini pater, & Galerii collega, humanus 120. 123

con-

conſtitutiones priores, poſterioribus tolluntur 103
Creſcens 17
crimen Chriſtianæ religionis 35
curioſi 65
Cypriani locus 38. 47. 111
Cyrilli cont. Iulian. pro Chriſtian. recriminatio 18
Cyrus 8

D.

Darius 5
Decimationes Legionum 61
Decius cum filio a Gothis cæſus 112
Decius horribilem Chriſtianorum ſtragem edidit 111
Deferendi verbum 67
Demetrianus 108. 111
Diagoras ἄθεος 16
diamone 54
Diocletianus Dalmata Iovius dici voluit 120
Diocletianus omnium tyrannorum rabiem ſuperavit, & libris Chriſtianorum bellum indixit 116
Diocletianus tantum Chriſtiani ſanguinis effudit, ut eorum ſanguine conſperſam ſuam purpuram tandem geſtare noluerit 120
Diocletiani edictum 72. plusquam impia contra Chriſtianos edicta 118. *ſeq.*
Dionis epitome 27. 75
Dionyſius epiſcopus Chriſtianus, & eius reſponſio 69. 70. 111
Domitianus Chriſtianos publico iudicio vexavit 26
Domitianus Neronianæ crudelitatis portio 27
ducuntur in ius, vel in carcerem, vel ad ſupplicium 39

E.

Eccleſia Chriſtiana in Galatia coaluit 28

eccleſia quid a lapſis poſtularit 69
eccleſiæ magna fuerunt cum Iudæis certamina 16
edictum perpetuum 104
edicta de Iudæis 9
elogia 68
Epiphanius 52
Epheſi maxima Chriſtianorum *erat eccleſia* 29
Eſſæorum ſimiæ 85
Euſebii locus 16. 22. 23. 24. 26. 27. 30. 31. 87. 92. 97.

F.

Feſtus Iudææ præſes 80
Flacci de Iudæis edictum 9
Flavia Domicilla 27
Flavius Clemens *quare capitis pœna condemnatus* 27
Fœlix præſes Iudææ 106
Funccii locus 29

G.

Galenus Chriſtianos, *ut fatuos, contemnebat* 91
Galerius Chriſtianorum pertinaciam accuſans, conſtantiam eorum laudat 123
Galerius edicit, ut Chriſtiaui Deum pro Rep. Rom. orent ibid.
Galerii pro Chriſtianis edictum 121. 123
Gallienus permiſit Chriſtianis κοιμητήρια *recuperare* 114
Gallieni edictum, ſive epiſt ola pro hriſtianis 112
Gallus & Valerianus crudeles Principes 111
Gallus Gothis tributarius factus 112
Gnoſtici 52. 107
Gordianus princeps moderatus 110

INDEX.

Græci in veteris eccleſiæ monumentis conſervandis diligentiores Italis 74.75
Granianus Plinio æquior Chriſtianis 74.78

H.

Heliogabalus Imp. unum toto orbe Deum ſuum Heliogabalum coli voluit 100
Herodis crudeliſſimum de trucidandis pueris bimulis edictum 13
Herodis regnum Auguſtus confirmavit ibid.
ἑταιρίαι 54.55.56
Hieronymi locus 27.97.100.102
Hieroſolymarius dictus eſt Pompeius 10
Hieroſolymorum urbem Pompeius expugnavit 9
hymni Chriſtianorum 47
Hyrcanus Iudæorum Pontifex 11

I.

Idololatria a Chriſtiana religione maxime aliena 43
Ignatius & Simeon, duo veluti Chriſtianorum duces, Romam pertracti 34
impietas magna & legum labes, & civitatum pernicies 117
impietas quorundam leguleiorum 6
Index quis 43
Ioannis Apoſtoli recens memoria 29
Ioſephi locus 13.15.26.53.55.86
Irenæus antiſtes Lugdunenſis eccleſiæ 97
Irenarchæ 65. ſeq.
Iſidis ſacra ſublata 104
Iſocratis dictum 78
Iudæorum reſpub. Eccleſia 8
Iudæos Pompeius tributarios eſſe iuſſit 9

Iudaica ſuperſtitio 98
Iudicium capitale in Areopagitica curia exercebatur 13
iudicium zeli 79
iudiciorum criminalium non una conditio 66
iudiciorum lex 81. 82
Iulianus apoſtata odio Chriſtianorum Iudæis faviſſe dicitur 103.
Iuliani apoſtatæ contra Chriſtianos obiectio 18
Iulii Cæſaris de Iudæis privilegia 11
iuramento quadam divini cultus ſpecies ineſt 71
iuriſprudentiæ deſcriptio 6
ius ab hiſtoria tanquam facto diſcernendum 6. 7
ius & hiſtoria coniungi debent 7
ius civium Rom. quid operetur 42
ius erat apud Rom. quidvis colere, præter unum Deum 106
ius gentium 82
Iuſtini querimonia, & locus 36. 38. 59. 75. 86

L.

Lactantii locus 109. 38. 36. 60. 102
legio Chriſtianorum ſuis ad Deum precibus, in ſumma ſiccitate impetraſſe dicitur pluvia 92. *ſeq.*
legio fulminatrix 92
legio una Chriſtianorum ex Armenia evocata 92
lex Porcia 42. *Sempronia* *ibid.*
lex antiqua Rom. ſæpe mutata 104. *in cauſa Chriſtianorum præcipue* *ibid.*
leges Principum vulgus olim contempſit 81. 97
libelli accuſatorii conceptio 72
libelli ſine autore propoſiti quid operentur 34

litera

litera M. Aurelii Antonini pro Chriſtianis 93. *ſeq.*
Livius, antiqui moris teſtis 30
Luciani locus 44. 59. 109

M.

Mammæa religioſa fœmina, Origenis diſcipula 100
Marcion 109
Marcus Agrippa 12. 55
Marinus, quod Chriſtianus eſſet, vita privatus 109
Maxentius a Conſtantino profligatus 124
Maximinus tyrannus 19
Maximinus alter, maximus Chriſtianorum hoſtis: & eius crudelitas 124. *ſeq.*
Maximinus tyrannus Cyclops & Phalaris dictus, plebi tamen Chriſtianæ pepercit 110
Maximus 110. 111
Mecœnatis de noſtra religione ſententia 14. *& de nova religione* 56
Melitonis Sardenſis Apologia 27. 75. 87. 89
Mileſiorum conſpiratio 49
miniſtræ eccleſiæ 57
Moſem Apollonius magum & impoſtorem vocat 10
Mutii Scævolæ dictum 17
Mutiorum veterum præclara ſapientia 105

N.

Neronis immanis contra Chriſtianos feritas 68
Neronis tempore primum de Chriſtianis Romæ publica quæſtio inſtituta 25
Nicanor Syriæ rex 8
Nicodorus pugil præſtantiſſimus legiſlator factus 117
Nigriani 107
nocentem abſolvi, quam innocentem condemnari, melius 157

note-

notoria 68

Novatus 109

Numa Commentariis Senatus Rom. non pepercit 116

O.

Odæ Chriſtianorum 45

offerendi verbum 67

oracula deorum tempore Adriani defecerunt 85

Origenes 17

Oroſii locus 13. 23. 26. 28. 86. 93

P.

Papinianus præfectus prætorio 99

Paternus 111

Paulus Samoſatenus 109

Paxos inſula 19

Perſæ olim capitis pœnam religioni peregrinæ irrogarunt 14

Peſſinuntius ſacerdos expulſus 104

Philonis locus 23. 24. 53. 55. 84

pictura horribilis apud Danielem 7. 8

Pilatus præſes Palæſtinæ provinciæ, ad Tiberium Imp. atque ad Senatum de paſſione & reſurrectione Chriſti retulit 22

Pilati confictа impudenter acta 18. 19

Plinius Secundus Chriſtianorum religionem pervicaciam vocat 32

Plinius Secundus Domitiani ſævitiam oderat 34

Plinius Secundus Traianum inter deos refert 42

Plinii Secundi ad Traianum relatio, quo tempore ſcripta 30

Plinii locus 58. 59

Plutarchi locus 21. 22. 44

pœnæ arbitrariæ 35
pœnæ Chriſtianorum 68
pœnæ deprecatio ubi locum habeat 36
Polycarpus conſtans reus 70. *pro Chriſtiano nomine condemnatus* 39. 90
Pompeius captis Hieroſolymis, nihil ex illo fano attigit 9
Pomponia Græcina 25
Poſthumii Conſulis de abolendis Bacchanalibus verba 14. 56.
præſcriptio viginti annorum crimen extinguit 44
præſes malos homines conquirere debet 64
præſides ad Principem, aut Senatum, ſi quid maioris eſſet momenti referebant 19
præſides in Aſia & Gallia ceſſere populi inſanientis clamoribus 80
Principis oratio interdum S. C. appellatur 23
Pſalmi Chriſtianorum 47
Pſeudochriſtiani Chriſto male[illegible] 32
Ptolemæus Philadelphus 8

Q.

Quadratus eccleſiæ Atticæ miniſter 83
Quæſtores ſæpe ſycophantæ 65

R.

Relationes 68
Religio cogi non poteſt 129
religiones Rom. fabuloſæ 105
reus myſteriorum 78

Romu-

Romulus legem tulit, ne Rom. deos peregrinos colerent 21
rumoribus fides non adhibenda 119

S.

Sabinus præfectus prætorio Orientis 41
Sacramentum Chriſtianorum 33. 48
ſacramentum Euchariſtiæ 48
ſacramentum infanticidii 48. 49
ſacramentum in Bacchanalibus datum 48. 49
ſacramentum limitare ibid.
ſacramentum quid 47. 48
Seneca ſeceſſit, cum Nero in Chriſtianos ſæviret 34
Seneca locus 61. 78
Septimius Severus Chriſtianorum memor 98. 99
Septimius Severus Judæos fieri ſub gravi pœna vetuit 97
Serapidis ſacra vetata 104
Sergius Paulus Cypri proconſul Paul. Apoſt. *auditor* 74
ſervum alicuius univerſitatis torquere licebat 57
ſervi quando in caput dominorum torqueri poſſint 57
ſervos Chriſtiani a miniſterio eccleſiaſtico non arcebant 57
Smyrnæ maxima Chriſtianorum eccleſia erat 29
Socrates 80
ſodales qui 54
ſtatus dies 44

Suetonii locus 25. 59
Sulpitii Severi locus 26. 73
ſupplicia quando exacerbanda 60
ex Suſpicionibus nemo damnandus 119
Syria provincia 11

T.

Tabella damnationis 36
or. Taciti locus 23. 26. 44. 59
Tertulliani locus 19. 21. 26. 38. 41. 46. 47. 50. 65. 92. 103. 104. 106
Thyeſtæa convivia 52. 60
Tiberius Imp. periculum accuſatoribus Chriſtianorum comminatus 22. 23
Tiberius ad Senatum retulit, ut Chriſtus Deus haberetur 22. 46
Tiberius Iudæis Hieroſolymitanis faviſſe dicitur 24
Traianus Imp. Hiſpanus fuit 29
Traianus natura clemens 63
Traiani in Chriſtianos beneficium, & indulgentia 66. 67. 70

V.

Valentinus 109
Valerianus a Perſis captus, & in ſervitutis iugum redactus 112
Valeriani aula initio Eccleſia dicta 111
Varronis locus 77

veniam

veniam dare Principis eſt 36
L. Verus Antoninus vehementer dicitur amaſſe Chri-*ſtianos* 87
Veſpaſianus & Titus eccleſiam Chri*ſtianorum non diſſipaverunt* 26
Vlpianus I. C. *coryphæus* 102
Vipianum ſua purpura Alexander protexit 105
voces populi vanæ non audiendæ 79
Voleſus inſanus 61

X.

Xiphilinus 87. 92

FINIS.

Digitized by Google